iDEA FOUNDATION
دەزگای ئایدیا
بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژەی چاپکردنی کتێب

د. لوقمان رەئوف

ئەرسەلان حەسەن

باوان عومەر

بابان ئەنوەر

سۆفیزم
لە ئاسیای ناوەڕاستدا

وەرگێڕانی:
عەبدوڵلا مەلا ئەحمەد
(ئەحمەدئاوایی)

2017

خاوەن ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا
لێپرسراوی دەزگا: ئەنور حسێن

له بڵاوكراوەكانی دەزگای ئایدیا
زنجیره (159)

ناوی كتێب: سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاستدا
بابەت: فكری
وەرگێڕانی: عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد (ئەحمەدئاوایی)
پێداچونەوەی: ئاكۆ عەبدولمەجید
بەرگ: ئومێد محەمەد
دیزاینی ناوەوە: جەلیل حسێن
هەڵەچن: نیاز کەمال- کەیوان عومەر- زریان ڕەحیم
تیراژ: 500 دانە
ساڵی چاپ: 2017
چاپ: چاپخانەی حەمدی
نرخ: 2000 دینار
لەبڵاوکراوەکانی: دەزگای ئایدیا بۆ فکر و لێکۆڵینەوە

www.ideafoundation.co
ideafoun@gmail.com
www.facebook.com/dezgai.idea
07701955044 - 0533220180
سلێمانی - گردی سەرچنار- نزیك كۆمەڵگەی بەهاران

له بەڕێوەبەرایەتی گشتی كتێبخانە گشتییەكان
ژمارەی سپاردن (1115)ی ساڵی2017ی پێدراوە

سۆفیزم
لە ئاسیای ناوەڕاستدا

وەرگێڕانی:
عەبدوڵلا مەلا ئەحمەد
(ئەحمەدئاوایی)

2017

ناونیشانی ئەم تێکستە بە زمانی ئینگلیزی:

Sufism in Central Asia; A Force for Moderation or a Cause of Politicization, Carnegie Endowment, Washington, May 2007.

پێشەکی...7
تەریقەتەکانی سۆفیگەری لە ئاسیای ناوەڕاستدا...............10
ڕێبازی نەقشبەندی لە ئاسیای ناوەڕاستدا........................14
بە سیاسیبوونی سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاست...................19
دەسەڵاتی سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاستدا..........................24
نوێکردنەوەی ژیان لە سەدەی هەژدەیەمدا.......................26
سۆفیگەری لە ژێر دەسەڵاتی داگیـرکەراندا......................28
سۆفیزم لەژێر سایەی دەسەڵاتی سۆڤیەتدا......................39
(نەقشبەندی): کەسایەتییەکی ئاڵۆز...............................54
دابەزینی زیاتری پێگەی سۆفیزم....................................55
نوێکردنەوەی ژیانی سۆفیگەری لە دوای سەربەخۆیی.......59
سۆفیزم لەمڕۆی ئاسیای ناوەڕاستدا.................................71
وەچەی نوێی رابەرانی سۆفیگەری..................................75
ئایا نوێکردنەوەی رەوتی سۆفیگەری پڕۆسەیەکی سیاسییە؟!....87

پێشەکی

سۆفیزم، شێوازێکی دونیانەویستانەیە لە ئاینی ئیسلامدا، کە چەندەها سەدەیە بوونی هەبووە، چەندین شێوازی مەزهەبی جیا جیای نواندوە، لە زۆربەی وڵاتە عەرەبیو بەشێك لە وڵاتانی ئەفریقیا، ئێرانو تورکیادا، بە تایبەتی لە ئاسیای ناوەڕاستدا، سۆفیزمی کرداری و بەرهەمە پراکتیکیەکانی سۆفیگەری بە درێژایی سەردەمی رابردو، لە وڵاتـانو ناوچە جیاوازەکاندا هەمووی وەك یەك نەبووە، زۆر جیاوازی تیادا هەبووە، هەرچەندە هەموو رێبازێکی سۆفیگەری تایبەتمەندی خۆی هەبووە، تا رادەیەکی زۆریش بەپێی رێنماییو بەرچاورۆشنییەکانی دامەزرێنەرەکەی شێوەی وەرگـرتـوە، کـاری لەسەر کراوە، بەڵام لە گەڵ ئەمەشدا بەشێکی زۆرو سەرەکی کردارەکانی سۆفیگەری کە لەژێر ناوی رێنماییەکانی دامەزرێنەریدا دەرکەوتووە، ناوزەدکراوە، لە بنەمادا لەلایەن دوا ڕابەرانی هاوچەرخی سۆفیزمەوە دانراون و نەخشیان وەرگرتووە.

لە سەرەتادا سۆفییەکان، دورەپەرێزبوون لە کۆمەڵگە، ژمارەیەکی بەرچاو لە پەیڕەوانی خۆیانیان لە دەوری خۆیان کۆدەکردەوە، لە گۆشەیەکی دەرەوەی شاردا خەڵوەتنشین دەبوون، لەو جێگەیەدا چەند بەشێك لە

ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزییان دەخوێندەوە، لەگەڵیدا ئەندامەکانی لەشیان دەجووڵاند، (شێوە هەڵپەڕکێیەکیان دەکرد)، لەسەر ئەو شێوازەی کە ڕابەری تەریقەتەکەیان ڕێنمونیدەکردن، بە گوێگرتن لەم حاڵەتەو هەڵپەڕکێی تایبەت بە خۆیان ئاهەنگەکەیان دەڕازانـــدەوە، بە ئاکامی دڵو ئەو حاڵەتە تایبەتەی خۆیان دەیانویست، دەگەیشتـن. پێویستە ئەوەش بزانرێت، کە ژمارەیەکی بەرچاو لە مسوڵمانان، ڕەخنەیان لەم شێوازە نائاساییەی خواپەرستی سۆفییەکان هەیە و پێی نارەحەتن، ئەم شێوازە پەسەندناکەنو ڕەتیدەکەنەوە.

پلەی بەسیاسیبوونی بزاڤەکانی سۆفیگەری لە گروپێکەوە بۆ گروپێکی تر جیاوازی هەیە، بەپێی مێژوو هەندێك لە تەریقەتەکانی سۆفیگەری لە چاو ڕێبازەکانی تری سۆفیزمدا، لە ڕەهەندە سیاسی و بەرهەڵستکارییەکانەوە، بە شێوەیەکی ئاشکراتر لەم بارەیەوە تێوەگلاون، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی بەرنامە سیاسییەکان، بە شێوازێکی بەهێز لەناو سەرجەم بزوتنەوەکانی سۆفیگەریدا هەر لە سەدەی هەژدەیەم بە دواوە بوونی هەبووە، تەڤگەرە بەرهەڵستکارەکانی سۆفیزم زیاتر لەو کۆمەڵگەیانەدا بوونیان هەیە، کە لە حاڵەتی بەرهەڵستیدان لەگەڵ هاتنەناوەوەی ئایدیاکانی ڕۆژئـاواو داگیرکاریدا، لەم ڕوانگەیەوە و بەهۆی ئەم فاکتەرانەوە دەسەڵاتدارانی هەندێك شوێن لەو مۆتەکە سیاسییە ترساون، کە بە هۆی ئەمجۆرە سۆفیگەرییەوە و شێوازی بیرکردنەوەیانەوە بەدیهاتوە، لە هەمانکاتدا و لە هەندێك جێگەی تردا، بۆ گەیشتن بە بەرژەوەندییە هاوبەشەکانیان هاوڕێیەتیو تێکەڵی ئەوانیان خواستوە و ئارەزویانکردوە، بە لایەنی

کەمەوە لە روانگەی چینی دەسەڵاتدار (کە هەم سیکۆلار و هەم مەزهەبی) خۆیان پیشانداوە، یەکێتییەك لە نێوان سۆفیزم و دەسەڵاتداراندا پەیدا بووە، بە شێوەی جیاجیا، ئەم یەکێتی و تەباییە سەرکەوتوبووە.

جا هەر لەبەر ئەم هۆکارە، توێژینەوەی مێژوی سۆفیزم، لە ئاسیای ناوەڕاستدا بە شێوەیەکی گشتی، لە (ئۆزبەکستان)دا، بە شێوەیەکی تایبەتی، بە مەبەستی ناسینی تەڤگەرە سیاسییەکانی سۆفیزم، بە کارێکی شیاوو پێویست دێتە بەرچاوان، سۆفیگەری تا ئاستێکی زۆر بەشێك بووە، لە مێژوی ئاسیای ناوەڕاست، رابەرانیان بە رێگەی دیاریکردن و ناساندنی پەیوەندییەکانی نێوان دەسەڵاتداران و خەڵك، لە تەواوی سەردەمی حکومەتداری تەیمورییەکاندا هاوکارییەکی بەرفراوانیان ئەنجامداوە، سۆفییەکان هەروەك چۆن سەرچاوەی جووڵانەوە بەرهەڵستکارییەکان بوون بە درێژایی سەردەمی داگیرکاری روسیا لە دەیەکانی سەدەی رابردودا، بەدرێژایی شەڕی ناوخۆی ڕوسیاو جێگیربوونی دەسەڵات لە سۆڤێتدا، هەر بەمشێوازەش سەرچاوەی شەرعیەتدان بوون بەو ناوچانەی، کە (خان)ـەکان، لە ناوچەکانی خۆیاندا، لە سەدەی هەژدەیەمی زایینیدا، دەسەڵاتیان بەسەریدا هەبووە، پاشان رێزگرتن لە گۆڕ و مەزارگەی سۆفییەکان، لە سەردەمی ئازارو مەینەتییە مەزهەبییەکانی سەردەمی سۆڤیەتدا، بایەخێکی نوێی پەیداکرد، بووە هۆی راگرتنو زیندوکردنەوەی سۆفیگەری لە کۆتا ساڵەکانی دەسەڵاتی سۆڤیەتدا، ساڵەکانی سەرەتای سەربەخۆییدا. تا ئەمڕۆش، رۆیشتنی چەندەها کەسایەتییەی جیاجیای سۆفییەکان، بۆ سەر

شانۆی سیاسی، وەك (ئیبراهیم حەزرەت) لە ئۆزبەکستان، (عیسمەتوڵڵا شێخ) لە کازاخستان، هاوشانە لەگەڵ پشتیوانییەکی جەماوەری بەرفراواندا بۆیان.

تەریقەتەکانی سۆفیگەری لە ئاسیای ناوەڕاستدا

بەپێی مێژو، چوار (ڕێباز: تەریقەت)ـی، سۆفیزم، بوونێکی کاریگەریان لەم ناوچەیەدا هەبووە، کە بریتین لە (کوبراوییە)، (یاسەوییە)و (خواجەگان) و (نەقشبەندییە). بە شێوەیەکی گشتی، مێژوی ئەم تەریقەتانە، لە گەڵ مێژوی خودی ئاسیای ناوەڕاستدا تێکئالاون، بزووتنەوەی (قـادری)یـش، کە ریشەکەی لە شـاری بـەغـدادەوە سەرچاوەی گرتووە، لە ئاسیای ناوەڕاستیشدا پەیڕەوکاری هەن، ڕابەرەکەی کە شێخ عەبدولقادری گەیلانییە، (1076 - 1166زایینی) لە ناوچەی (گەیلان) بووە لە ئێران، ڕێبازێکی تریش هەیە بە ناوی (قەلەندەرییە)، کە لە ناوچەی ئاسیای ناوەڕاست بە (ئەنجومەنی دەروێشە ماڵ بە کۆڵەکان) ناسراوە، هەرچەندە شێوازو پێکهاتێکی نەناسراو و نادیاری هەیە، بەڵام پەیڕەوانی لەم ناوچەیەدا بوونیان هەیە، سـەرەڕای تەریقەتە ڕێکخراوەکانی تری سۆفیگەری، هەندێکی تر سۆفی هەن لە ئاسیای ناوەڕاستدا، کە خۆیان خۆیانیان پێگەیاندوە، ئەمانە گروپێکی دنیانەویستن و پەیامی کەسێتییان لە رۆحەوە سەرچاوەیگرتووە، پەیڕەوانیان لە دەوروبەرییاندا کۆدەبنەوە.

- (کوبراوییە) و (یاسەوییە):

ڕێبازی کوبراوییە بە هۆی (شێخ نەجمەدین ئەلکوبـرا) وە، پەیدابووە، لە ساڵی (1221)دا، کۆچی دواییکردوە،

بەپێی گێڕانەوەکان، ئەم پیاوە لە کاتی بەرگریکردنیدا لە شارەکەی خۆی، واتە شاری (جورجانییە - پایتەختی خـوارزم) لە بەرامبەر هێرشی مەغۆلەکاندا کـوژراوە، کۆمەڵێك لە رابەرانی رێبازی کوبراوییە کاریگەری ئەوتۆ و گرنگیان لە مێژوی سیاسی و ئابوری ئەم ناوچەیەدا هەبووە و دوای خۆیان جێهێشتوە، یەکێك لەو رابەرانە (شێخ سەیفەدین بەهارزی)یە، کە لە کەسایەتییە ناسراوو خاوەن رێزەکانی ناوچەی (بوخارا) بووە، لە سەردەمی دوای داگیرکاری مەغۆلەکان لە ساڵی (1263)ـی، زاینیدا، کۆچی دواییکردووە، ئەم شێخە پەیڕەوکارو شوێنکەوتەی (شێخ نەجمەدین ئەلکوبرا) بووە، کە لە دوای وێرانبوونی (بـوخـارا) بە دەستی مەغۆلەکان، لـەوێ ماوەتەوە، (بەهارزی) کاریگەرییەکی گرنگی لە نوێکردنەوەی ژیانی ئابوری شارەکەدا هەبووە، بە سودوەرگرتن لە توانا داراییەکانی خۆی و خەڵکانی تر، هەوڵی بێوچانی داوە بۆ ژیاندنەوەی مەعنەوی ئەم شارە، بودجەی بۆ دروستکردنی چەندەها قوتابخانەی نوێ تەرخانکردوە، سەرەڕای ئەمەش (بەهارزی) چووەتە لای دەسەڵاتدارانی مەغۆلەکان و بە خۆنزیککردنەوە لێیان توانیویەتی هێرشی تری مەغۆلەکان بۆ ئەم شارە و دەوروبـەری رابگرێت.

رێبازی کوبراوییە، تا سـەدەی حەڤدەیەمی زاینیش، گرنگترینو بایەخدارترین هێزبووە لە ناوچەکەدا، کـە دەگـاتـە رۆژئـــاوای ئۆزبەکستانو رۆژهـەڵاتـی تورکمەنستانی ئەمڕۆ، ئەم ناوچەیە ناوچەیەك بووە، کە تا ئەو سەردەمەش پێکهاتەی پێکەوەژیان و پێکەوە گونجانی کۆمەڵایەتی لە ڕووی پەیوەندی نێوان روانگە

مەزهەبییەکانو توانای ئابوری و سیاسییەوە، تا ئاستێکی کوشندە لاواز بوو، لە سەدەی هەژدەیەمی زاینیدا تەڤگەری کوبراوییە بە تەواوی کوژایەوە، بەڵام زۆر لە دیدو تێڕوانینە پەروەردەیی و سروتەکانی بوونە جێگەی سودی گروپەکانی تری سۆفیزم لە ناوچەکەدا، لە بەرامبەردا، (ڕێبازی یاسەوییە) بریتیبوو لە ئەنجومەنێکی گشتی تورکەکان، کە سروت، دابونەریتەکانی خۆیان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەو دابونەریتە فەرهەنگی و مەزهەبییەوە وەرگرتبوو، کە باوبوو، ئەم تەڤگەرە بەهۆی (خواجە ئەحمەدی یاسەوی)یەوە، پەیدا بوو، فۆڕمیگرت، کە لە ساڵی (1166)ـی، زایینی، لە یەکێك لە شارەکانی تورکستان کۆچی دواییکردوە، دواتریش دەستیانکرد بە دروستکردنی ئارامگەیەکی گەورە بۆی، کە لە سەردەمی (تەیمور)دا، کۆتایی بە کارەکانی هات، ئەم ئارامگەیەی ئەو لە سەردەمی خانەکانی کازاخستاندا، بە تایبەتی لە سەردەمی خانەکانی سەردەمی مەغۆلەکاندا، گرنگی و بایەخێکی مەعنەویو مێژویی زۆر بەهێزی هەبوو، بە بناغەیەکی پیرۆزو بنەمایی تێیان دەڕوانی و پێیاندا هەڵدەگوت.

پەیڕەوانی ڕێبازی یاسەوییە، زیاتر پابەندبوون بە بنەماکانی سۆفیزمو خۆیان دەپاراست لە چێژە دونیاییەکان و ڕابواردن، لە گروپەکانی تری سۆفیزم لە ناوچەکەدا پارێزگارتر بوون، لەم ڕووەوە زۆرینەی کەسایەتییە ناسراوەکانی سۆفییەکان بە شێوەیەکی مێژویی لەم قۆناغەدا خۆیان بۆ خوداوەندو لایەنی ڕۆحی یەکلایی کردبوویەوە، تا ئاستێکی زۆریش خۆیان لە سیاسەت و دەسەڵاتی دنیایی دوورەپەرێز رادەگرت،

له دەرئەنجامدا هەرچەندە، کە لەو جێگەیەدا ڕێبازی یاسەوییە لە چاو گروپەکانی تری ئاسیای ناوەڕاستدا شێوەیەکی ئازادانەتر و نافەرمیتری بوو، بەڵام لقەکانی ئەم ڕێبازە خێراتر لە چاو بزربوون و نەمان، هەرچەندە لە هەندێك جێگەوە زیندودەبوونەوە، بەڵام ماوەیەکی کەم تەمەنیان دەبوو، زوو دەکوژانەوە.
تەنها یەك حاڵەتی هەڵاوێرکراو لەسەردەمی چالاکییە سیاسییەکانی شێخەکانی یاسەوییەدا هەیە، لە وڵاتی ئەو دیو روبـار (ما وراء النهر)، بە درێژایی سەدەی شانزەیەمی زاینی کاریگەری رابەرانی سوننەتی بزاڤی نەقشبەندی، کە لەم کاتەدا ئەمان بەهێزتر و چالاکتر بوون، تەنانەت ئەم حاڵەتەیش زۆری نەخایاند، لەماوەی سەدەی هەژدەیەمدا ئەنجومەنی یاسەوییە، وەك بزاڤـ و هێزێکی ڕێکخراو بە تەواوەتی لە ئاسیای ناوەڕاستدا لە بەرچاو ونبوو، دوای ئەمە پەیڕەوکارانێکی سەربەخۆ، لەناو ئەوانەدا، کە وەك (شێخ) لەناو خەڵکیدا دەناسران، توانیان دابونەریتو سروتەکانی ڕێبازی یاسەوییە پێکەوە گرێبدەن و لە سەردەمی سۆڤیەتدا، درێژەی پێبدەنەوە.
سیاسەتە دژە مەزهەبییەکانی سـۆڤـێـت، بـووە هۆکاری دروستبوونی بزاڤی یاسەوییەی نوێتر، کە ڕێکخراوانەتربوون لە جاران و لە تورکیادا بەهێزتربوون لە چاو کازاخستان، ئەمەش لەبەرئەوە بوو، کە سەرچاوە داراییەکانی تورکیا بە شێوەیەکی خێرا لە ساڵی (1992) دا، خرابوونە کـار بۆ گێڕانەوەی پیرۆزیی ڕێبازی یاسەوییە لەناو خەڵکی ئەو ناوچەیەدا. لە ساڵانی دوای سەربەخۆییدا، زیندوکردنەوەی ئەم بزاڤە و ڕێزگرتنێکی فەرمی لە ئارامگەی (شێخ ئەحمەدی یاسەوی) کەوتە

بەرچاو، ئەم ئارامگەیە بایەخو گرنگیی میللیو مەزهەبی بۆ حکومەتی کازاخستان هەیە، چونکە مۆڵەت بە رابەرانی ئێستایان دەدات، کە بانگەشەی ئەوە بکەن، ئەم وڵاتە لە رابــردوی ئاسیای ناوەڕاستی ئیسلامیدا، جێگە دەستی رابەرایەتی هەبووە، هەر بەم هۆکارەش یەکێك لە زانکۆکانی وڵاتی تورکیا، لە شاری ئەنقەرە، بودجەی زانکۆی نێودەوڵەتی (قۆزاق - تورکی یاسەوی) لە شاری تورکستان دابینکردوەو گرتۆتە ئەستۆ، ئامانج لە دامەزراندنی ئەم زانکۆیە پێکەوەگرێدانی حاڵەتی رۆحــیو مەعنەویو فێرکردنی هاوچەرخە، دەوڵەتی کازاخستانیش هەر لەبەر ئەو هۆکارەی، کە پەیامێکی هەڕەشەئامێز لەم کارەدا نابینێت، مۆڵەتی کارکردنو چالاکی بەم زانکۆیە داوە.

رێبازی نەقشبەندی لە ئاسیای ناوەڕاستدا

بزاڤی نەقشبەندی لە نزیکی بوخاراو لەڕێی (عەبدولخالق غەجدەوانی) دروستبوو، بڵاوبووەوە، کە لە (1182 - 1221)ی، زایینی ژیاوە، دانیشتوی (غەجدەوان) بووە، بەهەرحاڵ ئەم بزوتنەوەیە زیاتر بە ناوی (بەهائەدینی نەقشبەندییەوە) ناسراوە، کە قوتابی (غەجدەوانی) بووە، خەڵکی لای (قەسر هیندوان) بووە، کە نزیکی بوخارایە، لە (1389)ی زایینی، لەدەرەوەی بوخارا کۆچی دواییکردوە و بە خاکسپێردراوە، تا ئێستاش زیارەتگەی دەوروبەری ئارامگەی بەهائەدین، وەك جێگەیەکی گرنگی پیرۆز و بایەخداری زیارەتکاران لە ئاسیای ناوەڕاست و پەیڕەوانی نەقشبەندی لە تەواوی جیهاندا تەماشا دەکرێت.

دەڵێن، کە رێبازی نەقشبەندی یەکێك لە مەزنترینو

جەماوەریترینی بزوتنەوەکانی سۆفیزم بووە لە ئاسیای ناوەڕاستدا، بە جۆرێك کە لە کۆتاییەکانی سەدەی شانزەیەمو سەرەتاکانی سەدەی حەڤدەیەمی زاینیدا، لقەکانی ئەم ڕێبازە لە زۆرینەی وڵاتانی جیهانی ئیسلامدا بڵاوبووەوە، لەوانە (زین جیانگ) لە وڵاتی چین، هەر لە رۆژهەڵات تا باکوری ئەفریقیاو لە ڕۆژئاواوە (بەڵقان)، لە باشورەوە لە نیوە دورگەی هیند تا روباری (ولگا) و لە باکورەوە (سیبریا)، لەم شوێنانەدا بە فراوانی و مەزنی دەرکەوت.

لە سەدەی پانزەهەم تا نۆزدەهەم ئەنجومەنی نەقشبەندی لەم ناوچەیەدا، ئەنجومەنێکی سۆفیگەرایی خاوەن پایەو دەسەڵاتدار بووە، هەر لەبەر ئەم هۆکارەش، لە دوای ماوەیەکی زۆر لە سوڕی متبوون شێوازو رەوتی زۆرو جیاجیای ئەم ڕێبازەوە دەرکەوتن، لە هەمانکاتدا جێگەی سەرسوڕمان نییە، کە لە سەردەمی هاوچەرخی زیندوبوونەوەی سۆفیزمدا دیسان ڕێبازی نەقشبەندی خۆشەویستییەکی زۆری پەیداکردوەتەوە لەناو خەڵکدا، هەرچەندە داتایەکی ورد لەم بوارەدا بەردەست نییە، بەڵام دەتوانرێت پێشبینی ئەوە بکرێت کە (30) تا (40) هەزار کەس لە پەیڕەوانی نەقشبەندی لە ئۆزبەکستان و کازاخستان و تاجیکستاندا هەن، نزیکەی دەیەکی ئەم ژمارەیە لە بزوتنەوەکانی یاسەویو قادریش هەن و ماونەتەوە، کە لە دابونەریتەکانی خۆیان پارێزگارییان کردوە، زیاتر دانیشتوی کازاخستان و ئۆزبەکستانن.

نەقشبەندی لە سەرەتادا بە ناوی (خواجەکان) ناسراو بوو، دامەزرێنەری ئەمیش هەروەك دەگوترێت (عەبدولخالق غەجدەوانی) بووە، کە کەسێکی

ڕۆچووبووە لە دنیانەویستیدا، دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ کاربەدەستانی باڵای ئیداریو دەسەڵاتدارانی رەتکردوەتەوە، مەگەر لە هەندێك بابەتی زۆر پێویستو دەگمەندا، پەیڕەوانی ئەم پیاوە، ئەم قسەیە دەدەنە پاڵی، کە دەڵێت: (چەندە لە شێر دەترسن، ئەوەندەیش لە دەسەڵاتدارەکان بترسن)، (غەجدەوانی) هەموو جۆرە پێکەوەنانێکیماڵو دارایی رەتدەکردەوە، لەماوەی سەردەمی پێنج یان شەش وەچەی سەرەتادا، ئەم ئەنجومەنە لە بوخارا زیاتر نەچووە دەرەوە و زۆر لە ئەنجومەنەکانی تر جیاواز نەبوو، بەهەرحاڵ، بەپێی سوننەت و دابونەریتی نوسراوی رێبازی نەقشبەندی (سەید ئەمیر کولال)، کە یەکێك بووە لە شێخەکانی خواجەییەکان، لە ساڵی (1371)ـی، زاینی، کۆچی دواییکردوە، لە یەکەمین رابەرەکانی سۆفیزم بووە، هانی تەیموری داوە هێرشبکاتە سەر ناوچەی ئەودیو روبار، ئیمپراتۆرییەتێك دابمەزرێنێت، ئیتر ئەم قسەیە راستبێت، یان راست نەبێت! ئەم پرسە لە ناو دەقە مێژوییەکاندا نەچەسپاوە، ئەم سەید ئەمیرە بووە سومبولی رابەرانی داهاتوی ئەنجومەنەکە، وەچەکانی دواتر، وەك رابردویەکی مێژویی، بۆ پاراستنو شەرعیەتدان بە هەندێك لە چالاکییە سیاسییەکان سودیان لێوەردەگرتو تەماشایاندەکرد.

نەخشەی پێکهاتەی رێبازی نەقشبەندی، لەگەڵ دەرکەوتنی زنجیرەیەك پلەی رۆحیو سۆفیگەری بەرجەستە بووبوو، کە بریتین لە پلەکانی (جێنشینان: خەلیفەلەر) و (قوتابیان: مورید) و (پەیڕەوان: موخلیس) و (مامۆستای پلە باڵا: مورشید). بەهائەدینی نەقشبەند،

موریدی سەید ئەمیری کولال، کە لە ساڵی (1389)ـی، زایینیدا کۆچی دواییکردوە، دووەمین کەسی مەزنی ئەم ئەنجومەنەیە، کاریگەری بنەڕەتی ئەو لەوەدابوو کە چوار یاسای ناسراو بە ڕێنماییەکانی ئەنجومەنی زیاد کردو ئەفراند، کە ئەم یاسایانە ڕۆچوونی زۆر لە دنیانەویستیدا رەتدەکەنەوە و رەفتارە دنیاییەکان روندەکەنەوە، ئەم یاسایانە پایەو بنەڕەتی جۆرێکی نوێبوون لە چالاکییە کۆمەڵایەتییەکانی ئەهلی سۆفیزم، بەربڵاوترین یاسای بەهائەدینی نەقشبەند، ئەوەیە کە گۆشەگیریکردن لە کۆمەڵگە (خەڵوەت لە ئەنجومەندا) مۆڵەت پێدەدات، بە شێوازێکی تر، پەیڕەوانی خۆی پابەندنەدەکرد، بە دورکەوتنەوە و وازهێنان لە کۆمەڵگەو خۆگورگە کردنیان، بەڵکو دەبێت کاتێك کە لە جێگایەکدا تەنها خودا بوونی هەبێت تیایدا، لەو کاتەدا بە گۆشەگیری دەگەن!

هەر لەم حاڵەتەدا، لە پەیڕەوان داوادەکـرا، لەگەڵ یادکردنی خودا لە دڵەکانیاندا، بە شێوەیەکی چالاك لە ژیانی کۆمەڵایەتی، بازرگانی، بەرهەمهێنانو کشتوکاڵدا بەشداریبکەن، ئەم یاسایە بۆ ئەنجومەنەکە زۆر گرنگ و جێگەی بایەخبوو، چونکە بووە پایەو بناغەی تیۆرەکانی داهـاتـوی ئـەو رێـبـازە، کەشێکی پێویستو شیاوی هێنایەئاراوە، بۆ کاریگەری پەیداکردنی سیاسییو ئابوری بزوتنەوەکە.

بەهائەدینی نەقشبەند، هەوڵێکی زۆریـدا تا بناغەو پێکهاتەی کۆمەڵایەتی ئەنجومەنەکە فـراوان بکاتو ئەندامی نـوێ، لە وێنەی پیشەوەران و بازرگانان و جوتیارانی وەخت بهێنێتە ناو ئەنجومەنەکەوە، ئەم رەوشە داهێنان ئامێزەی نەقشبەندی لەچاو ئەنجومەنەکانی

تردا، کەمتر ڕووبەڕووی سەختی و گرفت بووەوە و لەجیاتی کۆمەڵێك ڕاهێنانی تێکئاڵاوی مەعنەوی و دابـڕانو گۆشەگیری زۆر و قوڵ، ئەو داهێنانەی ڕەوتی نەقشبەندی تەنها ئەوەندەی دەویست، کە کەسێك دەستی بۆ لای شێخ درێژ بکاتو تۆبە بکاتو پەشیمانی دەرببڕێت، دواتر وانەیەکی تەواو دەدرا کە چۆن یادی خودا بکات، ئەمەیان فێردەکرد، دوای هاتنەناوەوەی ئەم ئەندامە نوێیانە، ئیدی سوێندیان دەخـوارد، کە وەك بەشێك لە کۆمەڵگە بمێننەوە و چالاکییەکانی ڕۆژانەی خۆیان ئەنجامبدەن، زیکرەکانو یادەکانی خودا لە بیرنەکەنو پێیانەوە پابەندبن.

شێوەی ئەم ڕەوشە تا ئەمڕۆش بەردەوامی هەیە، ئەم کارە کەمتر لە کاتژمێرێکی دەویست، دواتـر مورید دەیتوانی بە هێنانی دیاری و هەندێك پارە هەندێکجار لە پێشو لە دوای زیکرەکانەوە لەگەڵ مامۆستاکەیدا سەبارەت بە بارودۆخی ڕۆحی و خەونەکانی گفتوگۆ بکات.

سادەیی ئەم ڕەوشەو ڕاهێنانە ڕۆحییەکانی، بناغەی کۆمەڵایەتی- نەتەوەیی نەقشبەندی فراوانکرد، کردییە ناسراوترینی ئەنجومەنی ئەو ناوچەیە، کە بووە هۆی نوێکردنەوەی ژیانی هەمیشەیی ئەنجومەنەکە و تەنانەت فراوانبوونیشی لەڕووی جوگرافیاوە، هەرچەندە دۆکیۆمێنتێکی بایـەخـدار دەربـــارە بـە چالاکییە سیاسییەکانی بەهائەدینی نەقشبەند لەبەردەستدا نییە، بەڵام لە هەندێك لە نوسینە دێرینەکانی ڕێبازی نەقشبەندیدا، سەبارەت بە بوونی پەیوەندی ئەم پیاوە لەگەڵ (تەیمور)دا، قسەکراوە.

لە دوای بەهائەدینی نەقشبەند، ناسراوترین کەس لە مێژووی ئەم بزاڤەدا (خواجە عوبەیدوڵڵا ئەحرار)ـە، (1404 – 1489)ـی، زایینی، کە ئەرکی رابەرایەتی رێبازی نەقشبەندی لە ئەستۆدا بووە، توێژەرانی سۆفی لە ئاسیای ناوەڕاستدا، لەبەر چەند بەڵگەیەك، بە شێوەیەکی تایبەت بایەخیان بە (خواجەی ئەحرار) داوە، چونکە ئەم بۆ یەکەمجار بە سیاسیکردنی ئەنجومەنی نەقشبەندی لە وڵاتی ئەودیو روباردا دەستپێکرد، بەهۆی خۆشەویستی بێوێنەی ئەنجومەنەکە لەلای خەڵك، کە بە هۆی ئاسانیو سادەیی مەرجەکانی ئەندام وەرگرتنەوە هاتبووە دی، ئەم پڕۆژەیە بە سنگفراوانی و بەرفراوانییەوە پەسەندکراو وەرگیرا.

بە سیاسیبوونی سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاست

سەرجەمی شێخەکانی ئێستای رێبازی نەقشبەندی، لە ئاسیای ناوەڕاست، پاکستان، هند، تورکیا، عێراقو جێگەکانی تردا، زنجیرەی جێنشینی مەعنەوی خۆیان لە (خواجە ئەحرار)ـەوە، وەرگرتوە، خواجە ئەحرار نمونەی شێخێکی سۆفیگەرییە، کە رابەرایەتیەکەی دەسەڵاتو قەڵەمڕەوێکی سیاسیی لەگەڵدا هاوشانە، دواتر ئەم رەوشو دابونەریتەی بۆ پەیڕەوانی دوای خۆی بەجێهێشت، ئەم نمونەیەی شێخی ئەحرار لەو رەهەندەوە بایەخی هەیە و گرنگە، کە لەو سەردەمەدا شێخە دەسەڵاتدارەکانی نەقشبەندی هەستیان بەوەکرد، ئەگەر دەیانەوێت بە شێوازێکی دروست پەیڕەویبکرێت لە هەندێك لە رێنماییە بنەڕەتییەکانی تەریقەتەکەیان، ئەوا بە لایەنی کەمەوە دەبێت بوونیان لەناو شانۆی

سیاسیدا بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ، سنوردار و ڕێکوپێك بێت. لە دیدی ژمارەیەکی زۆر لە مسوڵمانانی ئەم ناوچەیەوە، (خواجە ئەحرار) بەرگریکارێکی دادپەروەر بووە لە هەژاران، کە بەناوی بەرگریکردن لە شەریعەتەوە زەمینەسازییەکی لەلای هەر دەسەڵاتدارێك دەرەخساند، ئارامگەکەی لە (خواجە کەفشیر)ـە، گوندێکە لە چوار کیلۆمەتری سەمەرقەند دایە، تا ئێستاش زیارەتگەیەکی ناسراوە، تەنانەت لە سەردەمی بێدینی سۆڤێتیشدا مزگەوتی نزیکی ئارامگەکەی هەر دانەخرابوو، چونکە دەسەڵاتداران لە نارەزایی جەماوەری دەترسان، کە لەوانەیە لەڕێگرییەکی لەمجۆرە دروستببوایە، لەمرۆیشدا بزاڤە سیاسییەکانی ئۆزبەکستان ڕێزێکی تەواو گرنگو سەرنجڕاکێش بۆ (خواجە ئەحرار) دەردەبڕن، بەڵام هەرچەندە دەسەڵاتدارانی ئۆزبەك لە ڕووی بیرو باوەڕەوە، زیاتر بێداری لەسەر خواجە ئەحرار پیشاندەدەن، بایەخدارن پێی، بەڵام لە ڕووی ئەوەوە، کە ئەم شێخە وەك قارەمانێکی میللی بناسرێت، دورەپەرێزن، لەم ڕەهەندەیانەوە حەز بە ناساندنی ناکەن.

ساڵوەگەڕی یادکردنەوەو ڕێزلێنان لە (خواجە ئەحرار) لە ساڵی (2004)ـی، زایینیدا، بەرپاکرا، بە پێی یاسایەکی ئەنجومەنی وەزیرانی ئۆزبەکستان، ئاهەنگی لەمشێوازە دەبێت وەك کۆنفرانسێکی نێودەوڵەتیو بە شێوەی نێودەوڵەتییانە سازبکرێت، لە کاتێکدا کە دوو مانگ پێش سازدانی ئەم ساڵیادە یاداشتێکی درێژ، سەبارەت بە چالاکییەکانی (خواجە ئەحرار) وەك ڕابەرێکی سیاسی، درایە ئەنجومەنی ڕاوێژی سەرۆکایەتی کۆمار، تا واژۆی لەسەر بکەن، ئەم کارە و سازدانی ساڵیادەکە

دووجار روبەڕوی گرفت بۆ دروستکردن بووەوە، دواجار حکومەت بڕیاری سنوردارکردنی یادەکەیدا، کردییە کۆنفرانسێکی بچوك، بەبێ ئامادەبوونی کارناسانی بیانی و لە (سەمەرقەند) بەڕێوەچوو.

ئاراستەکردنی مەزهەبییانەی (خواجە ئەحرار) بۆ بە سیاسیکردنی چالاکییەکانی ئەنجومەنەکەی رۆشن و دیاربوو، لەبەرئەوەبوو کە (بارودۆخ خراپتربووە و لەم روەوە باشترین کار دروستکردنی هاوڕێیەتیە لەگەڵ دەسەڵاتدار و کاربەدەستان، بە جۆرێك کە بتوانرێت، لەم هۆکارە و لەم رێگەیەوە هاوکاری خەڵکی و بێدەرەتانان بکرێت و دەبێت بچینە لای دەسەڵاتدارانێك کە بەرنامەی پەیامبەرانیان قبوڵکردوە، بە جۆرێك کە تاجو تەختی ئەم دەسەڵاتدارانە لە بەرامبەر مەزنایەتی باوەڕدا هیچ بایەخێکی نییە)، لە شێوازی سۆفیگەریدا، خواجە ئەحرار، رەخنەکانی بە جۆرێك دەردەخست، کە رابەر وەك ئامرازی نێوان خەڵك و دەسەڵاتداران کاربکات و بجوڵێتەوە. خواجە ئەحرار، سەبارەت بە بردنە سەرەوەی ئاستی یاسای نەریتگەرا، (مافە نەریتییەکان، یاخود مافە خوییەکان) بۆ پلەی یاسای دەوڵەتیو بەرزتر لە یاسا ئیسلامییەکان لەم رووەوە روبەڕوی رەخنەلێگیرانی توند بووەوە، ئەم پیاوە هەروەها رەخنەگرێکی توند بوو، لە شەڕە ناوخۆییە وێرانکارەکانی نێوان تەیمورییەکان، کە ئەم شەڕانە یاساناسە پسپۆڕەکانی ناچارکرد، کە یاسا دابڕێژن بۆ بە دەستهێنانی سامانی زیادە، هەرچەندە بە دەستهێنانێکی شەرعیانەیش نەبێت، شەرع رەتیبکاتەوە!

ئەگەرچی ئەو کەسانەی کە لە دوای خواجە ئەحرارەوە هاتن، هەوڵیاندا کە ژیان و کارەکانی ئەو پیاوە بەپێی

بەرژەوەندییەکانی خۆیان ئاڕاستە بکەن، بەڵام لەگەڵ ئەم قسە دژو پێچەوانانەشدا ئەوەش هەیە، کە خواجە ئەحرار یەکەمین کەسی خاوەن توانای مەعنەوی بووە، توانیویەتی دەوڵەتان و یاساناسان ملکەچی یاساکانی ئیسلام بکات، (خواجە ئەحرار) ویستویەتی سیستمێکی دەوڵەتی بنیاتنراو لەسەر مەزهەبو شەریعەتو یاساکان بنیاتبنێت، بۆ گەیشتن بەم خاڵە رای وابوو، دەبێت دەسەڵاتدار ئاگادارو شارەزا بێت لە یاساو مافەکان لە ئیسلامدا، هەروەها ملکەچو پەیڕەوی ئەو یاسایانەش بێتو کاریان پێبکات، نوسەرانی ژیاننامەی خواجە ئەحرار وا نیشاندەدەن کە ئەم پیاوە لە پەیوەندییەکانیدا لەگەڵ دەسەڵاتداران وەك فەرماندارێکی رۆحی مامەڵەی دەکرد، ئەم فەرمانداریەشی لە توانای ئابوریو هەوادارانی و هەروەها لەتوانای خۆی وەك رابەرێکی رۆحی سەرچاوەی دەگرت، خواجە ئەحرار وتەبێژی گروپێك بوو لە رۆحانییەکان (گروپی ئاین)، کە سودیان لەو پارێزگارکارییەی بازرگانانو پیشەوەرانو چینەکانی تری خەڵکی بۆیان وەردەگرت، مەبەستی ئەم زیندوکردنەوەو جێبەجێکردنی رێنماییەکانی شەریعەت بوو، کە وەك هاوسەنگییەك لە بەرامبەر رەوتی بانگەشەکار بۆ هەڵگەڕانەوە لە ئایین بەکاردەهات، کە شێوەی بەرامبەرکێی (تورکی - مەغۆلی) وەرگرتبوو، ئەمە ڕەوشێکی نوێ و کارێکی تایبەت و نائاسایی بوو بۆ شێخێکی سۆفیگەرا، ئەوەی وەك ڕابەرێکی سیاسی پێناسە دەکرد، کە بە ئاشکرا دژی هەر دەوڵەت یان سیستمێك دەوەستایەوە، کە یاساو مافە نائیسلامییەکان پیادە بکات. داهێنانێکی گرنگتری خواجە ئەحرار لە رێبازی

نەقشبەندیدا ئـەوەبـوو، کـە بـوونـی یـەك ڕابــەر لە ناوچەیەکدا بۆ ئەنجومەنەکە بەسە، ئەو ئەم چەمکەی ئەفراندو خواجە ئەحرار توانی سەرجەمی ئەنجومەنە بچوکەکان پێکەوە کۆبکاتەوە، لەژێر چاودێری یەك رابەری سەربەخۆدا کۆنترۆڵیان بکاتو گردیان بکاتەوە، ئەمە بووە هۆی ئەوەی، کە ئەو رێکخستن و ریزبەندی و رێکوپێکی و پلەبەندییەی کە پێشتر باسکرا، بێتەئاراوە، لەم روانگەیەوە سەرجەمی هەوڵە سەربەخۆکان لەلایەن شێخە لاوەکیو کەم بایەخەکانەوە بووە هۆی ئەوەی روبەڕوی رەخنەی توند ببنەوەو لێیان قبوڵنەکرێت، خواجە ئەحرار رەوشێکی نوێی تریشی داهێنا، کە بە پێی ئەو رەوشە شێخەکە یان ئەندامانی ئەنجومەنەکە دەتوانن لە سامانە داراییەکان بە پێی پێویست سودمەند بن، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا هۆشیاری لەسەر ئەوە دەدات کە (نابێت دڵەکانیان وابەستە ببێت، بەم دارایی و سامانەوە)، ئەم جۆرە سەرمایە داراییە تایبەتە هاوشانی پێناسێکی ئەخلاقیش بوو، بووە هۆکاری هاندانی زیاتر بۆ چالاکییەکانی ئەنجومەنەکەو ئەکتیڤکردنیان و ئیتر لە دوای ئەم ڕەوشەوە، شێخەکانی ئەنجومەن بوونە خەڵکانی سەرمایەداری ناوچەکانی وڵاتی ئەودیو رووبار (ما وراء النهر).

لە ڕاستیدا، بە سیاسیبوونی رێـبـازی نەقشبەندی هۆکارەکەی بێسەروبەری حکومەتی تەیمورییەکان و رێگرییە ئاینییەکانی بـوو، وایکرد رێبازەکە وەك جووڵانەوەیەکی سیاسی دەربکەوێت، کە لە پێکدادانە دەرەکییەکانی دەسەڵاتدارە یەك لە دوای یەکەکانی تەیمورییەکان و ڕوبەڕوبوونەوە سەربازییەکانیانەوە زیاتر زیادیکردبوو، لە دوای خواجە ئەحرار مێژوی

نەقشبەندی لەجیاتی ئەوەی جووڵانەوەیەکی رۆحی و فەلسەفی بێت، بووە جووڵانەوەیەکی سیاسی.

لە سەرەتای سەدەی شانزەیەمی زاینیدا رابەرانی تری ئەنجومەنەکانی وڵاتی ئەودیو رووبار لەژێر کاریگەری رێبازی نەقشبەندیدا، ئەوانیش بوونە جووڵانەوەی سیاسی، هەرچەندە ئەمان لە چاو شێخەکانی نەقشبەندیدا لە دواترەوە بوون، بە سیاسیبوونی تەڤگەرە جیاوازەکانی سۆفیگەری لە ئاسیای ناوەڕاستدا بووە هۆکاری دژایەتیکردنی نێوان ئەنجومەنەکان و تەنانەت دژایەتیکردنی نێوان رابەرانی نەقشبەندیشەوە، ئەم کێشمەکێشمانە لەجیاتی ئەوەی کێشمەکێشمی نێوان رابەرەکان بن، بۆ سەرنجڕاکێشانی خەڵکی و پەیڕەوانی زیاتر بۆ لای خۆیان، کێشمەکێشمی سیاسیبوون، لە نێوان کەسە پایەبەرزەکانی ئەنجومەنەکەدا، بە مەبەستی دەستخستنی دەسەڵاتی زیاتر.

دەسەڵاتی سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاستدا

بەدرێژایی سەدەکان، گرنگی و پێگەی سۆفیزم لە ژیانی خەڵکی ئاسیای ناوەڕاستو حکومەتەکانی ئەم ناوچەیەدا، هەڵبەزو دابەزی زۆری کردوە.

یەکگرتن لەگەڵ حکومەت، دەستەگەرایی، ئاوابوون و کوژانەوە:

نەخشەڕێژی ئەنجومەنەکانی سۆفیزم بە تایبەتی ئەنجومەنی نەقشبەندی لە کۆمەڵگەی ئاسیای ناوەڕاستدا بووە هۆی سەرهەڵدانی گۆڕانکارییە خێراکان لە سۆفیزمدا، زیاتر بەهێزبوونی دەسەڵات و قەڵەمڕەوی رابەرەکانیان، کە هەریەکە و لەسەردەمی رابەرایەتی

خۆیدا بــووە هۆکاری بڵاوبوونەوەی ئەو ڕێبازە لە مەودایەکی جوگرافیای بەرفراواندا، بە هەرحاڵ لە زۆر ڕووەوە بە سیاسیبوونی سۆفیزمو ئەم ڕەنگڕێژییە سیاسییە نوێیە لەڕێی شێخە ناودارەکانی سۆفیزمەوە، بووە هۆی دامرکانەوەی جووڵانەوەکەو سەرەتایەك بۆ سەرهەڵدانی گەندەڵی زۆری ڕۆحیو مەعنەوی ئەندامەکانی ئەم ڕێباز و تەریقەتانە، لەگەڵ بەرفراوانبوونی پەیوەندییە نزیکە تاکە کەسییەکان لە نێوان سۆفییە سیاسییەکان و بنەماڵەکانی فەرمانڕەوادا، ئیتر سۆفییەکان نەیانتوانی چالاکی سیاسی سەربەخۆیان هەبێت، لەو سۆفییە سیاسییانەش، وەك زنجیرەی پەیڕەوانی خواجە ئەحرارو (مەخدوم ئەعزەم) دەگرێتەوە، کە لە ساڵی (1542)ی، زاینی کۆچی دواییکردوە، هەروەها شێخەکانی (جوێباری) لە بوخارا، کە دەســەڵاتــداری زۆر گرنگی تەریقەتی نەقشبەند، لە ڕابەرانی مەعنەوی شەیبانییەکان بوون، کە دامەزرێنەرەکەی (خواجە ئیسلام) بووە، لە ساڵی (1563) ی زاینی، کۆچی دواییکردوە.

بەم بۆنەیەوە ڕەوتی بە سیاسیبوونی سۆفیزم لە وڵاتی ئەودیو ڕوبــاردا، شێوەیەکی نیمچە دەوڵەتی وەرگرت لەناو دەوڵەتانی ئاسیای ناوەڕاستدا، لە ماوەی سەدەکانی شانزە و حـەڤـدەی زاینیدا، بنەماڵە فەرمانڕەواکان چاویان تێبــڕین. شانبەشانی ئەم بارودۆخە، بەشداری کۆمەڵایەتی نەقشبەندییەکان، لە دەرئەنجامی چاکسازییە ناوخۆییەکانەوە، تواناو گەورەبوونی ئەنجومەنەکەی وەستاند، لەجیاتی ئەم حاڵەتە ڕووی لە قەیران و متبوون کــرد، تەنانەت لەسەردەمی ژیانی خواجە ئەحراردا، کوڕەکانی لەسەر ناونیشانی (شێخ ئەلڕەئیس: سەر گەورە)

دژایەتی و کێبڕکێی یەکترییان دەکرد، لەم کێشمەکێشمانەدا، هەریەکەیان لەڕێی یەکێك لە دەسەڵاتدارانی ئەو شارەوە دەپارێزراو پشتیوانی دەکرا، ئەمەش بووە هۆکاری پەیدابوونی شەڕ لە نێوان ئەنجومەنەکاندا، دواجاریش قەیرانی سیاسی بە هۆیەوە سەریهەڵدا، روبەڕوبوونەوەی سەربازی بەدیهێنا لە نێوان بنەماڵەکانی تەیمورییەکاندا، هەر لەم سەردەمەیشدا دیسان ئەنجومەنەکە لە زۆر لە بنەما ڕەوشتییەکانی خۆی و لەلایەنە رۆحییەکان خۆی دورخستەوەو ناوی بەرەو ئاوابوون و کوژانەوە رۆیی.

بە سیاسیبوونی سۆفیزم، نرخی جەختکردنەوە لە ڕەوشت و لایەنی مەعنەویەتی دابەزاندو لە دەستدا، کە ئەم هۆکارەش بووە فاکتەرێك بۆ وەستانو متبوونی نەقشبەندیو ئەنجومەنەکانی تری سۆفیگەری لە ئاسیای ناوەڕاستداو سەرەڕای ئەمەش لاوازبوونی پەروەردەو فێرکردنی موریدەکان بەو مانایە هاتەدی، کە زۆر لە سوننەت و دابونەریتە کۆنەکان کارییان پێنەدەکراو بەرکەنار کران، ئەم گۆڕانکارییانە پێکهاتەی شێوە رێکخراوی ئەنجومەنەکانی لاوازکرد، هاندان لەسەر لکان بە دەوڵەتەوە زیادیکرد، لە دەرئەنجامدا زیاتر رابەرانی سۆفی و بە تایبەتی ڕابەرانی ئەنجومەنی نەقشبەندی، کە بانگەشەی بەرگریکاری سەر ڕاستی شەریعەت بۆخۆیان دەکەن، ڕووەو گەندەڵی ملیان نا، دواجار بوونە خاوەن پایەی نافەرمی.

نوێکردنەوەی ژیان لە سەدەی هەژدەیەمدا

گرنگترین هۆکاری زیندوبوونەوەی نەقشبەندی لە ناوەڕاستەکانی سەدەی هەژدەیەمی زایینیدا، تا ئاستێکی

زۆر دەتوانرێت بەهۆی بەرەو پێشچوونی لقی هندی ئەو تەریقەتەوە کە موجەدیدیەکانن، ڕابەرەکەی شێخ ئەحمەدی سەرهەندی دیاری بکرێت، کە (سەرهەندی) لە ساڵی (1624)ی زایینی کۆچی دواییکردوە، سەرهەندی بە نازناوی (مجدد الف الثانی: نوێکەرەوەی هەزارەی دووەم)ش، نـاسراوە، چونکە ئەم پیاوە لە سەرەتای هەزارەی دووەمی مێژوی مسوڵمانانداندا ژیاوە.

(سەرهەندی) لەگەڵ زۆرێك لە پەیڕەوانی وڵاتی ئەودیو ڕووباری تەریقەتی نەقشبەندی و شێخەکانی قادری لە هندستان پەیوەندی هەبووە، سروت و دابونەریتەکانی هەردوکیانی پێکەوە تێکەڵکرد، سوننەت، داب، نەریتە کۆمەڵایەتی، سیاسی و ڕیزبەندی مەعنەوی نەقشبەندییەکانی لە وڵاتـی ئەودیو ڕووبـاردا گرتە ئەستۆ، بە درێژایی ساڵە زێڕینەکانی موجەددیدییە لە هند، لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەیەمدا سۆفیگەری لە وڵاتی ئەودیو ڕووباردا مت ببوو، کە ئەمەش هەلی بۆ موجەدیدیەکان ڕەخساند، ڕوو بە باکور پەل بوەشێنن و تەشەنە بکەن، (موجەدیدییە) جۆرێکی چاکسازی تیاداکراوی ئەنجومەنی نەقشبەندی بوو، ئەمانە ڕەوش و شێوازە کۆنەکانیان دووبارە دەکردەوە، ئەم ئەنجومەنە سروت و نەریتەکانی سادە دەکـردەوە، پایە و بناغەی کۆمەڵایەتی خۆیی بەهێز، فراوانکرد، لە ژیانی سیاسی و ئابوری کۆمەڵگەدا سەر لە نوێ بەشداری کردەوە. بەڵام هـەروەك ڕابـردوو، بوونی ئەم گروپە دیسانەوە بووە هۆکاری ئاسانتربوونی داب، ڕەوشتە سەختەکان، یاساکانی سۆفیگەری، بەدیهێنانی گفتوگۆی گەورە، بەربڵاو لە نێوان ڕابەران، مورید و قوتابیەکانیاندا، لە

هەمانکاتدا کێشمەکێشم پەیدا بوو بۆ بەدەستهێنانی تواناو دەسەڵات لە نێوان ئەنجومەنەکاندا، بەم هۆیەوە ململانێی نێوان قوتابی و موریدانی چینی دەسەڵاتدار بە خێرایی سەریهەڵدا، لەم ڕوانگەیەوەو لەبەر ئەم هۆکارە بارودۆخی سەردەمانی سەرەتا دووبارە بۆوە، هەروەها هاوکاریکردن لەگەڵ ڕژێمەکان بووە هۆکاری خراپکردنی ناوبانگیان، دواجار متبوون ڕووی تێکردن، لە زۆر جێگەدا تەریقەتە گەورەکان بوونە لقی جیا جیاو گرووپی بچوك بچوك و ناکاریگەر.

سۆفیگەری لە ژێر دەسەڵاتی داگیرکەراندا

دووەمین قۆناغی متبوون و راوەستانی سۆفیگەری، هۆکارەکەی ئاسانکردنی دابو سروتە بەرفراوانەکانی سۆفیزم بوو، تەنانەت لەم بارودۆخەشدا گروپە بچوك و ناپەیوەستەکانی نەقشبەندی - موجەدیدی، هەوڵیاندا دەسەڵاتو قەڵەمڕەوی خۆیان لە کۆبوونەوە لۆکاڵییەکاندا بخەنەوەگەڕ، بە شێوازێك کە زۆرترین مەراسیمە ناوخۆییە بەرپاکراوەکان لە لایەن مسوڵمانانەوە لە ناوچەکاندا، پەیوەندی بە سۆفییەکانەوە هەبوو، بە هەرحاڵ بە توانایی نەقشبەندی موجەدیدی بە مەبەستی بەدەستهێنانی دەسەڵاتی سیاسی بەسەر نوخبەی فەرمانڕەواو چالاکیە سیاسییە هەماهەنگئامێزەکانی نێوانیان، بە تەواوی کەمیانکرد.

لەگەڵ ئەوەشدا، بەدرێژایی ماوەی دەسەڵاتی داگیرکاری ڕوسیا، رابەرانی سۆفیگەری توانای کارکردنیان بۆ دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی هەبوو، کە گروپە ئۆپۆزسیۆنەکان هانبدەن و هاوکاریان بکەن، شۆڕشێکی

بچوك بەناوی شـۆڕش (ئافتوباچی) لەژێر بەیداخی سۆفیزمدا، لە ناوچەی فەرغانە لە نێوان ساڵەکانی (1875) تا (1876)ی زایینی، هەڵگیرسا، گوتراویشە ڕابەرەکەی (مەختوم ئافتوباچی) ئەندامی یەکێك لە گروپە لاوازەکانی سۆفیزم بووە. شۆڕشی ساڵی (1898)ـی زایینی، کە یەکێکە لە مەزنترین شۆڕشەکان بە ڕابەرایەتی (دووکچی ئیشان) بووە، کە قوتابی (سوڵتان خان تورا) بووە، گرفتو کێشەی زۆری بۆ روسەکان دروستکرد.

نـاوی تـەواوی (دوکچی ئیشان) موحەممەد عەلـی (مدعلی) سابیـر بووە، ئەم پیاوە ئەگەری زیاتر لەسەر ئەوەیە، لە ساڵی (1850)یان (1851) لە شاری شەهیدان نزیکی (مارجیلان) لەبنەماڵەیەکی خەڕات پیشەدا (دۆم) لە دایکبووە، (دوکچی) یاخود (ئیپکچی)، ئەمەی وەك نازناو بۆ هاتەئاراوە، بەسەریدا بڕا، ئەم پیاوە لەسەردەمی لاوێتیدا لەگەڵ باوکیدا سەردانی سەمەرقەندو بوخارای کـردوە، هەر لـەوێ لەگەڵ کەسایەتییە ئایینییەکانی شوێنەکەدا ژیانی بەسەر دەبـردو بە وردی زانستە سەرەتاییە بنەماییەکانی لە ڕێزمانی عەرەبی و قورئان خوێندن دەستپێکرد و خوێندنی، کاتێك گەیشتە تەمەنی پانزە یان شانزە ساڵی، لە گەڕەکێکدا کە بە گەڕەکی (تاجیك) ناودەبرا، لە نزیکی (مارجیلان) بووە موریدی یەکێك لە شێخەکانی نەقشبەندی - موجەدیدی بەناوی (سوڵتان خان ئورا). (دوکچی ئیشان) نوسیویەتی، لە تەمەنی بیست و شەش ساڵیدا پلەی ڕێنمونیو ئیرشادی لە شێخەکەی خۆیەوە وەرگرتووە، دوای دوو ساڵ، وەك نزیکترین پەیڕەوانی (سوڵتان خان ئورا) بە پلەی پشتوێنی سپی لە سۆفیزمدا گەیشت.

ئەم پلەیە پلەیەکی ئایینی و سروتی بوو، کە لەسەر بنەمای ئـەم پلەیە (دوکـچـی ئیشان) وەك بریكار (خەلیفە و میراتگری مەعنەوی) شێخەکەی ناسراو دەرکەوت، پەیوەندییەکی مەعنەوی لەگەڵ شێخەکەی و ئەنجومەنەکەیدا بە دەستهێنا، لەدوای کۆچی دوایی (سوڵتان خـان ئـورا)، دوکچی ئیشان لەگەڵ چەند پەیڕەوکار و موریدێکی تردا، لاشەی ئەویان بردە (مینگ تەپە) لە (35) کیلۆمەتری باشوری ڕۆژهەڵاتی ئەندیجان، بە مەبەستی شاردنەوەی و بە خاکسپاردنی لە شوێنی لەدایکبوونیدا، دایانەوە بە کەسوکارەکەی.

(دووکچی ئیشان) لە تەمەنی سی‌و چوار ساڵیدا حەجی کردوە، دوای بەسەربردنی ساڵێکی ژیانی لە شاری مەککە، گەڕاوەتەوە بۆ زێدەکەی خۆی (مینگ تەپە) و لەوێ خانەقایەکی بە هاوکاری دارایی پەیڕەوانی‌و موریدەکانی دروستکردوە، کە مزگەوت، قوتابخانە، کتێبخانە، ژوری میوانان و جێگەی دروستکردنی خواردن‌و خانی تیادایە، ئەم خانەقایە دواتر بووە بارەگایەك بۆ ئۆپۆزسیۆنی دەسەڵاتی داگیرکاری روسیاو جێگەی کارکردنی ڕێکخراوە لۆکاڵییەکان، وەك دادگاکانی بـڕیـاردان، کە پێشتر مەزهەبی‌و نامەدەنی بوون.

لە بنەڕەتدا (دوکچی ئیشان) دژی هەر جۆرە هێرشێك بوو، بۆ سەر کۆچبەرانی ڕوسیا، لە ڕاستیدا ئەم زۆر بە توندی جەختی لەسەر ڕێکوپێکی و ڕێکخستنی کاروبار دەکردەوە، ڕایوابوو تەنها (بڕیارگەی جیهانی: جۆرێکە لە جەنگی پیرۆز کە بـەردەوام چەکدارانە بووە، ئەو مەرجانەی تیادایە هاتوونەتەدی کە تایبەتن بە خۆیەوە)، مەبەستی ئەوەبوو، دەبێت ئەمانە گۆڕانکاری لە دۆخە

سیاسیەکەدا بکەن، لە هەمان کاتدا سەرەڕای نەبوونی هەرجۆرە پەیوەندییەك بە وێستگە سیاسییەکانەوە، بەڵام پاراستنی دوکچی ئیشان لە شارەکان و لادێکانی ناوچەی فرغانە ئەنجامدرا، ئەم پیاوە هەروەها نوێنەرایەتی بۆ بەڕێوەبەرایەتی کاروباری ئەندامانی ئەنجومەنەکەیش (یاران: بـرادەران) دانا، وردەوردە لەگەڵ خراپتربوونی بارودۆخی گشتی ئابوریدا، تێڕوانینی دوکچی ئیشان بۆ پرسی (دادگا) گۆڕانکاری بەسەردا هات.

ئەو دۆکیۆمێنتانەی بەجێماون ئەوە نیشاندەدەن، کە کۆڕێك بۆ موریدەکانی ئەم پیاوە گیـراوە، لە ناوچەی (ئۆش)، کە ئەندیجان بەشێکە لەم ناوچەیە، لە ساڵی (1898)ـی زایینی، لەم کۆڕەدا (دوکچی ئیشان)، وەك جێگری پێغەمبەری خودا (د.خ) (خەلیفە - جێنشین)، دیاریدەکرێت، هـەروەهـا مافی بـڕیـاردانو ئەرکی فەرمانکردن بە چاکەو رێگریکردن لە خراپەی دەکەوێتە سەرشان و بۆ ئەم کارو پۆستە هەڵی دەبژێرن.

(دوکچی ئیشان) سودی لەم پۆستە وەرگرت و خۆی وەك جێنشینی عومەری کوڕی خەتتاب ناساند، هەروەك ئەو بە شوێن پراکتیزەکردنی دادگەریدا عەوداڵ بوو، لەسەر بنەمای ئەم پۆستەش، بڕیاری دژبە دەسەڵاتی روسیای راگەیاند، ئەم بڕیارەشی نارد بۆ هۆزەکانی ئۆزبەك، کازاخ و تەنانەت ناردی بۆ چەندەها پلەداری فەرمی لە حکومەتە لۆکاڵییەکانی ناوچەکە، هەرچەند زۆر خەڵك خۆیان وەك هـەواداری بیری (دوکچی ئیشان) پیشاندا، بەڵام زۆرینەشیان خوازیاری کاتی زیاتربوون بۆ خۆئامادەکردن بۆ بڕیارەکانی، یاخود هەر بە گشتی بڕیارەکانیان رەتکردەوە.

(دوکچی ئیشان) دەیزانی، کە زۆرترینی پارێزەرانی ئەو لە چینی دەشتەکیو جوتیارانی ناوچەی فەرغانەن، واتە کازاخیو ئۆزبەکیو ئوغوریەکانن، کە نوێنەرایەتی ئەوانی گرتە ئەستۆ، هەر لەبەر ئەم هۆکارە بە ئاشکرا نوێنەرە لۆکاڵیەکان (بۆرجوازی نوێ)، کە خاوەن زەویە زۆر گەورەکان، زانایانی ئاینی ناوچەیی، نوێنەری گروپە مەعنەوی و ئەو کەسایەتییە ئاینیانەی، بە میراتی پلەی ئایندariyan بۆ مابوویەوە، وەك (ئیشانیەکان و خواجەکان و سەییدەکان) ئەمانە بوون، بە ئاشکرا ڕەخنەی لەمانە دەگرت، بەم شێوازو ڕیزبەندییە شۆڕشەکەی لە ئەگەری پاراستنی ئەوان دوورخستەوەو ئەمەش بووە هۆکاری شکستی شۆڕشەکە، بڕیاری دوکچی ئیشان بۆ دژایەتی دەسەڵاتی ڕوسیا شەش هەفتە پێش دەستپێکردنی کرداری هێرشەکە بڵاوبووەوە، بەڵام ئەم پرسە نەیتوانی کاتی پێویست بۆ پاراستنی بەرفراوانی پڕۆسەکە فەراهەمبکات، بەهەرحاڵ ئەم هێرشە بە بەهرە وەرگرتن لە خەڵکی ناوچەکە، کە دارای دەمارگیرییەکی مەزهەبی گەورەو بەهێزبوون پیادەکرا.

موریدەکانی (دوکچی ئیشان) بە مەبەستی هەوڵدانو کۆشش بە ئاڕاستەی بە یاساییکردنی پێگەی مورشیدەکەیان، وەك دادوەرێکی بنەڕەتی، ئاهەنگێکیان لە (17)ـی پێنجی (1898)ی زایینیدا بەرپا کرد، بۆ بەرزکردنەوەی پلەکەی بۆ (خان)، (خانی کورتاریلیش)، ئەم کارەیان بەپێی ویستی ئەوان لەسەر بنەمای سەرلەنوێ بونیاتنانەوەی دەوڵەتی ئیسلامی بونیاتنرابوو، بۆ سەردەمی (خانەکانی خەجەند) دەگەڕایەوە، کە لە ساڵی (1876)ی زاینی، بە دەستی روسەکان شکستیخواردبوو،

له لایەکی تریشەوە ئەم ئاهەنگێڕانە ئەوەی پیشاندا، کە ئەو ئایدیایانەی لەسەر بنەمای نەریت بونیاتتراون، بە مەبەستی بە دەستهێنانی پێگەو مافی یاسایی (خان) تا ئێستاش بۆ پەیڕەوانی دوکچی ئیشان پلەیەکی بەهێزە.

خودی دوکچی ئیشان لە هێرشگەلێکدا، کە بۆ سەر سەربازگەکانی روسیا ئەنجامدرا، بەشداریکرد، ئەم شۆڕشەی ناوچەی ئەندیجان، بە هۆی ئەوەی لەڕێی شێخە نەقشبەندیەکانەوە ڕابەرایەتی دەکرا، گەورەترین ئاشوبێك بوو، کە بە وەرگرتنی ئیلهام لە سۆفیگەری لەناوچەی کاشغەرو باکوری قەوقاز رویدابوو، وێناکرابوو، شۆڕشەکەی دوکچی ئیشان بە پەلە شکستی خواردو رێکخەرانی بە گشتی، تەنانەت خۆیشی هەوڵییاندا بەرەو ناوچەی کاشغەر رابکەن، بەڵام لە رێگەدا دەستگیرکران، لەگەڵ شەش کەسی نزیك لە پاسەوانانی دادگاییکران و لە سێدارەدران.

روسەکان کتێبخانەی خانەقاکەی دوکچی ئیشانیان کۆکردەوە، دەستنوسو نوسخە چاپیەکانیان، کە نزیکەی سێ سەد بەرگ دەبـوون، ناردیانن بۆ دامـەزراوەی خوێندنەوە رۆژهەڵاتییەکانی ئەکادیمی زانستی ئۆزبەکستانو زۆرینەی ئەم کتێبانە بە شێوەی ئەدەبیو سەبارەت بە فیقهـ - شـەرع، نـوسراون، هەروەها کتێبی قوتابخانەکانی ئەو سەردەمە و ژیاننامەی کەسایەتییە سۆفییە ناودار و مەزنەکانیان تیادا بوو، لەم کتێبخانەیەدا، کتێبێکی خودی دوکچی ئیشانی تێدا بوو، بە ناوی (عبرة الغافلین)، کە بە نوسینی پەخشانی شێوە شیعرو بە لەهجەی ناوچەی فەرغانەی ئۆزبەك نوسرابوو.

دەقی (عبرة الغافلين)، زیاتر جەختدەکاتەوە لەسەر ئاوابوونی باری ڕەوشت و ئەخلاقی مسوڵمانان، کە بە گوتەی دوکچی ئیشان پەیڕەویکردن لە یاسا مەزهەبییەکان وەستاوەو بەهۆی داهێنراوەکانەوە، شەریعەت لەبیرکراوە، ئەم کارە وای لە دوکچی ئیشان کرد ئەرکە سەرەتاییەکانی شەریعەت لە وێنەی خۆشۆردن، نوێژو ڕۆژوگرتن فێری پەیڕەوانی بکات، کە نەیاندەزانی، لە ئەرکە بنەماییە ئیسلامییەکان بوون.

شتێکی ئاشکرایە دوکچی ئیشان هەستی دلێری و نەبەزی چاند، نەك تەنها بۆ زەوی و چراخانی باب و باپیرانی، بەڵکو بۆ بیروباوەڕی باپیرانیو چاکەکاریان، لەناو پارێزەرەکانیدا ئەم هەستەی خوڵقاند، کتێبی (عبرة الغافلين)، یەکێکە لە دوا کارەکانی ئەم بوارەی ڕێبازی نەقشبەندی - موجەدیدی سەدەی پانزەهەم تا نۆزدەهەمی زاینی، کە هەوڵدەدات شەریعەت بکاتە یاسایەکی سەربەخۆی ژیانی مسوڵمانان.

بە هەرحاڵ هیچ گومانێك سەبارەت بە ناواخنی سیاسی پەیامی دوکچی ئیشان بوونی نییە، کۆمەڵگەی دەوروبەری ئەو زیاتر لەجوتیاران پێکهاتبوو، کە بەهۆی سیاسەتی زۆرەملێی ڕاگواستنەوە لەلایەن تزارەکانەوە، کە تازە لە روسیا دەسەڵاتیان گرتبووە دەست، توشی ناهەقیکردن بەرامبەریان ببوونەوە و زۆر لە زەویەکانیان دەستی بەسەردا گیرابوو، ئەم پرسە هەستێکی وای هێنایەئاراوە، کە جوتیارانی کەمدەست دەبێت، هاوارو پەیامی سۆفیزم بۆ بەرگریکردن لە شەریعەت بەکاربهێنن‌و بچنە ناو پڕۆسەی پاراستنی مەزهەبەکەیانەوە لە بەرامبەر روسەکاندا، کۆمەڵگەی دەورووبەری دوکچی

ئیشان دەکرێت بە کۆمەڵگەی سۆفیگەری دابنرێت، کە لەدوای گۆڕانکارییە گەورەکانی ناو سۆفیگەری و بە تایبەتی ڕێباز و بزاڤی نەقشبەندی - موجەدیدی، سەرلەنوێ گەشایەوە، ئەم گۆڕانکاریانە کۆمەڵگەی بەرەو یەك ڕەوت برد، دانانی شەریعەت وەك بەردی بناغەی سۆفیزم و تەنها یاسا حاکم بێت بەسەر تەواوی سۆفیزمدا، چەندین جوڵانەوەی دژە داگیرکاری بە شێوەی فەرمی بونیاتنا، کە بەدرێژایی ژیانی لەو توێژینەوەیەوە سەرچاوەی گرتبوو، لەسەر بنەمای رازیبوونو خۆدان بە دەستەوەی رەهای پەیڕەوکار بۆ مامۆستاکەی (مورید بۆ موڕشید) بونیاتنرابوو. بەڵام لە ئاسیای ناوەڕاستدا، لەماوەی داگیرکاری روسیادا، ئەم پەیوەندییەی نێوان مەزهەبو ناڕازی بوونە کۆمەڵایەتییەکان دەرئەنجامێکی پێچەوانەی هیواکانی (دوکچی ئیشانی)دا، بە دەستەوە، کە مەبەستی گەورەبوون و فراوانکردنی سۆفیزم بوو لەناو ژیانی مسوڵمانان‌دا، بە دەستەواژەیەکی تر دژایەتی ڕێبازی نەقشبەندی بۆ داگیرکاری روسیا، بووە هۆکاری کەمبوونەوەی بایەخی شەریعەت و سنورداربوونی مافەکانی مسوڵمانانو لاوازی باوەڕ.

شۆڕشی ناوچەی ئەندیجان دابونەریتێکی مێژویی ئێجگار گرنگی بۆ کۆمەڵگەی ئۆزبەکی بەدیهێنا، بە پێچەوانەی شۆڕشی(بەسمەچی)ییەوە، کە بەدرێژایی شەڕی ناوخۆی روسیا، لەکاتێکدا بوونی پەیوەندی نێوان مەزهەبو شۆڕشی سیاسی لەم ناوچەیەدا ئێجگار گرفتاوی بوو، شۆڕشی (دوکچی ئیشان) وەڵامێکی مەزهەبی رونبوو بۆ قەیرانە زۆرو جۆراوجۆرە کۆمەڵایەتیو ئابوری و سیاسییەکان، ئەم شتەش لەوانەیە هۆکارەکەی

بگەڕێتەوە بۆ میراتبەری دوو لایەنەی دوکچی ئیشان وەك خەباتکارێك بۆ سەربەخۆیی میللیو پارێزەری سەرلەنوێ گێڕانەوەی دەوڵەتی ئیسلامی هاوشێوەی سەردەمی خەلیفەکانی راشیدین، کە دەسەڵاتدارانی ئۆزبەك بەرنامەی ئەویان دوای سەد ساڵ لە شۆڕشی ناوچەی ئەندیجان، لە ساڵی (1998) تیژکردەوە و هێنایانەوە بەرچاو.

دوای سەرکوتکردنی ئەو شۆڕشەی، کە بە هۆی دوکچی ئیشانەوە بەدیهاتبوو، حکومەتی ڕوسیا بە گومانێکی ئێجگار زۆرەوە سۆفیگەری وەك هەڕەشە تەماشاکرد، روسەکان لە شۆڕشێکی نوێ لەژێر ئاڵای سۆفیزمدا تۆقیبوون و لەم ڕووەوە هەوڵیاندا سۆفییەکان لە ڕووی ئابورییەوە زیاترو زیاتر لاواز بکەن.

بۆ نمونە، پێداچونەوەیان بە بارودۆخی موڵکە وەقفەکان، چاوپۆشی لە شوێنە مەزهەبییەکان لەدانی باجی داراییدا کردەوە، لە سەرەتادا لە کۆتاییەکانی دە ساڵەی (1860)ی زاینیدا، لەگەڵ دەسپێکردنی کاری فەرمی دەوڵەتی داگیرکەردا، موڵکە وەقفەکان زۆر بەتوندی خرانەژێر چاودێرییەوەو لایەنە ئاینیەکان لە مافی خاوەن موڵکی زەوییە نوێیەکان رێگریان لێکرا، بە تێپەڕبوونی کات دیسان بە وردی بە پرسی زەوییە وەقفەکاندا چوونەوە و خرانە ژێر چاودێریەوە، دەسەڵاتدارانی ڕوسیا بە سەرلەنوێ پێداچوونەوە بە پێکهاتەی موڵکە وەقفەکاندا و دەستیان بە گۆڕانکاریش کرد، کە زۆرینەی خانەقای سۆفییەکانیان لە خاوەن موڵکی ئەو شتانەی کە هەیانبوو، داڕنی،

هەروەها ڕابەرانی مەزنی سۆفیگەری پلەی ئاینی خۆیانیان لەدەستدا، تەنها وەك خـاوەن موڵکی دارایی سامانەکانی خۆیان مانەوەو بەس! لە نێوان ساڵەکانی (1900) تا (1902) تەنانەت ماڵە داراییە جۆراوجۆرەکانی پاشماوەی (خواجە ئەحرار) لە سەمەرقەند لە موڵکی (وەقف) برانە دەرەوە.
ڕوسەکان هەوڵیاندا لە رێگەی دانانی باجی سامان و داراییەوە، گروپە سۆفییەکان پاشەکشە پێبکەن، لە ڕووی ئابوری و تواناوە لاوازییان بکەن، لە هەمانکاتدا بودجەی کاروباری ئیدارەی داگیرکەر لەڕێی فرۆشتنی زەوییە دەستبەسەردا گیراوەکانەوە دابین دەکرا، دەرئەنجام ئەوە هاتەئاراوە کە لە سەروبەندی کودەتای ڕوسیادا، سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاستدا وەك بزاڤێکی یەکگرتوو بەهێز ئەژمار نەکرێت، ئەم پرسە بەسەر بوخاراو خانەنشینی (خیوا)یشدا، دەسەپێت و پڕاکتیزە دەبێت کە ڕاستەوخۆ لەژێر دەسەڵاتی ڕوسیاشدا نەبوون.
بە هەرحاڵ، سەرەڕای سیاسەتەکانی ڕوسیا، میراتێك لە ئەرستۆکراتی مەزهەبی لە ئاسیای ناوەڕاستدا بە جێما، زیاتر دەموچاوە لۆکاڵییەکانی سۆفیگەری لە سەدەکانی نۆزدەهەمو بیستەمدا ئەوانەبوون، کە لە گروپە جیاوازە بەجێماوەکانی بنەماڵەکانی سۆفیگەری مابوونەوە، لەناوچەی فەرغانە ئەوانەبوون لە دوای (مەخدوم ئەعزەم) بەجێمابوون، لە سەمەرقەند و بوخارا لە دوای (خواجە ئەحرار) یان شێخەکانی جوێباری بەجێمابوون، ئـەم پـاشـماوەی بنەماڵانە بـە (خـواجـەکـان)، یان (خواجەزادە) یان (ئیشانەکان) ناوزەد کرابوون، بەهۆی پیاوچاکەکانی باپیرانی رابردویانەوە، زۆر بە ڕێزو پیرۆز

تەماشادەكران، ناسرابوون، ئەمانە زیاتر و بەشێوەیەكی تایبەت لە ماڵەكانی خۆیاندا فێری شەریعەت دەكران، وەك بابەتەكانی (قورئانی پیرۆز، فەرمودە، ئوسوڵ، فیقهـ) ئەندامەكانی ئەم گروپانە بەناوی (ئاك سویاك) دەنــــاسران، تەنها لەگەڵ بنەماڵە پایە بەرزەكاندا پرۆسەی هاوسەرگیرییان ئەنجامدەدا، بەدرێژایی ماوەی دەسەڵاتی سۆڤیەت، ئەمانە نەخشێكی تایبەتیان نواند بۆ پارێزگاریكردن لە سۆفیزم، داب و نەریت و سروتەكانی، بەڵام لە سنوری بنەماڵەكانی خۆیان نەچونەدەرەوە، چونكە پاراستنی خزمانو بنەماڵەی خۆیان بۆ ئەوان لە گەورەو زیادبوونی رەوشی سۆفیگەری گرنگتربوو، زۆر لە بنەماڵە مەزنە ئاینییەكانی ئاسیای ناوەڕاست بە پابەندی بە ڕەوشی سۆفیگەرییەوە نەمانەوەو تەنها نازناوەكەیان پێوە مایەوە.

هەندێك لە گروپە بچوكەكانی تری، وەك (موجەدیدیەو قەلەندەریەو قادریە) لە بوخاراو (سورخان دەریا) و (كاراتگیـن)و (هیستار) بە چالاكی مانەوە، ژمارەیەك لە كەسایەتییە دیارەكانی سۆفیگەری، وەك (مەولانا ئیملاوی) و (خواجە كرمانی) لە بوخارا، (ئیشان ئیت - یەماس) و (عەبدولڕەحمان جان سۆفی) لە تاشكەند مانەوە، لە ناوچەی ئەندیجان گروپێك بە هۆی (مەولانا مەخدوم)، كە لە پاشماوەی بنەماڵەكەی (مەخدوم ئەعزەم) بوو، رابەرایەتیدەكردن.

یەكێك لە ئەندامەكانی ئەو (مادامیـن بەگ) بوو، كە لە ڕاپەڕێنەرانی (هێزی بەرگری باسماچی) بوو، كە لە بەرامبەر سوپای سوردا بوون، ئەم پیاوە ڕابەری هیچ گروپێكی مەعنەوی تایبەت نەبوو.

سۆفیزم لەژێر سایەی دەسەڵاتی سۆڤیەتدا

مسوڵمانانی ئاسیای ناوەڕاست زۆرترینی ئەندامە مەزهەبییەکانی بزاڤەکەی (باسمەچی)یان پێکدەهێنا، کە هێزێکی بەرگریکار بوو لە بەرامبەر دەسەڵاتی یەکەمی بەڵشەفیکیدا، لەم پەیوەندەدا بزاڤی ئیسلامی ئۆزبەکستان، جوڵانەوەی (باسماچی) وەك بەشێکی بنەڕەتی دادەنا لە مێژووی جیهاد لە ئاسیای ناوەڕاستدا، دەکرا مەزهەب رەگەزی کردنەوەی دەرگای جوڵانەوەی بەرگریکارانە بێت، بەڵام تەنها ژمارەیەکی کەم لە ڕابەرە سەربازییەکان، سەر بە گروپی (ئیشان)یە، سۆفییەکان بوون، زۆرینەی رابەرانی هێزی سەربازی (باسمەچیەکان) لە بنەماڵە سادەکان بوون، بەم حاڵەیشەوە زۆرینەی رابەرانی گروپەکانی بەرگریکردن نازناوی (رابەری بڕواداران)یان، دەلکاند بەناوی خۆیانەوە، جەختییان لەوە دەکردەوە، کە لەژێر بەیداخی جیهاددا کاردەکەن و دەجووڵێنەوە، هەڵبەتە ژمارەیەکی زۆر لە شەڕڤانانی (باسماچی) سودییان لە بودجەو پشتیوانی مەعنەوی و دارایی فراوانی کەناڵە مەزهەبییەکانی ئاسیای ناوەڕاست وەردەگرن، بەڵام سەرکەوتنی بەلشەفیکەکان بووە هۆکاری خراپتربوونی پێگەی تەڤگەری سۆفیگەری لە ئاسیای ناوەڕاستدا، بە جۆرێك کە ئەوان بە تەواوەتی سەرجەمی توانا ئابورییەکانی خۆیانیان لەدەستدا، لە نێوان ساڵەکانی (1922) تا (1928) بۆ یەکەمینجار بە شێوەیەکی یاسایی خاوەنێتی زەوییە وەقفەکانیان لێسەنرایەوە و پاشانیش بەشێوەیەکی فەرمی کرانە زەویوزاری میللی، ئەم پرسە فشارێکی توندی خستە سەر خانەقاکانی ئەهلی سۆفیزم، کە وەك ناوەندێك مامەڵەیان دەکرد، شێوەی رێکخستن و

ڕێکخراوی وەرگرتبوو، خانەقاکانی سۆفیگەری و هەروەها تەکییەکان، لە یەکەمینی ئەو کەناڵانە بوون کە موڵکە وەقفەکانی خۆیانیان لەدەستدا، دواتر داخران، زۆر لە شێخەکانی سۆفیزم ڕایانکرد بەرەو ناوچە دورەدەستەکان و تەنانەت بەرەو وڵاتەکانی ئەفغانستان و کاشفەرو وڵاتانی تری مسوڵمانیش ڕۆیشتن.

ئەو دەستەیەی شێخەکانی سۆفیگەری، کە مانەوە ئازار و مەینەتییەکانی گرتنو ڕاگواستنیان زۆر چەشت و هەندێکجاریش لە سەرکوتکارییە دژە مەزهەبییەکاندا لە سێدارەدەدران، بەم حاڵەیشەوە ژمارەیەکی زۆر کەم لەوان درێژەیان بە ژیاندا، بە شێوەی نهێنی ژمارەیەکی کەم قوتابیان لە سەردەمی خرۆشۆفدا ڕاگـرتو فێری سۆفیگەریان کردن، ئەمانە بە مەبەستی مانەوە ناچاربوون ڕابکەن بەرەو ناوچە (خانە نشینەکان)ـی، ناوچەی بوخارا، تەنها کاتێکی کەم دوای مردنی (شالین)، توانیان بگەڕێنەوە ناوچەکانی خۆیان، لەدوای ئەو دەمەوە ئیتر نەیانپەرژایە سەر فێرکردنی موریدەکانیان، لەگەڵ ئەوەشدا، توێژینەوە لەسەر ژیاننامەی ئەم پیاوانە وەك کەسانێك دابونەریتی فێرکاری خۆیانیان لەڕێی نوسینی نوشتە، نزا و پڕۆسە فێرکاریەکانیانەوە بە زیندویی ڕاگرت، کارێکی بایەخدارە و گرنگییەکی ئەوتۆ و زۆری خۆی هەیە، لەم ڕوانگەیەوە دەتوانرێت ئاماژە بە سێ شێخی نەقشبەندی بکرێت، (ڕەوانیقی)، برازاکەی (فەقیری)، (ئەحمەدجون مەخدوم) و لەچوار بەرگی ژیاننامەی دوو کەس لەمانەدا بابەتی زۆر بەسودی تیادایە، هەروەها زانیاریو ئاگاداری تریش دەتوانرێت سەبارەت بە حاجی ئەحمەد جون مەخدوم، لە ژیاننامەکەی خۆیەوە دەستبخرێت.

1. ڕەوانیقی:

(فەیزوڵڵا رەوانیقی مەخدوم خۆجایف شەخریسبزی)، (1892 - 1978)ـی زاینی، کە بەناوی (فەیزوڵڵا) ناسراوە، لە بنەماڵەی قازییەکان بوو، لە هەمانکاتدا، یاساناس و شاعیـرو نوسەری مێژوی ئەنجومەنەکانی سۆفیگەری بوو، ئەم پیاوە لە (شەخریسبز) لەدایکبووە، لە قوتابخانەی (کۆکڵتاش) لەبوخارا وانەی خوێندوە، لە ساڵی (1919) یان (1920) دا، خوێندنی تەواو کردووە، دوای ئەمە پۆستی قازی، لە ناوچەی (شەخریسبز) وەرگرت، دوای هەڵوەشانەوەی دادگا ئاینییەکان، ڕەوانیقی جۆرەها کاروباری جیاوازی لە بواری دادگادا بە مەبەستی گونجاندنی شەریعەت لەگەڵ یاسا نوێیەکاندا گرتەدەست، گوتراوە دەسەڵاتدارانی سۆڤیەت بە مەبەستی ڕێگەگرتن لە دەرئەنجامە نێگەتیفەکانی پرۆسەی خێرایی بە سیکۆلارکردن بوون، قازییە پێشوەکانی بانگهێشتکرد، تا واژۆیـان لە گەڵدا بکات بە مەبەستی دارشتنی کۆمەڵێك یاسای سیڤیل و یاسای سزادان، کە دیدی ئاینیش بە شێوەیەکی فەرمی تیایاندا جێگە بکرێتەوە، بە هەرحاڵ ئەم بارودۆخە لەگەڵ سروشتی ڕەوانقیدا نەدەگونجا، بۆیە ساڵی (1931) بەرەو ناوچەکەی خۆی (شەخریسبز) گەڕایەوە.

بە درێژایی ماوەی بەرەنگاری و دژایەتییە مەزهەبییەکان لە سۆڤیەت، رەوانیقی بەڵگەنامەو کتێبخانەکەی خۆی شاردەوە و بۆ ناوچە زۆر دورەکانی تاجیکستان رایکردو لەوێ بە کاری ترەوەو بە چارەسەری خەڵکی بە گژوگیای سروشتی گوزەراندی، لە کۆتاییەکانی دەیەکانی (1950) دا، کاتێك کە مۆڵەتی وەرگرت، سەرلەنوێ روی لە نوسینە مەزهەبییەکانی خۆی کردەوە، گەڕایەوە بۆ (شەخریسبز).

ڕەوانیقی نوسەری دەیان کتێبە لە چەندەها بواری جیاوازدا، لەوانە چەندین پەیامی بچوکی سەبارەت بە مێژوی ئەنجومەنەکانی سۆفیزم نوسیوە، کە ناسراوترینیان بریتین لە پەیامی (تەریقەتی عیشقییە)، پەیامی (چیستییە) و پەیامی (جەخریە یاسەویە)، کە هەرکام لەم پەیامانە جەخت لە جۆرێکی سروت، دابونەریتی سۆفیگەری دەکاتەوەو نوسینەکانی پوختەیەکن دەربارەی جێگەی ناشتنو ئارامگەی ناسراوترینی شێخەکانی سۆفیگەری و بابەتە پەیوەندیدارەکان بەم پرسەوە.

ڕەوانیقی بە هۆی نوسینەکانیەوە لەبارەی فیقهەوە دیسان ناسراوە و پەیوەندییەکی پتەوی هەبووە، لەگەڵ شێوازی ڕازاندنەوەی نوسینی نامەدا، ژمارەیەکی زۆر لە نامەکانی بنەماڵە دەسەڵاتدارەکانی بوخارا، لە سەدەی (15) بە دواوە و نامەکانی سەدەکانی (18) تا (20)ـی زاینی، کۆکردوەتەوە، ڕەوانیقی شاعیرێکی بە تواناش بووەو شیعرەکانی سەرەتای بە نازناوی (ڕەمزی) گوتووە، کە لە دوو توێی کۆمەڵە شیعری شاعیرانی ناودار و بە توانای بوخارادا لە ماوەی کودەتای ڕوسیادا چاپکران.

تا ساڵی (1997) توێژەرانو موریدەکان دەستیان نەگەیشت بە کتێبخانەکەی ڕەوانیقی و هەروەها بە نموونەی کارەکانی، کە زیاتر لە هەزار دەستنوس بوون لە بوارەکانی ئاینو فیقهدا، هەروەها لە پەیامەکانی سۆفیگەری و کۆمەڵە شیعری شاعیران و زۆر لەو شتانەی ڕەوانیقی بە دەستی خۆی نوسیبوونیەوە، ئەم کتێبخانەیە نزیکەی پێنج هەزار کتێبی چاپکراو بە چاپی بەردینی

تیادابوو، لەو بابەتانەیدا لە هند، وڵاتە عەرەبییەکان، سەمەرقەند، بوخارا(خاڤان)، ئاشکەند و روسیادا بڵاون، ئەم کتێبخانەیە هەروەها کۆمەڵێك لە نەخشەڕێژە یاساییە پەیوەندیدارەکان بە بارەگای ئیداری (قازی شەخریسبز) ـی، تیادا بوو، کە نەوەك تەنها لە (شەخریسبز)، بەڵکو لە شارەکانی تری ناوچەی بوخارایش پارێزراوبوون، سەرجەمی کتێبەکانی رەوانیقی لەلایەن وەچەکانیەوە لە (شەخریسبز) پارێزراونو ئەو شەقامەی، کە ئەو تیایدا ژیانی بەسەر بردبوو، بە ناوی ئەوەوە ناونراوە، رەوانیقی بەمشێوازە میراتێکی نەمری لەدوای خۆی بەجێهێشتوە، لە سەرەتای شەستەکاندا حوجرەکەی خۆی رێکخستەوە و بەشێوەیەکی تایبەتی قورئانی پیرۆز و شیعر نوسین و خۆشنوسی بە وانە تیایدا دەگوتەوە، هەروەها پرۆسەی پێدانی دەرمانی سروشتی بە خەڵکی درێژەپێداو جادو تەلیسم و شێوازی کارە تایبەتەکانی دروستکردنی گیای دەرمانی بەکاردەهێنا، ڕەوانیقی چەند نوسخەیەکی لەم پرۆسە تایبەتەی کارکردن لەسەر گژوگیای سروشتی و بەکارهێنانی بە مەبەستی دەرمـان و چارەسەر لە کتێبخانەکەیدا بە شێوەی پەیامی تایبەت بۆ خێزانەکان و ناسیاوەکانی دەپاراست، کە هەندێك کات ئەو پەیامانە دەگەڕانەوە بۆ زانیارییەکانی ناو کتێبەکانی سەدەکانی ناوەڕاست.

ڕەوانـیـقـی لـە ساڵی (1978) لـە نـاوچـەکـەی خۆی (شەخریسبز) کۆچی دواییکرد، لە گۆڕستانێکدا لە شاری (ئەرسەلان باب) بە خاك سپێردرا، دواتر ئارامگەکەی بووە جێگەیەکی پیرۆز بۆ مورید و هەوادارانی و ئەوانەی، کە لە پاش خۆی بە جێمابوون.

2. فەقیـری:

فەقیـری، شاعیری سۆفی، ناوی ئیسماعیل، کوڕی ئیبراهیم خواجە شەخریسبزی (1910 - 1980)ی زاینی، کە نازناوەکەی (فەقیری)یە، و برازای ڕەوانیقیە، لە گوندی (ساراسیا) لە ناوچەی (کیتاب) لە هەرێمی (کاشکادریا) لە بنەماڵەی دێرینی قازییەکان چاوی بە ژیان هەڵهێناوە، یەکێك لە پایەکانی سەرەتای ئەم بنەماڵەیە (میرك شاە خواجە) بوو، کە وەك قازی عەبدولعەزیز خانی دووەم (1645 - 1681)ـی زاینی، لە ناوچەی (بەڵخ)دا، خزمەتی دەکرد، بنەماڵەکەی فەقیری زۆر مەزنو تایبەت بوون، تەنانەت ئافرەتەکانیشیان فێری وانەی مەزهەبی دەکران، زۆر لە ئافرەتەکانی ئەم بنەماڵەیە وەك (ئۆتین - ئۆیی) خزمەتیان دەکرد، کە ئەم نازناوە بۆ ئافرەتانێکە پەروەردەی مەزهەبی کرابن‌و پایەی کۆمەڵایەتییان هەبێت.

فەقیری وێنەیەك لە تۆماری بنەماڵە (شەجەرەنامە)ـی، تایبەتی خۆیی هەبوو، کە تیایدا ئەوەی ڕوونکردبووەوە، کە چۆن (نەجمەدین خواجە)، یەکێك لە دەموچاوە دیارەکانی بنەماڵەکەیان لە ماوەی جەنگی دووەمی جیهانیدا بە دیلگیراوەو لە ناوچەی تورکستان‌و لە ناو سوپای ئەڵمانیادا بێئەوەی کە خۆی حەزی پێبکات، وەك (مەلا) دایانناوەو دیارییان کردووە، لە کۆتایی شەڕدا (خواجە نەجمەدین) رایکردوە، بەڵام بە پێی یاسای سۆڤیەت لە دادگایەکی سەربازیدا دادگاییکرا، بڕیاری (25) ساڵ دورخستنەوەی بەسەردا درا. ئیبراهیم حاجی باوکی فەقیری، کە لە ساڵی (1914) کۆچی دواییکردوە، پێشنوێژو وتارخوێنی هەینی مزگەوتی (شەخریسبز) بووە، کە (ئۆڵوغ بەگ) لە ماوەی ساڵەکانی (1432 -

1436) دروستی کردووە، هەروەها وەك نوێنەری سەرۆك لە ئیدارەی حکومەتی شاری (ئەوراق)دا، خزمەتیکردوە، بەڕێوەبەری ئەو قوتابخانە لۆکاڵیە بووە، کە کاتی خۆی فەقیری هەر لەو قوتابخانەیەدا دەستی بە خوێندن کـردووە، دوای داخرانی قوتابخانەکە لە سەردەمی دەسەڵاتی سۆڤێتدا، فەقیـری لەلای نەنکی کە هەڵگری نازناوی (ئۆتیـن ـ ئۆیی) بووە، درێژەی بە خوێندنەکەیدا. (فەقیـری) لە سەرەتاکانی (1930)دا، بووە موریدی یەکێك لە ناسراوترینی شێخە نەقشبەندییەکانی ئەو سەردەمە، کە (خەتا - حاجی دەهبیدی) بووە، کە وەچەی شێخ مەخدوم ئەعزەم بوو، لە ساڵی (1542)ـی زاینیدا کۆچی دواییکردوە، سەرەڕای ئەو راستییەی کە (خەتا حاجی) لە نیوەی دەیەی (1930) لە زێدی خۆی کە شاری (دەهبید) ی، سەر بە هەرێمی (کاشکاریا) بـوو، دورخـرایـەوە، رێگریلێکرا پەیڕەوکار و موریدەکانی کۆبکاتەوە، دواجار بە سودوەرگرتن لە پەیامە نوسراوەکانی هەر لەسەر فێرکردنی پەیڕەوانی بەردەوام بوو، هەندێك لە ئامۆژگاریەکانی دەتوانرێت لە نامەکانیەوە دەربهێنرێت، سوودی لەو نامانە وەرگـرت، وەك نمونەیەکی جوانو تەندروستی رێنمونییەکانی سۆفیگەری، (فەقیری) لەگەڵ کوڕی مامۆستاکەیدا (محێدین خواجە دەهبیدی) نامەو پەیام گۆڕینەوەی هەبوو، لە کۆتایی شەستەکانداو سەرەتای (1970)دا، نوسینەکانی زیاتر و فراوانتر بوون، ژمارەیەك لە زانایانی خاوەن پایەی ئاسیای ناوەڕاستیشی گرتەوە، کە دەتوانرێت تیایاندا ئاماژەبکرێت بە (دەومولّلا محەممەد جان هندوستانی) کە خۆی سۆفی بوو، بەڵام زیاتر کاری بە رێنمونییە سەرەتاییەکانی مەزهەبی

حەنەفی دەکرد، نامەکانی (خەتا حاجی) بابەتەکانی سەرنجڕاکێشانی ڕۆح و هزرو جێبەجێکردنی هەندێك ئەرکی ئاینی، دابونەریتی سۆفیگەریو شرۆڤەی ئەو بابەتانەی مرۆڤ دەسەڵاتی بەسەر کارو کردەوەی خۆیدا هەیە، یان هەمووی تۆبزییەو خودا بەسەریدا دەیهێنێت، دەگـرتـەوە. ئەم بابەتانە بۆ ئەندامانی کۆمەڵەکانی سۆفییە دێرینەکان، کە چەسپاوبوون لەسەر ڕێبازەکەیان، بە تۆبزی دەبوو فێری ببـن.

(فەقیـری) خۆی پەیڕەوکاری جـۆرە دابونەریتێکی خواپەرستی ڕێبازی نەقشبەندی -موجەدیدی بوو، کە بە (سکوت: بێدەنگی) ناسرابوو، لەسەر بنەمای جەختکردنەوە لە خاڵ و ئۆرگانە سایکۆلۆجیەکان بونیاتنرابوو، هەریەکە لەوانە و یان هەر پێکهاتەیەکیان ناوێکی تایبەتی هەبوو، لەگەڵ یەکێك لەلایەنەکانی یادکردنی خودا(زیکر)دا، (دڵ، دەرون، سیـڕ، حەفی، ئیخفا، و سوڵتان) و یەکێك لە ڕەوشەکانی جەختکردنەوەی هەستە مەعنەوییەکاندا (پەیوەندی، ئاڕاستەکردن، نەفیو ئیسپات، چاودێریو شاردنەوە) پەیوەندی هەبوو، جەختکردنەوە لەسەر هەر یەکێك لەم بابەتانە، یان لەسەر گروپێکیان هاوکات بوو لەگەڵ دوبارەکردنەوەی (لا اله الا الله) لە کاتە جیاوازەکاندا. (فەقیـری) موریدی کەم بوون، تا فێری ئایین، داب و نەریت و پرسەکانی سۆفیگەرییان بکات، بە هەرحاڵ هیچ بەڵگەو بڕوانامەیەکی (ئیرشاد نامە)ـی، دەردخواردوی بە هیچ یەکێك لە موریدەکانی نەدا، چونکە ڕای وابوو، فێرکردنە پچڕ پچڕەکانی ڕێگرە لە دەستگەیشتنی بە بوونی پەیوەندی ڕۆحی کاریگەر لە خوێندنەوەکانی سۆفیگەریدا، لەبەر ئەم هۆکارە،

قوتابییەکانی خۆی فێری سۆفیگەری دەکرد، بەڵام مافی ئەوەی بە خۆی نەدەدا، کە جێنشین (خەلیفە) بۆ خۆی دیاری بکات.
(فەقیـری) نوسەری چەندەها پەیامو پەڕاوە، کە لەبوارە ئەدەبییە جۆراوجۆرەکاندا نوسیونی، هەرچەندە دیار نییە کە تەواوی ئەو کارانەی پارێزراوبن، بەڵام نوسراوەکانی فەقیری کە زۆر ناسراون بریتین لە: کۆمەڵێك شیعری عارفانە بە زمانەکانی تاجیکیو ئۆزبەکیو کۆمەڵێك پەیامی سۆفیگەری، کە لە بنەڕەتدا تایبەتن بە دابونەریتی ئاینیو سروتـی ئەنجومەنە جیاوازەکانی ناوچەکەو مێژویان، لەو پەیامانەیش، وەك پەڕاوی (طريق ذكر: شێوازی یادی خوا)، پەیامی (تەریقەتی سلوك)، پەیامی (تەریقەتی کوبراویە، نوسراوەکانی فەقیری داستان و بەسەرهاتی ناوچەییشیان تیادایە، کە لە کۆڕەکانی ئافرەتانی ئەو کۆمەڵگەیەوە وەرگیـراون).
(فەقیـری) بەهۆی نابینابوونییەوە، لە کۆتایی تەمەنیدا گۆشەگیر بـوو، بە کەمی لە کۆڕ و کۆبوونەوەکانی سۆفییەکانی ناوچەکەو جەژنەکانی مسوڵماناندا بەشداریدەکرد، دواجار لە زێدی خۆیدا لە (ساراسیا) کۆچی دواییکرد، لە گۆڕستانی ناوچەکەدا بەخاکسپێردرا، ئارامگەکەی بە زویی بووە جێگەی زیارەتی خەڵکانی ناوچەکە، لـەدوای خۆیەوە هەندێك لە کتێبەکانی کتێبخانەکەی پـارێـزران، کە نزیکەی (30) بـەرگ لە دەستنوسەکانی خۆی تیادا بوو، توێژینەوەی بنەمایی بوون دەربارەی سۆفیزم، کۆمەڵێکی ناتەواو لە نامەکانی خۆی، هەروەها چەندەها توێژینەوەی تریيان تیادا بوو، دەربارەی (فیقهـــ: شەرع) و (بیـروباوەڕ: کەلام).

3. ئەحمەد جون مەخدوم:

ئەحمەدجون مەخدومی موجەدیدی، لە ساڵی (1939) لە گوندی (زارکــۆن)، جاروبار بە (zar-I kon)یــش، دەنوسرێت، لە ناوچەی (ساراسیا) لە هەرێمی (سورخان دەریـا) لە دایکبووە، ئەحمەد جون وەچەی گەورەی (ئاشور حەساری) بووە، کە لە نیوەی سەدەی نۆزدەیەمدا مردوە، یەکێك بووە لە شێخە ناسراوەکانی موجەدیدی لە رۆژهەڵاتی بوخارا، باوکی ئەحمەدجون مەخدوم، (مەخدوم غوری)یە، کە لە بوخارا لەلای چەندین شێخی (موجەدید)دا، وانەی خوێندوە، بەڵام هەرگیز بە فەرمی قوتابی نەبوون، لەگەڵ ئەمەشدا ئەم پیاوە لە فێرکردنی کوڕەکەیدا بۆ دابونەریتو سروتەکانی سۆفیگەری سەرکەوتوبوو، بە جۆرێك کە (ئەحمەد جون مەخدوم) لە شەش ساڵێکدا رێنمونیە فەرمییە مەزهەبیەکان فێربوو، لەوانە چۆنیەتی فێربوونی زمانی عەرەبی دەستپێکرد، هەرچەندە نەیتوانی تەنانەت پۆلی حەوتەمیش لە قوتابخانە سیکۆلارەکاندا تەواوبکات، بەڵام خوێندنی مەزهەبی بە کەمێك گۆڕانکارییەوە، کە لەچاو سەردەمی پێش کودەتادا بەسەر پرۆگرامی خوێندندا هاتبوو، خوێندو فێریبوو.

ئەحمەدجون مەخدوم، دوای خوێندن لەلای باوکی، هەر بە مەبەستی خوێندن چوو بۆ لای (محەممەد بوبویە) لە ناوچەی (ساراسیا)، هەروەها بۆ لای (قازی دەوموڵلا)، کە لە ساڵی (1966) کۆچی دواییکردوە، ئەم قازی دەوموڵلایە، یەکێك بووە لە نزیکترینی هاوڕێکانی (محەممەد جان هندستانی) و لە ناوچەی فەرغانە لە دایکبووە، زیاتری تەمەنی خۆیشی هەر لەوێ

گوزەراندوە، تا دواجار لە ناوچەی (ئارام بەندەری) دەوروبەری شاری (دوشەنبە) کۆچی دواییکرد.
هەروەها ئەحمەد جون مەخدوم، لای ژمارەیەك لە سۆفیە ناسراوەکان وانەکانی خوێند، لەوانە (مەخدوم بابی ئەنداکی) لە گوندی (ئەنداك) لە هەرێمی سەمەرقەند، (ئیشان عەبدولڕەحمان جون) لە گوندی (قەڵاناو)، کە نزیکی شاری (دوشەنبەیە)و لە ساڵی (1971) کۆچی دوایی کردووە، هەروەها لای (ئیشان شێخ ئەسەدوڵڵا)، ئەمیش هەر خەڵکی (قەڵاناو) بووە، لە ساڵی (1980) دا مردوە، ئەحمەدجون مەخدوم، لەگەڵ ئەوەی ژمارەیەکی زۆر لە دەوری کۆدەبوونەوە بە مەبەستی فێربوونی زیکری ڕێبازی موجەدیدیە، بەڵام هەر قوتابی و پەیڕەوکاری فەرمی نەبوون، (ئیبراهیم حەزرەت) یەکێك لەو دەموچاوە هاوچەرخانەیە، کە شێوازی زیکرکردن لەوەوە فێربووە، ساڵی 1992، ئەحمەدجون مەخدوم لەگەڵ شێخ ئەحمەد زولفەقاری نەقشبەندی (موجەدیدی)دا، کە خەڵکی لاهوری پاکستان بوو، پەیوەندییەکی نزیکی دروستکرد، کاتێك ئەحمەدجون مەخدوم لەماڵەکەیدا سەردانیکرد، زۆر لە پەیڕەوکارانی لە ئۆزبەکستانو تاجیکستانەوە هاتبوون، کە بووە شایەت لەسەر میراتگری ئەحمەدجون بۆ سۆفیگەری ڕابردوو لەناو چینێکی تەواو لەپیاوە ئاینیەکانی مەزهەبی حەنەفی ناوچەی (سورخان دەریا)و تاجیکستان، نوسینەکانی ئەحمەدجون مەخدوم ئەوە دەردەخەن، ئەو مامەڵەیەکی سوننەتی لەگەڵ سۆفیگەریدا هەبووە، ڕایوابووە نابێت مۆڵەتبدرێت سۆفیزم بکەوێتە دەست دەروێشە پیسەکان.

4. کەسایەتییە گرنگەکانی تر لە سەردەمی سۆڤیەتدا:

تەنها ژمارەیەکی کەم، کە بە پەنجەی دەست دەژمێردران لە شێخە سۆفیەکان توانیان لە سەردەمی دەسەڵاتی سۆڤیەتدا بەردەوام بن، هەریەکە لەمانیش ژمارەیەکی کەمو سنوردار قوتابیان هەبوو، شێخەکانی نەقشبەندی لەم قۆناغەدا زیاتر شەیدای پاراستنی نوسینەکانی خۆیان بوون.

ژمارەیەك لە شێخە گەورەو ناودارەکانی ڕێبازی نەقشبەندی بە درێژایی ماوەی دەسەڵاتی سۆڤێت پەیڕەوکارو موریدیان ڕێکخستن، بەڵام لەمە زیاتر دەربارەی ژیانی ئەوان بوونی نییە، هەر ئەمەیان پێکراوە و کردویانە، یەکێك لەوانە (عەبدولواحید شێخ) بوو، کە ناسراوبوو بە (ئیشۆن بۆبۆ) و لە گوندی (کوشاتا) لە پانزە کیلۆمەتری تورکستان دەژیا، ئەگەرچی (شێخ عەبدولواحید) راستەوخۆ لەسەردەمی دەستپێکردنی دەسەڵاتی سۆڤیەتدا کۆچی دواییکرد، بەڵام لە پاش شەڕی جیهانی یەکەم، (عەبدوڵڵا غۆری)، کە مەزنترین مورید و هەواداری بوو، جێگەی گرتەوە، کە لە (تاشکەند) دەژیا، ئەمیش لە ساڵی (1978) کۆچی دواییکرد، ئەم عەبدوڵڵا غۆرییە مامۆستای کۆمەڵێك شێخی مەزن و ناسراوبوو، لەوانە (ئیبراهیم حەزرەت) لە ناوچەی (خەجەندی ئۆزبەکستان)و (ئۆدیل خان شێخ) لە ناوچەی ئەندیجانو (نەسروڵڵا شێخ) کە لە ساڵی (2003)دا، لە تاشکەند کۆچی دواییکردوە، لەدوای ماوەی دەسەڵاتی سۆڤیەت مامۆستای ئەم شێخانە بووە.

هەروەها شێخێکی مەزن و ناسراوی تر (عەبدولڕەحمان جون ئیشان) بوو، لە ناوچەی (قەڵاناو)ی نزیکی شاری (دوشەنبە)، کە نزیکەی سەدەیەك (1885 - 1984ز) ژیا،

ناسراوترین قوتابی ئەم (ئەحمەد جون موجەدیدی) بوو، کە لە سەرەوە باسی ژیانیمان کرد، (خەفیزخان ئیشان) لە ناوچەی (خەجەند)، کە لە ساڵی (1982) کۆچی دوایی کـردووە، دواتر بوو بە مامۆستای ئیبراهیم حەزرەت، هەڵبەتە ئەم دیاردەیە شتێکی نامۆ نەبوو، رابەرێك لە ئەهلی سۆفیزم لە لای چەند مامۆستایەك بخوێنێت و فێرببێت.

محەممەد جان هندوستانی، کە لە ساڵی (1989)دا، کۆچی دواییکردوە، لە پلەیەکی باڵادا، وەك سۆفییەکی هاوێنەی (ضیاءالدین خان ئیشان باباخان) وانەی خوێند، بەڵام هیچ یەکێك لەم پیاوانە نەبوونە بەرپرسیاری فێرکردنی وەچەی هاوچەرخی زیندووکەرەوەی سۆفیگەری، بۆ ئەوان سۆفیگەری بەشێك بوو لە رەوشو دابونەریتی ئیسلامی حەنەفی مەزهەبانە، دەبێت هەر بەمشێوازەش تەماشابکرێت، لێی رابمـێـنرێـت، لـەم روانـگـەیـەوە (هندوستانی) خوێندنەوەی (رومـی) و (بەدیل)و (مەشرەب)ی، بە پێویست دەزانی، بیروڕای وابوو بوونی پەیوەندی نزیکی لەگەڵ کەسایەتییەکی سۆفیزمی، وەك (ئیشان عەبدولڕەحمان جون) و (ئیشان شێخ عەبدوڵڵا) بەشێك لە زانیاری و رێنماییە مەزهەبییەکانی ئەو فەراهەمدەکەن و دەتوانێت ماوەیەکی زۆر لە پرۆسەی فێربووندا بەردەوام بێت.

5. شێخەکانی جەهرییە لە سەردەمی دەسەڵاتی سۆڤیەتدا:

شێخەکانی جەهرییە، بە دەنگی بەرز یادی خودایان دەکـرد، (بۆیە هەر ئەو ناوەشیان بەسەردا بـڕاوە، کە (جهر) بە عەرەبی واتـە ئاشکراو بە دەنگی بەرزو

ناپەنهان)، ئەوان رایانوابوو زنجیرەی مەعنەوی ئەوان دەچێتەوە سەر رێبازەکانی یاسەویە، قادریەو بەوانەوە پەیوەستن، (حاجی ئیسماعیل پیـر محەممەد زادە) پێشنوێژی مزگەوتی ناوچەی (قیسار)ی، تاجیکستان، نوێنەری ڕێبازی نەقشبەندی بوو، کە زیکری بە دەنگی بەرز دەخوێند.

لەوانەیە ناسراوترین کەسی شێخەکانی جەهریە (غولام عەتا نەرمەت) بووبێت، کە لە ساڵی (1916) لەدایکبووە، ئەو تا ئێستاش لە زێدی خۆی لەکێوی (گیـروان) لە ناوچەی (نەمەنگان) ژیـان بەسەر دەبـات، گوتراوە ئەم شێخە یەکێکە لە پەیڕەوکارە زۆر رۆچووەکانی ناو رێبازی یاسەوییە، (غولام ئاتا - عەتا) رێزمانی عەرەبی، خوێندنی قورئانی پیرۆز، بنەما سەرەتاییەکانی زیکری لای باوکی (نەر محەمەد عەتا) خوێندووە، کە ژیانی خۆی بە جۆلایی دەگوزەراند، (غولام عەتا) هەروەك زۆر لە پەیڕەوانی ڕێبازی سۆفیگەری لە سەردەمی دەسەلاتی سۆڤیەتدا مامۆستای نەبوو، ئەم پیاوە ئەزمونە مەعنەوییەکانی خۆی بە بەشداریکردن لە کۆڕەکانی زیکر و گفتوگۆ لەگەڵ شێخە خاوەن ئەزمونەکان، خوێندنەوەی کتێبەکانی سۆفیگەری بە دەستهێنابوو، (غولام عەتا) رایوابوو، کە ئەم ڕەوشەی یەکگرتوویی و یەکپارچەیی تەریقەت (لەڕێی بەشداریکردن لە کۆڕەکانی زیکر) بەهۆی نەخشی بنەڕەتی جێبەجێکردنی کۆمەڵێك زیکرە لە رێنماییەکانی رێبازی یاسەویەوە سەرچاوەی گرتووە و هاتووە.

(غولام عەتا) بەدرێژایی ماوەی شەڕی دووەمی جیهانی، لە ساڵی (1941) بۆ ساڵی (1943) وەك سەربازێك لە

شەڕدا ئامادەیی هەبوو، بەڵام بەسەختی بریندار‌بوو، بۆیە لە خزمەتی سەربازی بەخشرا، لەدوای شەڕ پەیوەندیکرد بە بازنەی (نەمەنگان)ـی، ڕێبازی یاسەوییەوە، لە ژمارەیەك شێخی نوێ پێکهاتبوون، کە کۆبوونەوەی ڕێگە پێنەدراویان ئەنجامدەدا، لە ماڵی یەکێك لە بەشداربووانی کۆبوونەوەکە، یان لە یەکێك لە گوندە دورەدەستەکان، بە تایبەتی لە گوندەکانی (تودا)ـی، نزیکی (چوستوم)، ژمارەی بەشداربوانو تەماشاکەران لەم کۆبونەوانەدا دەگەیشتە دوو هەزار کەس.

دەتوانرێت بە رابەرانی نـاسراوی ئەم گروپە ئاماژە بکرێت، بە (محەممەد سدیق پاشا)، کە لە ساڵی (1988) کۆچی دواییکرد، لەدوای مردنی، ئەم گروپە بە تەواوەتی توایەوە، چونکە غوڵام عەتا دوا شێخی ئەم گروپە بوو کە مابووەوە، لەدوای مردنی محەمەد سدیق پاشا، (غوڵام عەتا) دەستیکرد بە بەشداریکردن لە کۆڕو دانیشتنەکانی گروپەکانی تری یاسەویە، لە کاتێکدا ڕێبازی یاسەویە هـاوڕا نەبوو لەگەڵ راهێنانە سەختو نەسازانە مەزهەبیەکانی ڕێبازی نەقشبەندیدا.

(داودخـــان) لە ناوچەی (نەمەنگان)، کە ئێستا لـەدوا ساڵەکانی تەمەنی حەفتا ساڵی خۆیدایە، یەکێکی ترە لە شێخەکانی جەهریە، کەسایەتییەی ناسراوی تری ئەم گروپە (عەبدولوەهاب زادە قەهاری ئیسماعیل)ە، لە ناوچەی (وەحدەت)ـی، نزیك شاری (دوشەنبە)، کە سەر بە ئەنجومەنی (قادریە)یە، لە لای باپیـری (خواجە ئەکبەر تورجان زادە) وانەی خوێندوە، کە ڕابەری پێشوی شۆڕشگێڕانی ئیسلامی بووە، کە دواتر وەك نوێنەری تاجیکستان دەستبەکاربوو.

(نەقشبەندی): کەسایەتییەکی ئاڵۆز

سەرەڕای گۆڕانکارییەکان لە ئاسیای ناوەڕاستدا، (موختارجون عەبدوڵلا ئۆف)، کە یەکێکە لە کەسایەتییەکانی سەردەمی دەسەڵاتی سۆڤێت، توانی ڕێبازی سۆفیگەری زیندوبکاتەوە، زانیاری زۆر و ئاڵۆز سەبارەت بەم کابرایە هەن، ئەم پیاوە لە گفتوگۆیەکدا لە سەرەتای ساڵی (1992)دا، ئەوەی درکاندوە، کە لە سەردەمی بەگژداچونەوەی قوتابخانەکانی (میری عەرەب)دا، لە بوخارا (کاتێك کە ئەو لەدەیەی کۆتایی حکومەتی سۆڤێتدا ئەمینداری بوو)، چەند سەد کەسێکی فێری شێوازی سۆفیگەری کردوە، (موختارجون عەبدوڵلا ئۆف)، ئەم باسەی لەکاتی دیمانەیەکدا لە مزگەوتێکی بچوکی نزیك ئارامگەی (بەهائەدینی نەقشبەند)دا، درکاند، گوتی: پڕۆسە فێرکارییەکانی ئەو، لە دەرەوەی سنورو بەرنامە فێرکارییەکانی قوتابخانەی (میری عەرەب) بەڕێوە دەچوون، واتە لەسەر زیادەو بەجیا دەیگوتنەوە.

باوکی (موختارجون)، (عەبدوڵلا غۆری)یە، بەڵام ئەم عەبدوڵلا غۆریە پەیوەندی بەو عەبدوڵا غۆریەی ناوچەی تاشکەندەوە نییە، ئەمیش هەر لە کەسە دیارەکانی ڕێبازی نەقشبەندی - موجەدیدی بووە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی ئەوە دەرکەوتووە، کە پەیڕەوانی خۆی فێری ئادابی سۆفیزم نەکردوە، بە قسەی (بەختیار بابا جانف) کە یەکێکە لە کارناسانی بە توانای بواری سۆفیگەری لە ئۆزبەکستان (موختار جون عەبدوڵلا ئۆف) وەك سۆفییەك وانەی فەرمی نەخوێندوە، هەرچەندە دەکرێت باوکی هەندێك لە بنەماو زانیارییە سەرەتاییەکانی سۆفیزمی

فێرکردبێت، هەروەها گومانی ئـەوەش دەکرێت، کە (موختار جون عەبدوڵلا ئۆف) بە پێچەوانەی بەرنامەی ئاسایی سۆفیگەرییەوە، وانەی فێرکاری تری هەبن، کە جۆرەها وانەی جیاوازیان تیادا بڵێتەوە.

دابەزینی زیاتری پێگەی سۆفیزم:

ئەگەر چی تواناو دەسەڵاتی شێخەکانی سۆفیزم لەناو پەیڕەوانیاندا لە یەکێتی جەماوەری سۆڤیەتدا تا ڕادەیەك زۆر بوو، بەڵام تەریقەتەکانی سۆفیزم لەم سەردەمانەدا لە چاو سەردەمی ژێر دەسەڵاتی داگیرکاریدا، هەروەها لەچاو سەدەکانی سەرەتادا توشی لاوازی و داڕمانی زیاتر بوونەوە، بە درێژایی سەردەمی دەسەڵاتی سۆڤیێت، بە هۆی بوونی ترسەوە لە دەسەڵاتداران، هیچ شێخێك بە کرداری نەیدەتوانی گروپێك یان خانەقایەك دروست بکات، لە ڕاستیدا سۆفیگەریی خۆیان لەگەڵ واقیعەکەدا ڕێکخستبوو.

یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی سۆفیگەری لە سەردەمی دەسەڵاتی سۆڤیەتدا نوخبەیی رابەرانی بوو، نوسینە کەمەکانی ئەوان ئەمە دەردەخات، کە ئاستی زانیاریو خوێندەواری شێخەکان، زیاتر دەربارەی ئاینو سروتو دابونەریتو هەندێك یاسای تیۆری سۆفیگەریەو بەس، بەهۆی ئەوەوە کە ئەوانەی بیروباوەڕی مەزهەبییان هەیە، نەیانویستوە لە ریشەکانی ئاینی خۆیانەوە دوربن، ئەنجومەنە فەرمیەکانی سۆفیگەری (مەجلیس لەر) زۆر بە کەمی، بە شێوەی نهێنی لە ماڵی یەکێك لە ئەندامانی گروپی سۆفیزم، یان لە مەزارگایەکی گوندێکی دورە دەستدا، یان لە شوێنە پیرۆزەکانی تردا کۆدەبوونەوە.

دەسەڵاتە لۆکاڵییەکان و بە تایبەتی پۆلیس هەوڵیاندەدا، ڕێگری بکەن، لەم کۆڕو دانیشتنە نهێنییانە، بەمشێوازە، ئەم دانیشتنانە دوبارە لە جێگەکانی تر بەرپا دەکران، بە هەر حاڵ ئەم بارودۆخە نایاساییەو یان نیمچە یاساییە دۆخێکی پێویستی نەهێنایە ئاراوە بۆ نوێکردنەوەی ژیان و پەروەردەی تەواوی ئەنجومەنەکانی سۆفیگەری.

هەرچەندە ژمارەیەك لە کەسایەتییە دیارەکانی سۆفیگەری بە درێژایی ئەم سەردەمە درێژەیان بە نوسین و پڕۆسە فێرکارییەکانیاندا، بەڵام فێرکردنی پەیڕەوانیان شێوە سنوردارییەکی هەبوو، بە شێوەی تاکە کەسیو تایبەتی بوو، زۆربەی کاتەکان کوڕانی ئەو بنەماڵە ئاینی و مەزهەبیانە، یان وەچەکانی شێخە سۆفییەکان بەشێك دەبوون لەو موریدو قوتابیانە، هەروەها سۆفیەکان نەیاندەتوانی بە شێوەیەکی ئاشکرا پێناسی سۆفیگەری خۆیان دەربخەن.

دوای ئەوەی شێخەکانی سۆفیزم چالاکییە گشتییەکانی خۆیانیان تاڕادەیەك وەلانا، ئارامگە و مەزارگاکانی ئەهلی سۆفیزم بوونە سەرچاوەی ڕەسەنی پاراستنی بێداریو پێناسەی مەزهەبی ئەوان، لەم ناوەندەدا ئارامگەی کەسانێکی وەك (بەهائەددینی نەقشبەند) لە بوخارا، (خواجە ئەحرار) لە سەمەرقەند، (مەولانا چەرخی) لە (دوشەنبە)، (ئەحمەد یاسەوی) لە تورکستان زۆر ناسراون.

لەبەرئەوەی تەنیا ژمارەیەکی سنوردار مزگەوت لە سەراپای ئاسیای ناوەڕاستدا، بە درێژایی دەسەڵاتی سۆڤێت بە شێوەیەکی یاسایی کراوە بوون، چالاکییان دەکرد، گەڕان بە شوێنیاندا بووە جێگەی سەرنجی لایەنە

فەرمیەکان، ئەم پرسە تەواو لۆژیکی بوو، کە پەیڕەوکارانی ئاین و سروتە مەزهەبییەکان خۆیان سەرلەنوێ لەسەر مەزارەکانو ئارامگاکان ڕێکبخەنەوە و بە مەبەستی بە دەستهێنانی پیرۆزی لەسەرییان کۆببنەوە.
کۆبوونەوەگەلـی لەمجۆرە لە سەرجەمی ڕۆژە پشوە ئاساییەکانی مسوڵمانانداء تەنانەت لە ڕۆژە پشوەکانی یەکێتی سۆڤیەتدا ئەنجامدەدرا، لەڕاستیدا پشوە پەیوەندیدارەکان بە یەکێتی سۆڤێتیشەوە بوونە بۆنەی سومبولە مەزهەبییەکان، بە جۆرێك کە لە ساڵڕۆژی لە دایکبوونی (لینین)دا، کۆمەڵێك بە ساڵاچوو لە مەزارگەی یەکێك لە ڕابەرانی سۆفیزمدا، لە (22)ـی ئەپریڵی (1984)دا، کۆببوونەوە، کاتێك پرسیاریان لێکرا، بۆچی لەم ڕۆژەدا لەوێن؟! یەکێکیان وەڵامی دایەوە: «کە ڕوسەکان خۆشەویستو رابەری خۆیانیان هەیە، ئێمەیش خۆشەویستی خۆمانمان هەیە، خۆشماندەوێن، ئەوانیش ئێمەیان خۆشدەوێت، خۆشەویست و رابەری روسەکانیش ئەوانیان خۆشدەوێت، ئـەوان پیرۆزی خۆیان وەردەگرن و ئێمەیش هەروەها پیـرۆزی خۆمان وەردەگرین».
قەیران و گرفتە ئابورییەکان و ژیانی سەخت، مسوڵمانانی ئاسیای ناوەڕاستی فێری ئەوە کرد، کە تەنیا بە تەمای پاراستنی خودایی نەبن، بەڵکو دەبێت مرۆڤێکیش هەبێت، بیانپارێزێت، خـاوەنـی دەسـەڵاتـی نادیار (کەرامەت) بێت، توانای ئەنجامدانی کاری دەستەوسانی (موعجیزە)ـی هەبێت، بتوانێت لەگەڵ خودا گفتوگۆ بکات، لەو جێگەیەدا خودا خۆی ئەم کەرامەتەی بەم کەسە بەخشیوە، دەتوانێت وەك هۆکاری پەیوەندی

نێوان خـوداو بەندەکان مامەڵە بکات، سەرجەمی شێخەکانی سۆفیگەری بانگەشەی کەرامەتداری دەکەن، هەرچەندە ئەم توانایە لەلایەن پەیڕەوکارانییانەوە زیادەڕۆیی تێدا دەکرێت، کەسی خاوەن کەرامەت، بە (وەلـی) ناوزەد دەکرێت، واتە کەسێکی نزیك لە خودا، کە پشتی پێبەستووە.

ئەم بیـروباوەڕە بوونی هەیە، کە بە دەمەوەچوونی بەرفراوانی پیاوچاکان (بەرەکەت و پیرۆزی)، توانای تایبەتی دەبەخشن بۆ رزگارکردنی مرۆڤـ لە چارەڕەشیو گەیاندنی بە بەختەوەری، پیرۆزی بەهۆی خـوداوە دەدرێت بەو کەسە پیرۆز کراوە، ئەم کەسەیش تەنانەت دوای مردن ئەو پیرۆزییەی هەردەمێنێتەوە.

ئەم پیرۆزییەی لە ئارامگاو رۆحیدا هەر بە رۆشنی بـەردەوام دەبێتو نوربەخشە، سەرجەمی ئەم جۆرە بڕوایانە بە تەواوی لە سۆفیزمی سوننەتیدا بەفراوانی بوونی هەیە، بەجۆرێك کە لەناو بڕوادارانی ئاساییدا بوونەتە بیروباوەڕێکی وا، کە خەڵکی بە گشتی پەسەندیدەکەن و گروپێك (خەڵکی پیرۆزییان) لەم روانگەیەوە بەدیهێناوە، لەلای بڕوادارانی ئاسایی سەرجەمی شێخەکانی سۆفیزم و مەزارگەکانیان سـەرچـاوەی وەرگرتنی پیرۆزین لێیانەوە، ئەم گروپە شێوەیەکی ڕیفۆرم تیاداکراوی وەرگیراوە لە سۆفیگەرییەوە، کە بە درێژایی دەیەکانی کۆتایی دەسەڵاتی سۆڤێت، بوونە سەرچاوەی بنەڕەتی دابونەریت و سروتەکانی سۆفیگەری، دەبێت ئاماژەش بەو خاڵە گرنگە بکرێت، کە تەنیا مەزارەکانی ناو شارە ڕەسەنەکان و دێهاتەکان بوونە جێگایەکی پیرۆز، بە پیرۆزی ناسران، زۆر لەو مەزارانە بە هۆی دورە دەستییان

که له جێگه دووره‌کاندا بوون، له‌بیرکران. ئه‌و بانگه‌شانه‌ی له ئارادا هه‌ن، وه‌ك قسه‌کانی (ئه‌لکسه‌نده‌ر بنینگسن)، که‌وا ده‌رده‌خـات، ئه‌نجومه‌نه‌کانی سۆفیزم له ئاسیای ناوه‌ڕاستدا، خاوه‌نی سه‌دان، بگره هه‌زاران و ملیۆنه‌ها په‌یڕه‌وکار بوون، زۆر دووره له ڕاستییه‌وه، ڕاسته ژماره‌یه‌کی زۆر له خه‌ڵکانی ئاسیای ناوه‌ڕاست له کۆبوونه‌وه ئاساییه جه‌ماوه‌رییه‌کان و مه‌راسیمه مه‌زنه‌کاندا له‌سه‌ر مه‌زاری رابه‌رانی سۆفیزم به‌شداریانده‌کرد، به‌ڵام ناتوانرێت ئه‌مه بکرێته شاهید بۆ مه‌زنایه‌تی و ڕه‌ونه‌قی سۆفیزم یان ده‌سه‌ڵاتی ئه‌و بۆ به‌دیهێنانی بزاڤێکی سیاسی وه‌ك ئه‌وه‌ی، که ڕێبازی نه‌قشبه‌ندی به‌درێژایی سه‌ده‌کانی ژێر ده‌سه‌ڵاتی سۆڤیه‌تدا هه‌یبوو، ئه‌ژمار بکرێت.

نوێکردنه‌وه‌ی ژیانی سۆفیگه‌ری له دوای سه‌ربه‌خۆیی

سۆفیزم له ئاسیای ناوه‌ڕاست‌و به تایبه‌تی له ئۆزبه‌کستان، له‌دوای چاکسازییه‌کانی (گۆرباتچۆف) و فه‌راهه‌مکردنی ئازادییه مه‌زهه‌بییه‌کان، بووه هۆکاری نوێکردنه‌وه‌ی ژیانێکی واقیعی ئه‌م بزاڤه، چاکسازییه‌کانی (گۆرباتچۆف)، سه‌ره‌تای زیندوبوونه‌وه‌ی بێداری مه‌زهه‌بیانه‌ی خه‌ڵکی و به‌شێك بوو له هه‌وڵه‌کان بۆ به‌ده‌ستهێنانی ئایدۆلۆژیایه‌کی جێگره‌وه، ئه‌م زیندوبوونه‌وه مه‌زهه‌بیه سه‌رانسه‌ری یه‌کێتی سۆڤیه‌تی گرته‌وه، به‌ڵام له ئاسیای ناوه‌ڕاست نوێبوونه‌وه‌یه‌کی تازه‌و فراوانی هه‌بوو، له‌و جێگه‌یه‌یدا زۆرینه‌ی خه‌ڵکه‌که‌ی خۆیان به مسوڵمان ده‌زانی، ئه‌م گۆڕانکاریانه هۆکار و جوڵێنه‌ری بنه‌ڕه‌تی بوون بۆ ده‌ستپێکردنه‌وه‌ی سه‌رله‌نوێی ڕه‌وتی به ئیسلامبوون له یه‌کێتی سۆڤیه‌تدا.

هه‌روه‌ها زیندوبوونه‌وه‌ی گروپه جۆراوجۆره‌کانی

سۆفیگەریش دەستیپێکرد، قسەکردن لەسەر سۆفیگەری مۆدێرن، وەك ڕەوتێکی ڕۆحیو مەعنەوی زۆر سەختە، چونکە زیندوکردنەوەی دابونەریتی دنیانەویستی - فەلسەفەئامێز، کە سەردەمێکە بەسەرچووە، کارێکی زۆر سەخت، پڕۆسەیەکی دژوار و درێژخایەنە. نوێکردنەوەی ژیانی سۆفیگەری لەم سەردەمەدا زیاتر لە شێوەی ئەنجومەنە ڕوکەشەکان دایە، نەك لەسەر شێوازی بێدارکردنەوەی ڕێنموونییە مەعنەوییەکانی سۆفیزم، ئەم کارە بووە هۆی سەختکردنی زیندوکردنەوەی سۆفیزم، ئاسانتربوونی بەسیاسی بوونی ئەم ڕێبازە.

ئەم پرسە تا ئاستێك بەهۆی نەبوونی رابەرێکی دیاریکراوەوە، زیاتر سەرچاوەی گرتووە، رابەرێك کە سەر بە دەوڵەت نەبێت، لەلایەن کۆمەڵگەوە وەك خاوەنی دیدی هزریو مەزهەبی تەماشا بکرێت، لەلایەکی تریشەوە نموونەو نەخشی فراوانبوونی ئەنجومەنەکانی نەقشبەندی - موجەدیدی، کە قەرەباڵغترین ئەنجومەنی سۆفیگەریە لە ئاسیای ناوەڕاستدا، ڕێگرە لە دەرکەوتنی کەسایەتییەکی لەو جۆرەی باسکرا، تەنانەت ئەم ئەنجومەنانە پێش داگیرکاری روسیاش لە ڕووی ڕێکخستنەوە بە یەکەوە پەیوەندیدار نەبوون، تا یەك ڕابەری دیاریکراوییان هەبێت، بەدرێژایی ماوەی چاکسازییەکانی (گورباچۆف)، کاتێك کە ژینگە و بارودۆخ بۆ چالاکی مەزهەبی فراوانتر و کراوەتر بوو، سەرجەمی زانا مەزهەبییەکان، پارێزکاران و خاوەن ڕەسەنایەتییەکان، مەراسیمی بیری ئاینیو بەرزڕاگرتنی کەسانی خاوەن پایەیان دایە بەر رەخنە و هەوڵیاندا خەڵکی لەسەر مەزارەکانەوە بگێڕنەوە بۆ مزگەوتەکان.

(محەممەد صادق محەممەد یوسف) لە سەردەمی دەستبەکاربوونی وەك موفتی وڵاتی ئۆزبەکستان، هەوڵی زۆریدا تا سۆفییەکان بخاتەوە ژێر چاودێری یاسا، هەرچەندە زاتی ئەوەی نەکرد دەرگای مەزارگەکان دابخات، چونکە ئەو بەخششانەی خەڵکی دەیانهێنا بۆ مەزارەکان، سەرچاوەیەکی بودجەی زۆر باش بوو، بۆ (سادوم : ئەنجومەنی راوێژی، مەعنەوی مسوڵمانان لە ئاسیای ناوەڕاست و کازاخستان)، کە خاوەنێتی سەرجەمی مەزارەکانو داهاتی سەرجەمی جێگە ئاینیەکان لە ساڵی (1991)دا، بەو سپێردرابوو، لەگەڵ ئەمەشدا، دەرکەوتنی زانایانی مەزهەبی ئۆزبەکستان بووە هۆکاری ئەوەی کەسە بێباوەڕەکانی سۆڤیەتی پێشو سەرلەنوێ ئاڕاستەی تێڕامانو بیریان بکەنەوە، ئەوانو ئەم کۆبوونەوانەی سەر مەزارانە بدەنە بەر رەخنە، کۆمیتەی ناوەندی حزبی کۆمۆنیست چەندین راپۆرتو بڵاوکراوەی لەسەر ئەم (کۆبوونەوە ناپەسەندانە، کە کەسانێکی پاشماوە و خاوەن بیری نەزان) پێیهەڵدەستن، چاپو بڵاوکردەوە، لە هەمانکاتدا لە ساڵی (1957) تا ساڵی (1982) کۆمیتەی ناوەندی، (زیائەددین خان ئیشان بابا خان) کەسایەتی ئاینی گرنگو بەرجەستەی ئاسیای ناوەڕاستو سەرۆکی (سادوم)ی، پاراست، (ضیاءالدین) دەسەڵات و قەڵەمڕەو و شەرعیەتی سۆفیگەری ڕەتکردەوە، فەتوای زۆری دژی سۆفیگەری و ئایین و سروتەکانی دەرکرد.

ئەم کابرایە لە سعودیە وانەی خوێندبوو، ئەو جێگەیەی کە لەژێر کاریگەری بیری وەهابیگەریدایە، لەگەڵ ئەمەشدا بنەماڵەکەی لە خانەدانی (ئیشانییەکان) مابوونەوە، کە دەگەڕێنەوە سەر بنەچەی بنەماڵە

مەزنەکانی سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاستدا. هەرچەندە دەزگا فەرمییەکانی سۆڤیەت بە بەڵگەی ئاینی ئیسلام‌و مەزهەبەکان دژ بە ڕێزگرتن لە پیرۆزییەکان بوون، بەڵام زانایانی ئیسلام بە بەڵگەگەلێکی تەواو پێچەوانە بەم بەڵگانەی روسەکان دژی پەرستنی پیرۆزییەکان بوون‌و لە دیدی ئەوانەوە هێنانە خوارەوەی زانیاری‌و ڕێنمونیە مەزهەبییەکان‌و خوێندنەوەی تێکستە ئاینیەکان بەشێوەی سەرپێیانە لەگەڵ کاروکردەوە و دابونەریت و سروتی گەلێکدا، کە هیچجۆرە سەردەرکردنێکی لەگەڵ یاسا ئیسلامییە فەرمییەکاندا نییە، دەبێتە هۆکاری زیاتر سەخت‌و دژواربوونی پرۆسە فێرکارییەکانی خەڵکی و تێگەیاندنیان.

ئەمجۆرە سۆفیزمە لۆکاڵییە بۆ ماوەیەکی درێژ لە ئاسیای ناوەڕاستدا بوونی هەبوو، هەروەها بووە فاکتەریش تا ئەو کاتەی کە رابەرانی مەزهەبی خاوەن جەماوەر بە هۆی سیاسەتەکانی سۆڤێتەوە تیرۆر دەکران، خەڵکی روبکەنە مەزارگەکان، سەردەمێك کە ئەنجومەنە نەقشبەندیەکان ڕووەو دارمانی مەعنەوی دەچوون، بیروباوەڕی ناوخۆیی ئەو خەڵکە بە تەواوی بووە بڕوابوون بە موعجیزەکانی کەسانی پیـرۆزی ڕەوتی سۆفیگەری، رەخنەکانی کەسانی ئاینی ئاسیای ناوەڕاست لە کۆتایی سەدەی بیستەمدا، روبــەڕوی رەخنەی سەرلەنوێی چاکسازخوازانی ئەم سەدەیە بووەوە، کە کاریگەری کوشندەی سۆفیزمیان بە بەڵگەیەکی متبوونی لۆکاڵییانەی ئیسلامەتی دادەنا.

بە هــەرحــاڵ بناغەیەکی زنجیرەیی پێویست بۆ بەدەستهێنانی زەمینەی زیندوکردنەوەی شێوازی سادەئامێزی سۆفیگەری لە ئاسیای ناوەڕاستدا

مابووەوە، تا شێخەکانی ڕێبازی سۆفیزم بتوانن بە ئاشکرا هــەوادارانو قوتابیانی خۆیان رابکێشن، تەنانەت بیر لە بوونی خانەقای تایبەت بە خۆیان بکەنەوە، بە هەر حاڵ ئەم زیندوبوونەوەیەی سۆفیزم بووە لەمپەرێکیش بۆ حکومەتو کەسانی پایەبەرزی مەزهەبی، حکومەتەکان زیاتر جۆرێکی سۆفیزمی کەم مەترسی و (ناسیاسی)یان، دەوێت، کەسانی خاوەن پایەی مەزهەبیش لە هەموان زیاتر نیگەرانن بەوەی دوژمنایەتی مەزهەبەکەیان بکرێت.

لەم پەیوەندیەدا بە تایبەتی حکومەتی ئۆزبەکستان بۆ ماوەیەکی زۆر روبەڕوی ئەم لەمپەرانەی زیندوکردنەوەی سۆفیزم بووەوە، وا پێشبینی دەکرێت ڕابەرانی سقیلی قـۆزاقـەکـان ئـەم پرسە کەمتر بە مەترسی بزانن و تاجیکەکانیش وایدەبینن نزیکی نەکەونەوە، لە سەرەتادا کاربەدەستانی ئۆزبەکستان، سۆفیزم- یان بە لایەنی کەمەوە پەیوەندی تورکیا بە زیندووکردنەوەی جێگە پیرۆزەکانی نەقشبەندی - بە شتێکی سەرنجڕاکێش تەماشایان دەکـرد، لە تورکیا ڕێبازی نەقشبەندی لە هەندێك ڕەهەندەوە تەنانەت لە چاو ڕێبازی یاسەویشدا زیاتر بوونی هەیە و سودمەندە لە دۆخەکە، ئەگەری ئەوە لە ئارادا هەیە، کە ئەمە بەڵگەو هۆکارێك بێت بۆ ئەوەی کە (کەریم ئۆف) لە ساڵی (1993)دا، ڕازی بوو (موختارجون عەبدوڵلا ئۆف) بکرێتە موفتی، (عەبدوڵلا ئۆف) وەك پێشنوێژی مزگەوت لە زێدی (کەریم ئۆف) دا، لە سەمەرقەند لە ساڵی (1989) تا ساڵی (1993) خزمەتیکرد، بە شێوەیەکی ڕێکخراو بۆ پڕۆسەی هەڵبژاردنی بە سەرۆك کۆماربوونی ئەو کۆششی کرد، لە

سەرەتای نەوەدەکاندا، تەنانەت (کەریم ئۆف) لە یەکێك لە وتارەکانیدا، لە پەرلەمانی ئۆزبەکستان سۆفیزمی بە بەشێك لە میراتی زێڕینی ئۆزبەکستان (ئۆڵتیـن میـرۆس) ناوزەدکرد، بە هەرحاڵ عەبدوڵڵا ئۆف بە خێرایی لە بەرچاوی دەسـەڵاتـدارە فەرمییەکان کـەوت، ئەویش هەروەك (محەممەد صادق محەمەد یوسف) تۆمەتبار بوو بەوەی سودی لە پۆستی فەرمی خۆی وەرگرتوە بە مەبەستی بەرژەوەندی تاکە کەسی خۆی، سەبارەت بەم (عەبدوڵڵا ئۆف)ـە، تۆمەتی ئەوە لە ئارادا هەبوو، کە ئەو فەڕشە گرانبەهایانەی تورکیا، کە بە دیاری درابوون بە مزگەوتەکانی ئۆزبەکستان، ئەو فرۆشتونی!

جیا لە ڕاستی و ناڕاستی ئەم بانگەشانە، ئەم ئەگەرە بوونی هەیە کە عەبدوڵڵا ئۆف، پەیبردبوو بەو دەستکەوتە بەهێزە پیشەیی و تەنانەت داراییەی دەستی کەوتبوو لەڕێی ئەوەوە، کە وەك کەسایەتییەکی ناسراوی سۆفیزم لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی ناسرابوو، لەم سەروبەندەدا نەقشبەندییەکانی تورکیا زۆرتـریـن بودجەیان بۆ نوێکردنەوەی کۆشکی مەزارگەی شێخ بەهائەددینی نەقشبەند تەرخانکرد، کەناڵە خێرخوازییەکانی ئەم وڵاتە زەمالەی خوێندنیان بۆ قوتابیانی ئۆزبەك تایبەت کرد، پێیان دەبەخشین و بودجەی زۆرییان بۆ سەرلەنوێ نۆژەنکردنەوەی مزگەوت و قوتابخانەکان فەراهەمکرد.

لە سەردەمی سەرۆك کۆماری (تورکوت ئـۆزال)دا، کە سیاسەتی پاراستنی سەربەخۆیی ئاسیای ناوەڕاستی پیادە دەکرد، (ئیسلام کەریمۆڤ) سەرۆك کۆماری ئۆزبەکستان، لەگەڵ موفتیەکدا لە کاتی ناردنی شاندێکی فەرمی ئۆزبەکستاندا بۆ وڵاتی تورکیا کاریدەکرد، ماوەیەکی

کەم لە دوای مردنی (ئۆزاڵ)، (کەریمۆڤ) یاری بە کارتی ئیسلامەتی دەکردو وەك بەشێکی ستراتیژی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتەکەی نیشانیدا، بەکاریدەهێنا، سەرلەنوێ ئـەم کـارتـەی خستەوە بـەربـاس، لەگەڵ ئەمەشدا، دەوڵەتی ئۆزبەکستان تائێستاش بە مەبەستی بەرگرتن لە زیندوبپونەوەی سۆفیگەری دەستێوەردانی نەکردووە، بەرپرسانی سیاسەتی ئاینی حکومەت ئاگایان لە بوونی گروپەکانی سۆفیزم هەیە، بەڵام ئەو بانگەشانە هەن کە ئۆرگانە ئاسایشیەکانی ئۆزبەکستانو کازاخستان گفتوگۆی پشتیوانیان لەگەڵ ئیبراهیم حـەزرەت و عیسمەتوڵڵا شێخدا، یەك لـەدوای یەك ئەنجامداوە، بە هەرحاڵ، ڕابەرانی دەرەکی سۆفیگەری تا ئێستاش گرفتی فراوانیان هەیە لەوەیدا هەرکات بیانەوێت گەشت بۆ ئۆزبەکستان بکەن ڕوبەڕوی مۆڵەت پێنەدان و دەیان لەمپەری تر دەبنەوە، کە ئەمەش دەرهاویشتەی گۆڕانی سیاسەتی ئەم وڵاتەیە بەرامبەر بە ڕێبازی سۆفیگەری.
بە بەڵگەی خۆشەویستی تەڤگەری نەقشبەندی لە تورکیا، خەڵکی ئەم وڵاتە سۆزی زیاترییان بەرامبەر بە ئاسیای ناوەڕاست پەیداکردوە، لە ناوەڕاستی نەوەدەکاندا نوێنەرایەتی ڕێبازی نەقشبەندی تورکیا لە ئۆزبەکستان چەندەها چاوپێکەوتنیان ئەنجامدان، کە دەتوانرێت تیایاندا ئاماژەبکرێت، بۆ پەیڕەوانی (عەبدولباقی حسێنی) و (شێخ ئەحمەد ئەفەندی) و (مەحمود ئۆستا عوسمان ئۆغلۆ)، بەڵام ڕێگریو سنوردارکردنەکانی تیمە ئاسایشیەکانی قۆزاقو ئۆزبەك، بوونە هۆکاری ئەوەی کە ئەم دیدارانە بۆ ئەم سێ کەسە زۆر سودمەندو سەرکەوتوو نەبن.

(شێخ ئەحمەد زوڵفەقاری پاکستانی) کە لە ئەندامانی ڕێبازی نەقشبەندی - موجەددیدی، شاری (لاهور) بوو، سەرکەوتنی زیاتری بەدەستهێنا، ئەم پیاوە بۆ یەکەمینجار لە ساڵی (1989) لە تاجیکستان دیداری ئەنجامدا، زۆر لە شێخەکانی ئۆزبەکستان بە مەبەستی بینینی هاتبوون بۆ لایو لە گەشتێکی دواتریدا، ڕۆیشت بۆ ناوچەی (سورخان دەریا)ـی، وڵاتی ئۆزبەکستان، لەماڵی (ئەحمەد جون مەخدوم) نیشتەجێبوو، دواتر لە ساڵی (1996)دا، لە شاری مەککە چاویکەوت بە (شێخ ئەحمەد زوڵفەقار)و دوو ساڵ دواتر زوڵفەقار هات بۆ ئۆزبەکستان، شێخی پاکستانی لە تەواوی دیدارەکانیدا زیاتر کاتەکانی لە شاری بوخارا دەگوزەراند، لەگەڵ هەموو کەسانی خاوەن پایەی نەقشبەندیدا دیدارەکانی نوێدەکردەوە، هەروەها ئەندامێتی ژمارەیەکی کەمی بۆ ناو ئەنجومەنەکە پەسندکرد، کە ناسراوترینیان (سەلیم بوخارایی) بوو، خوێندنی فەرمیو پلەی زانستی لە ئەڵمانیا تەواوکردوە، لە ئێستاشدا سەرۆکی سەنتەری بەهائەددینی نەقشبەندە بۆ توێژینەوەی سۆفیزمو فەرهەنگی سۆفیگەری، شێخ ئەحمەد زوڵفەقار لەناو کەسایەتییە ئاینییەکانی ئیدارەی ئیسلامیی ئۆزبەکستانیشدا پەیڕەوکاری هەن، هەروەها لە شاری (دوشەنبە) موریدو پەیڕەوکاری هەن، لەوانە (پیـر محەممەد زادە مەعسومی ئیسماعیلی) لە (قیسارسکی)، بەهەرحاڵ بە تێپەڕبوونی کات ئەم سەرکەوتوییەی ئەحمەد زوڵفەقار بووە هۆکاری نیگەرانی دەسەڵاتدارانی ئۆزبەکستان، هەر لەبەرئەم هۆکارەش لە ماوەی سێ - چوار ساڵی رابـردودا نەیتوانیوە ڤیزا لە وڵاتی ئۆزبەك وەربگرێتو نەیانداوەتێ.

تا ئێستاش هیچ جۆره سنوردارکردنێك بۆ چاپکردنی بەرهەمەکانی سۆفیگەری لە ئارادانییە، لە وێنەی شوێنەوار و بەرهەمە دێرینەکانی پەیوەندیدار بە مەزهەبی حەنەفیو بەرهەمەکانی سەردەمی سۆڤیەت، بەم بۆنەیەوە بۆ یەکەمینجار بە شێوەی یاسایی زیاتر ئەم بەرهەمانە دەکەوتنە بەردەست، ڕابەرانی نوێی سۆفیزم زۆر بە پەرۆشەوە خوازیاری چاپکرانی ئەم بەرهەمو بابەتانەن، چونکە ئەوان دەیانەوێت مەزهەبی فەرمی لە ئاسیای ناوەڕاستداو لە یەك پلەدا ڕێکبخەنو جێگیری بکەن.

وەچەو وەچەزاکانی رابەرانی سۆفیگەریش هەر پەرۆشی ئەوەن، کە بەرهەمی باوكو باپیرانی خۆیان بە چاپ بگەیەننو لەم رووەوە و لە ئێستاشدا بۆ یەکەمینجار ناواخنی واقعی سۆفیزم لە ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەتدا قبوڵکراوە، ئـەو خوێندنەوەیەی کە بە مەبەستی هەستکردن بە توانای هێزی زیندوکردنەوەی سیاسی ئەو بۆ بە سیاسی مانەوەی ئەم ڕێبازەو جەختکردنەوە لەسەر زیندوێتی مەعنەویشی کارێکی پێویستو هەمیشەییە.

هزرڤانانێکی وەك (عەبدولڕەحمان جون)، (فەقیـری)، (ڕەوانیقی) بەشێوەیەکی گشتی کتێبگەلێکی سۆفیگەریان پاراستوە، کە تایبەتن بە پرسە تیۆرییەکانی سۆفیزم، هەرچەندە ئەم جۆرە کتێبانە بە کەمی بڵاودەبنەوە، بەڵام پەیامێکی (شێخ ظهورالدین غوری) لە ناوچەی (شەهریخان)ـی، نزیك ئەندیجان بە چاپگەیشتوە، پەڕاوێکی (فەقیـری) دەربارەی کودەتای بوخارا لە ساڵی (1922)، چاپکراوە.

بە بڵاوبوونەوەی ئەم کتێبانە لەم کاتەدا زانیاری زیاتری نوێ

سەبارەت بە دۆخی سۆفیگەری لە سەردەمی سۆڤیەتدا بە دەستهاتوە، ژیاننامەی (ئەحمەد جون مەخدوم) لە گروپی (موجەدیدیە)، کە ماوەیەکی کەم پێش مردنی لە ساڵی (2002) بڵاوکرایەوە، رەهەندگەلێکی لە رەوشی نهێنی پرۆسە فێرکارییە مەزهەبیەکان لە سەردەمی دەسەڵاتی سۆڤیەتدا تیادابوو، روونیدەکردنەوە، هەروەها زانیاری زارەکی زۆر سەبارەت بە شێواز و رەوشی سۆفیگەری بە درێژایی ماوەی دەسەڵاتی سۆڤیەت گێڕدراوەتەوە، کە ئێستا سەرقاڵی نوسینەوەین، زۆر لە شێخەکانی سەردەمی سۆڤێت نهێنیەکانی خۆیانیان لە لای مورید و پەیڕەوکارە نزیکەکانیان جێهێشتوە، بەم هۆیەوە دواتر ئەم پەیڕەوکارانەیان توانیویانە، بیرەوەرییەکانی مامۆستاکانی خۆیان بپارێزن و چاپیان بکەن.
رەوشێکی تریش کە کەمتر فەرمی، زیاتر سوننەتیە و لە حاڵەتی فـراوان بووندایە، بە جۆرێك کە شێخە هاوچەرخەکان نوسینەوەی ژیاننامە، لە ژیانی خۆیانو دابونەریتو مێژوی ئەنجومەنەکانیان واز لێهێناوە، ئەمرۆ زۆر لە شێخەکانی تاجیکستانو ئۆزبەکستان و کازاخستان، ژیاننامەی خۆیان زیاتر لەقاڵبی بابەتی گشتی لە رۆژنامەکانو گۆڤارەکاندا بە چاپ دەگەیەنن، ئەم نوسینانە زانیاری زیاتر سەبارەت بە تایبەتمەندییەکانی سۆفیگەری دەدەن بە دەستەوە، پەیڕەوکارانی شێخ عیسمەتوڵڵا هەندێکات لە کەناڵە تەلەڤزیۆنیەکانەوە دەردەکـەون، بە تایبەتی لە (کاراگاندا) و (جزکازگان) و (ژامبیل)و (کنتائو)، ئەم کەناڵانە وتار و ئاهەنگ و مەراسیمە مەزهەبییەکانی سۆفییەکان بڵاودەکەنەوە، هەڵبەتە شتی لەم بابەتە لە ئۆزبەکستان بوونی نییە.

لەم بارەیەوە بەڵگەیەك لەبەر دەستدا نییە، کە نیشانبدات، ئەم شێخانە وەك شێخەکانی نەقشبەندی لە پاکستان لە سەرچاوەی ناسراو و فەرمی سامانو دارایی سودمەندبـن، تا ئێستاش حکومەتێك لەم ناوچەیەدا سەبارەت بە گۆڕانکاری ئەم سیاسەتە هیچی نەوتووە، لەم کاتەشدا تێڕوانینی حکومەتەکانی ئاسیای ناوەڕاست سەبارەت بە زیندوکردنەوەی گروپەکانی سۆفیگەری شیاوتر و لەبارترە لەچاو تێڕوانینی ئەوان بەرامبەر بە زیندوکردنەوەی هزر و بیـرکردنەوە ئیسلامییەکانی تر، بە تایبەتی لە ئۆزبەکستان، بایەخدانی حکومەت بە سۆفیەکان لە پێش بایەخدانیانە بە رێکخستنە ئیسلامییەکان، کە ئەمانیش هەر لە چینی کۆمەڵایەتی ئەو سۆفیانە هەڵتۆقیونو هەوڵدەدەن جەماوەر لەناو ئەو گروپانەدا بۆ خۆیان دروستبکەن.

هیچ کام لە رابەرانی غەیرە سۆفی لەم ناوچەیەدا حەزی بە بوونی پەیوەندی لەگەڵ هاوئاستە سۆفییەکانی بەرامبەریدا نییە، کە ئەوان لە باشترین حاڵەتدا بێلایەنی هەڵدەبژێرن و لە خراپترین حاڵەتدا بە پەیوەندییەکی ئەوپەڕ نەگەتیڤ دەگەن!

بۆ نمونە (محەمەد صادق محەمەد یوسف)، موفتی ئۆزبەکستان زیاتر رەخنە لە سۆفییە هاوچەرخەکانی ناوچەکە دەگرێت، بە بیانوی ئـەوەی، کە باوەڕیوایە ئەوانە خۆ بە هەقزانی نەخوێندەوارن، بە هەرحاڵ، ئەو باوەڕیوایە سۆفیگەری و رابەرانی سۆفیزم لە رابردودا بە تەواوەتی کـاروکـردەوەی پۆزەتیڤیان ئەنجامداوە و بەشێکبوون لە کەلەپور و میراتی ئیسلامی ئاسیای ناوەڕاست، لەبەرئەوەی زانیارییەکانی ئەو سەبارەت بە سۆفیزم سەرپێییانەن، بگرە زۆر نەزانانەشن، بۆیە

ناتوانرێت زۆر بایەخ بە قسەکانی لەم بارەیەوە بدرێت.
پێش سەردەمی سۆڤێت، زۆر لەم شێخانە پەیوەستبوون بە بنەماڵە دێـریـنو نـاسراوەکـانـی سۆفیزم، (وەك ئیشانەکانو خواجەکان)، یان پەیوەستبوون بە بنەماڵە مەزهەبییەکانەوە، تا ئەمڕۆش ئەمە راستییەکە و بوونی هەیە، شێخەکانی سۆفیگەری لە ترسی ئەوەی نەبادا لەلایەن دەسەڵاتەوە بکەونە بەر هەڕەشە، تەنانەت پەیڕەوکار و موریدەکانیشیان لەناو باوەڕدارانی ئاساییدا هەڵنابژێرن، هەڵبەتە ئەم پرسە لەمڕۆدا کەمتر راستە، بەڵام لایەنگرانی زیندوکردنەوەی سۆفیگەری پەرۆشی ئەوەن، کە پەیوەندی خۆیان لەگەڵ رابەرانی سوننەتیی سۆفیزم پیشانبدەن، پەیڕەوکاری بە دەسەڵات بۆ لای خۆیان رابکێشین، تا بتوانن پارێزگاری لە جوڵانەوەکەیان بکەن، ئەوەیان درکـانـدوە، کە ترسیان لە راکێشانی ئەندامی زۆر نییە.
زیندوکردنەوەی سۆفیگەری بۆ ئەو کەسانەی کە بەشدارن تیایدا، لـەڕوی ئابورییەوە سودمەندە، هەر ئەمەش بووەتە هۆکاری تورەبوونی گروپە رێکخستنە ئاینییەکانی ئۆزبەکستان -بە تایبەتی لە تۆڕە لۆکاڵییەکاندا- چونکە مەترسیە بۆ سەر سەرچاوەی دارایی ئەوان، لە هەمانکاتدا هەندێك لـە رابــەرانــی نوێی سۆفیگەری خەریکی کۆکردنەوەی سەرچاوەی دارایی بەکەڵك دان، ئەگەر لەڕوی ژمارە و وەفاداری پەیڕەوکارانەوە زیاتر لە کەسایەتییە ئاینییەکانی (سادوم) نەبن، توانای دژایەتیکردنی ئەوانیان نابێت، لەم ناوەندەدا دەتوانین ئاماژە بە (ئیبراهیم حەزرەت) بکەین، کە لەناو پێشەوا لۆکاڵییەکانی مەزهەبی حەنەفیدا دوژمنی زۆری بۆ خۆی دروستکردوە.

سۆفیزم لەمرۆی ئاسیای ناوەڕاستدا

بە تێڕوانینی هەندێك لە پسپۆڕان، سۆفیزم لە گۆڕاندایە بۆ بوون بە پڕۆسەیەکی مەعنەوی، چونکە ئایدۆلۆژیای سەربەخۆیی میللی لەلایەن ڕێکخراوەکانی پڕوپاگەندەی دەوڵەتەوە روبەڕوی پێشوازییەکی کەم بۆتەوە، سۆفیزم لە ئێستادا دەتوانێت بە شێوەیەکی یاسایی بەرفراوان ببێت، ئەو شتەی بۆ بـاوەڕدارە دێرینەکانو تەمەن مامناوەندەکانی ئاسیای ناوەڕاست، کە بە نایاسایی بوونی پارتی ئـازادی، کەوتنە دەرەوەی چالاکییەکانەوە، ئەم هەلە سەرنجیان رادەکێشێت، دەیقۆزنەوە بۆ کارکردن و پەیوەندی پێوەکردنیان.

گروپەکانی سۆفیگەری بە خێرایی لـەڕوی ژمـارە و پانتایی جوگرافییەوە گەورە و فراوان بوون، ئەندام لە سەرجەمی چینەکانی کۆمەڵگەوە لکا بە گروپەکانی نەقشبەندییەوە، بە بێ تەماشاکردنی پێناسەی رەوشتی، یان مەزهەبی ئەندامەکانی، هەرچەندە سۆفیگەری زیاتر دیاردەیەکی ناو کۆمەڵگەی مسوڵمانانە، بەڵام (ئیبراهیم حەزرەت) پەیڕەوکاری لە روسیایش هەن، لەناو (روسەکان)، (تەتارەکان) و (مۆڵداڤی)یەکان، گوتراوە کە تەریقەتەکانی قادری و یاسەویە نامسوڵمان وەرناگرن، نەقشبەندیش تەنها لە کاتێکدا نامسوڵمان وەردەگرێت، کە لەسەرەتادا ئاینی خۆیان بۆ ئیسلام بگۆڕن.

شتێکی ئاساییە، کە لەسەرەتادا سەرجەمی شێخەکان بە پەیڕەوکارانیان دەڵێن: کە هاوسەر، خوشك، برا، خزم و دۆستانیان بهێننە ناو تەریقەتەوە، لەبەر ئەم رەوشە وەرگرتنی ئەندام لەڕێی خێزانەوە دەبێت، بۆ نمونە زیاتر شۆفێری تاکسییەکانی رێگەی (خەجەند)و (تاشکەند)

موریدی ئیبراهیم حەزرەتن، بە هۆی ئەوەی کە ئەمانە لەڕێی شوفێرێکی بە ساڵاچوی تاکسییەوە رویان لەم تەریقەتە کردوە، (ئیبراهیم حەزرەت) بەردەوام سەبارەت بە کێشەکانیان گفتوگۆیان لەگەڵ دەکات، بەشێوەیەکی میهرەبانو بەزەیی ئامۆژگارییان دەکات، باسی سۆفیزم و پاراستنی ناوی خۆیان بە بەرزی لەگەڵ باسەکانی ژیان و گرفتەکانی رۆژ پێکەوە لە گفتوگۆکانیدا تێکەڵ دەکات، (ئیبراهیم) دەڵێت: ئەگەر کەسێك لە ژیانیدا بە چاکە رەفتار بکات، هۆکارەکەی ئەوەیە، ئەو کەسە لەلایەن رۆحی شێخە نەقشبەندییەکانەوە پارێزگاری لێدەکرێت، ئەو داوای لەم رۆحانە کردوە، کە هاوکار بن بۆ چاکە و چاکەکاری موریدەکانی.

بوون بە ئەندامی ئەم ئەنجومەنە کارێکی زۆر سەخت نییە، لەمپەرەکانی بەردەمی دژوارنینو ئاسانن، لە زۆربەی گروپە نوخبەکاندا شێخەکە ئەندامەکەی خۆی تەنیا لەدوای تاقیکردنەوەیەکی مەزهەبی -کە پەیوەندە بە تێڕوانینو دیدە ئاینیەکانو هەڵسەنگاندنی رەفتارەکانی- هەڵدەبژێرێت، ئەو گروپانەی کە لەڕێی شێخە نەقشبەندیەکانەوە ئەم رێگەیان دۆزیوەتەوە، ئەحمەد جون مەخدوم لە (شەهریخان)، یان (ئۆدیل خان غۆری) لە ئەندیجان - پێویستیان بە وانەی فەرمیو کامڵتر هەیەو بە پێچەوانەی گروپەکانی تری سۆفیگەری هەڵبژاردنی ئەندام لەسەر بنەمای هەڵبژاردنی تاکە کەسی نییە، لەم گروپانەدا خەڵکانی سادە، وەك شۆفێری تاکسیەکان وەرناگیرێن، ئەم هەڵاوێردنە ژمارەی ئەندامانی ئەمجۆرە گروپانەی کەمکردوەتەوە، رویەکی تایبەتی بە ئەندام بوونییان بەخشیوە، پێگەیەکی مەزنتری بە شێخەکەیان

داوە، هەرچەندە دەرەنجامەکانیشیان جیاوازن، بەڵام دەگوترێت کە ئیبراهیم حـەزرەت، نزیکەی بیست بۆ سی هەزار پەیڕەوکاری لە ئۆزبەکستان لەناوچەی چەمی فەرغانە، تاشکەند، بوخاراو سەمەرقەند، لە باشوری کازاخستانو کازاخستان هەیە، بە شێوەیەکی گشتی نزیکەی پەنجا هەزار موریدی نەقشبەندی - موجەدیدی لەم ناوچەیەدا بوونی هەیە.

لەناو رابەرانی سۆفیگەری لەدوای دەسەڵاتی سۆڤیەت، تا ئێستاش شێخێك دەرنەکەوتوە، کە بە باشی دەربارەی هەموو خاڵە باشەکانی رێبازی کامڵبوونی مەعنەویو مێژوی ئەنجومەنەکان شارەزایی هەبێت، کاردانەوەی خەڵکی بـۆ کـەلـەپوری سۆفیگەری زیـاتـر بووەتە گێڕانەوەی داستانە نیمچە ئەفسانەییەکانی پیاوە مەزنە کۆچکردوەکانی ئەم رێبازە، هەروەها شێوازی ئەنجامدانی دابـونـەریـتو سروتــی مـەزهـەبـی، شـێـوەی سـادەی ئەنجومەنە کۆنو سادەو گشتییەکانی وەرگرتوە، کە لە مەراسیمە مەزهەبییە سوننەتیەکاندا خۆی دەبینێتەوە، لەم بابەتانەدا تەنانەت دەتوانرێت قسە لەسەر شێخی هـەر زۆر نـەزان بکرێت، (بـە تایبەتی گروپەکانی جەهرییە)، کە پەیڕەوکاری زۆریان هەن، بەڵام تەنها لە رەوشە سادەکانی دابونەریتی مەزهەبی، زیکر و یادی خوادا شارەزانو توانایان هەیە، ئەم پرسە پەیوەندی نییە بە نزمی ئاستی خوێندەواری پەیڕەوکارانو موریدەکانەوە، بەڵکو زیاتر پەیوەندی بە ئاستی سنورداری شارەزاییو خوێندەواری شێخەکەوە هەیە.

بنەمای دابونەریتو سروتـە مەزهەبیەکانی رێبازی نەقشبەندی بریتییە لە زیکری هێمنانە و لەسەرخۆ،

کە یادکردنەوەی ناوە پیرۆزەکانی خودای گەورەیە بە شێوەیەکی بێدەنگ و بە رۆچوونو رامانی مەعنەویانەی قوڵ لێیان، لەڕێبازی جەهرییەدا، کە لقێکە لە رێبازی یاسەوییە و قادرییە، یادو زیکری خودا بە دەنگی بەرز دەکرێت، لەگەڵ جوڵاندنەوەی ئەندامەکانی جەستەدا، جاروبار هەڵپەڕکێی بە کۆمەڵیشی لە گەڵدا ئەنجامدەدەن، بە گشتی دەتوانرێت بگوترێت، هەرچەندە دەگونجێت لایەنەکانی تری ئاین فەرامۆشبکرێت، بەڵام مەراسیم، کۆڕە ئاینی، دابونەریتە سوننەتییەکانی نابێت فەرامۆشبکرێن.

رەوشی مورید و پەیڕەوکارەکانی شێخ عیسمەتوڵلا لە کازاخستان، نمونەیەکە لە زیندوکردنەوەی ئەم سوننەتو دابونەریتانە، شێخ پلە بە پلە و بە بێ فشار، بەڵام بە جەختکردنەوە خوازیاری جێبەجێکردنی تەواوی دەستورە بنەڕەتییەکانی شەریعەتە، ئەم دابونەریتو سروتە مەزهەبیانە هاوشێوەی رەوشو دابونەریتەکانی شێخ ئەحمەد یاسەوی و پەیڕەوکارانیەتی، کە سەرقاڵی بە ئیسلامکردنی بەرفراوانی خەڵکی باکوری وڵاتی ئەودیو روبار رابەرانو هۆزەکانی مەغۆلەکانن، زۆرینەی ئەم شێخانە خاوەنی خانەقان، کە تیایدا چاویان بە خەڵکی دەکەوێت، هەندێکیان پێشنوێژی مزگەوتنو مزگەوتەکانیان بەناوی مزگەوتی سۆفیەکان دەناسرێت، کە تیایاندا مەراسیمو کۆڕ و کۆبوونەوەکانی سۆفیگەری سازدەکرێت، دابونەریتە مەزهەبییەکانی ئەنجومەنەکە لەوێدا زیاتر دەناسێنن.

زیندوکردنەوەی سۆفیزم، لەمڕۆی ئاسیای ناوەڕاستدا، زیاتر لەوەی بزاڤێکی ناوچەیی بێت، دیاردەیەکی

میللیە، هەرچەندە هەندێك لە گروپەکان -بۆ نموونە گروپی ئیبراهیم حەزرەت- دەکرێت لە ناوچەیەکی ئۆزبەکستانو کازاخستاندا پەیڕەوکاری هەبن، لەبەرئەمە بە هۆی پچڕانی پەیوەندی نێوان گروپە جیاوازەکانی سۆفیگەری و تەنانەت لە نێوان لقە بەش بەش بووەکانی ناو یەك ئەنجومەنی سۆفیگەریشدا، چاوەڕوانی ئەوە دەکرێت سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاستدا هەر لە ئاستی میللیدا بمێنێتەوە، بە بەڵگەی تریش دەتوانرێت ئاماژەبکرێت بە دژایەتی سروشتی نێوان ئەنجومەنەکان خۆیانو لقەکانیان، هەروەها ئاماژەبکرێت بە پاراستنو بەرگریکردنی دەوڵەتانی کازاخستانو ئۆزبەکستانو تاجیکستان لە گروپە سۆفییەکان، لەگەڵ ئەمەشدا، خۆشەویستی ناوچەیی بۆ هەندێك لە کەسایەتییەکانی سۆفیگەری، بەڵگەیەکی باشە بۆ ئەوەی کە سۆفیزم لای ئەو خەڵکە خاوەن پێگەیەو پشتیوانیکردن لێی بە پێویست دەزانن، ئەگەر رابەرێکی کاریزماییو بە توانا پەیدابێت، ئەوا دەتوانێت بزاڤێکی سۆفیگەری بەرفراوانی میللی لەناوچەکەدا بەرپابکات.

وەچەی نوێی رابەرانی سۆفیگەری

تا ئێستاش چەندین رابەری رەوتی سۆفیگەری وەك ئیبراهیم حەزرەتو شێخ عیسمەتوڵلا، ژمارەیەك لە شێخانی ئۆزبەك و تاجیك پێگەیەکی دیاریان لە ئاسیای ناوەڕاستدا هەیە.

1. ئیبراهیم حەزرەت:

ئەم پیاوە ناسراوترینی شێخەکانی سۆفیزمە لە وڵاتی ئۆزبەکستاندا، کە لە ساڵی (1928)دا، لە شارۆچکەی

(بوایده) له ڕۆژئاوای (خەجەند) له دایکبووه، به هۆی خۆ به کەمگری‌و خاکیبوونییەوه، زۆر به دەمەوەچوونی خەڵکییەوه بووەته کەسێکی کارێزمایی، ئەوانەی سەردانی ئەم پیاوەیان کردوه و گوێیان بۆ ئامۆژگارییەکانی گرتوه، کەوتونەته ژێر کاریگەری سەرنج، ڕوانینەکانی، ڕیشه زۆر و سپیەکەیەوه، ئەم پیاوه به نەرمی‌و ڕون قسه دەکات و دەزانێت چۆن گوێگرانی بخاته ژێر کاریگەری خۆیەوه، ئیبراهیم حەزرەت نزیکەی بیست هەزار موریدی هەیه، که له ناوچه جیاجیاکاندا زۆر دورنین له یەکەوه دەژین، لەڕۆژی هەینیدا، به مەبەستی ئەنجامدانی نوێژی هەینی، نزیکەی ده هەزار کەس له خانەقاکەیدا کۆدەبنەوه، زیاد لەم ژمارەیەش لەڕۆژانی پشودا هەر لەوێ کۆدەبنەوه.
خەڵکی دەڵێن، ئـەوان بۆیه کەوتونەته ژێر کاریگەری ئیبراهیم حەزرەتەوه، چونکه ئەو له وتار و نوسینەکانیدا باس لەو شتانه زیاتر دەکات، پەیوەندیدارن به ژیانی خەڵکییەوه، وەك نرخی کاڵاکان له ناو بـازاڕدا، داهاتوی بەرهەمه کشتوکاڵییەکان و بابەتەکانی تر، ئەم پیاوه ئامۆژگاری زۆر گرنگی هەن دەربارەی سەرمایەداری و چۆنیەتی سەرکەوتن له کاته دژوارەکاندا، زاڵبوون بەسەر گرفتەکاندا، هەروەها ئەم پیاوه لەبەرئەوەی کەسانی چاکەکار هاوکاری دەکەن، بۆیه خەڵکی هەژاریش چاو له دەرگای هاوکاریکردنی ئەون، بۆیه هاوکاری خێزانه هەژارەکان دەکات، پارەو خواردن بۆ خێزانه بێباوکەکانی (خەجەند) دەنێرێت.
هەرچەنده ئیبراهیم حـــەزرەت، زۆر له بەرهەمه چاپکراوەکانی سۆفیزمی خوێندوەتەوه، به باشی شێوازی مەراسیم و دابونەریته مەزهەبیەکان دەزانێت، بەڵام زانیاری سەبارەت به نوسینه مێژوییەکانی بزاڤی

نەقشبەندی - موجەددیدی، لەچاو خۆیدا سنوردارو کەمە، کاریگەری و قەڵەمڕەوی ئیبراهیم حـەزرەت وردەوردە روو لە زیادییە، ئۆزبەکەکان لە نوسینەکانی ئەم پیاوە زیاتر حاڵیدەبن، لەچاو نوسینی کەسایەتیەکانی تری رێبازی سۆفیگەری وەك (محەمەد صادق محەمەد یوسف)، پەیڕەوکارانی ئیبـراهیم حـەزرەت خەڵکانی ئاسایی، مامۆستایان، ئەندامانی گروپە هونەرییەکان، زانایان، وەبەرهێنەران و ئەفسەرانی پایەبەرزی پۆلیسن، تا ئێستاش ئەم پیاوە بە دەمەوەچوونی هەر ئامانجێکی سیاسی رەتکردوەتەوە، بـەردەوام ئەم دەستەواژەیە دوبارەدەکاتەوە: (پاشا، بەرپرسیاری خۆشی ژیان و بەختەوەری وڵاتە، بەرپرسیارێتی ئێمە پێشاندانی رێبازی بەرەو خودا چوونە، لەم روەوە ئێمە خەڵکی بۆ لای خودا بانگدەکەین).

کاتێك سەبارەت بە گروپە تیرۆریستییە بەناو ئیسلامییەکان پرسیار لەم پیاوە دەکرا، وەڵامیدەدایەوە ئەوان رێگەی نەهاتیان گرتۆتەبەرو خودا لەدڵیان چووەتەدەرەوەو شەیتان چووەتە دڵیانەوە، بۆیە وتەکانی ئەم پیاوە بە گشتی نیشاندەری دورەپەرێزییەکی تەندروستی ئەم بزاڤەیە لە ناواخنی سیاسەت.

بـــەرەو پـێـشـچـوونـەکـانـی ئـیـبراهـیـم حـــەزرەتو پەیڕەوکارانی بە شێوەیەکی گشتی لە رەوتی زیادکردنی ئەندامەکانیاندان، فێرکردنی دابونەریتەکان و سروتەکان بۆ ژمارەیەك ئەندامی تازە پەیوەست بە سۆفیگەریەوە و هاوکاری هـەژاران و بڵاوکردنەوەی رەوشت بەرزی لەناو کۆمەڵگەدایە، ئیبراهیم حـەزرەت توانیویەتی کەسانی خـاوەن دەسـەڵات لە ناوچەکەدا بکات بە

مورید و پەیڕەوکاری خۆی، یان پلەیەکی نزمتر، کە بە (موخلیس) و هەوادار ناودەبرێت، بدات پێیان، بیانکاتە دڵسۆز و هەواداری خۆی، بۆ نمونە لە ئەندیجان لەچوار کەسی نوێنەرانی شارەوانی ناوچەکە، دوانیان هەواداری ئیبراهیم حەزرەتن.

ئیبراهیم حەزرەت، دیاری و خەڵاتی خۆویستانەی پەیڕەوانو هەواداران (ئیخلاسمەندلەر) وەردەگرێت، بۆ نمونە لە ماوەی پێنج ساڵی رابردودا پێنج ئۆتۆمبێل لەلایەن کۆمەڵێك لە بازرگانان وەك سوپاسکردنی دۆعاکانی پیرۆزی و بەرەکەتی ئیبراهیم حەزرەت بۆ سەرکەوتنی هەوڵەکانیان، بە دیاری بۆیان هێناوە، ئەم پیاوە بە پێی سوننەت، خەڵکان ئامۆژگاری دەکات، داوای بەختەوەریو بەختی باشیان بۆ دەکات، لەم روەوە هەرکات مامەڵەیەك سەرکەوتوبوو، کابرای مامەڵەکار دەبێت بەشی شێخی لێ بدات.

بەهۆی پەڕاگەندەیی جوگرافیایی پەیڕەوکارانی شێخەوە، ناتوانرێت کۆبوونەوەی رێکوپێكو گەورەی هەوادارانی ئەنجومەنەکەی ئەم پیاوە بە تەواوی ببرێتو کۆبوونەوە گەورەکانی تەنها لە رۆژە پیرۆزەکانی مسوڵماناندا سازدەکرێت، بە هەرحاڵ، ئەنجومەنەکانی سۆفیگەری خەریکە لە لاساییکردنەوەی رابردو دوردەکەونەوەو سەرقاڵی سەرلەنوێ بونیادنانەوەی نەخشەیەکی زنجیرەیی رێکخراو و رێکوپێکن.

لە سەرکردایەتی هەر گروپێکی گەورەوە، شێخ بڕیاردەدات، کە بریکار یان چەند بریکار (خەلیفەلەر) ێکی، هەبن، کە سەرۆکایەتی گروپە لۆکاڵیو ناوچەییەکان لە شار و شارۆچکەکان دەکەن، ئەم بریکارانە خاوەنی

پەنجا تا هەزار پەیڕەوکارن، بریکاری ئیبراهیم حەزرەت لەناوچەی (مارگیلان) سەرۆکی نزیکەی هەزار موریدە، هەندێك بریکاریش هەن، کە ئەوانیش بریکار و هاوکاری خۆیانیان هەن.
سەبارەت بە نزیکترین باس لەم کاتەدا بە ئیبراهیم حەزرەت، دەنگۆی ئەوە لە ئارادا هەیە کە نیشانەکانی کێشەو کێبڕکێ بۆ جێگرتنەوەی ئەم پیاوە لەدوای مردنی دەرکەوتون، ئاگاداربوون لەوەی کە کێ دەبێتە ڕابەری نەوەی نوێی پەیڕەوکارانی سۆفیگەری، کارێکی سەخت و نەگونجاو و مەحاڵە، ئەوەش بزانە کە زۆر لە رابەرە هاوچەرخەکان بە دەسەڵاتن، بەڵام هیچ کامیان دەسەڵاتو قەڵەمڕەوی زیاتری لەوی تریان نییە، واچاوەڕواندەکرێت کە لە نێوان هەندێك لەو ناوانەی کە کاندیدن و ئەگەری جێگرتنەوەیان هەیە، کێبڕکێکە بەرەو دوژمنایەتی و ململانێ بڕوات، دەکرێت لەناو ئەو کاندیدانەدا کە ئەگەری جێگرتنەوەیان هەیە، ئاماژە بکرێت بە (عەبدوڵڵا خەجەندی) و (سەیفوڵڵا) سەرۆکی گروپەکانی (مارگێڵان)، هەندێك لەو خەلیفانەی دەزانن لەم کێبەرکێیەدا سەرکەوتو نابن، چوون بەرەو شارەکانی تری ئاسیای ناوەڕاست، بۆ نمونە (شێخ قوربان عەلی) لە تاشکەند، چووە بەرەو (ژامبیل) لە کازاکستان و لەوێ تەریقەتی خۆی ڕێکخستوە.

2. شێخ عیسمەتوڵڵا:

ئەم پیاوە لە ناسراوترینی شێخەکانی کازاخستانە، یەکێکە لە گرنگترین رابەرە مەزهەبیەکانی ئاسیای ناوەڕاست، (شێخ عیسمەتوڵڵا) یان (شێخ تەقسیر)، کە پەیڕەوانی

ئەم ناوەشی بۆ بەکاردەهێنن، رابەری گروپی سۆفیگەری جەهریە، لە کازاخستان، میراتی مەعنەوی خۆی لە هەردوو لقی یاسەویو قادری وەرگرتوە، هەرچەندە سۆفییە پەیڕەوکارەکانی ئەم پیاوە هێشتا نەخشێکی سیاسی ئاشکرایان لە کازاخستاندا نییە، بەڵام ژیاننامەی ئەم ئەوەی لێدەفامرێتەوە، کە توانایەکی باشی هەیە بۆ ڕابەرایەتیکردنی تەڤگەرێکی ئیسلامی سیاسی، رەوشو کەسایەتیەکەی بۆ کارێکی لەم شێوەیە لەبار و رەخساوە.

ئەم پیاوە لە وەچـەی ئەو ئـاوارە کازاخانەیە، کە لە ئەفغانستاندا پەنابەر بوون، بەدرێژایی ماوەی کودەتای روسەکان، وەك پەنابەری سیاسیو مەزهەبی ئاسیای ناوەڕاستیان جێهێشتبوو، هەندێککەس ئەم پیاوە بە پەیوەندیدار بە گروپی موجاهیدینەکانەوە دەزانن، کە دژبە هێرشی سۆڤیێت تێکۆشان، لەم شەڕەشدا بریندار بوو، تا ئەم دواییانەش کە شێخ عیسمەتوڵڵا لە پاکستان ژیانی بەسەردەبرد، تێڕوانینی هـزری زۆر جیاوازی پیشاندەدا، ئێستا دانیشتوی (ئاڵمـاتـی)یە، هەوادار و پەیڕەوکاری زۆری لە کازاخستانو کازاخستاندا هەن.

پێکهاتەی گروپی ئەم شێخە جیاوازە، گەنجان نزیکەی لە سەدا هەشتای پەیڕەوکارەکانی پێکدەهێنن، کە زۆریان خاوەنی پیشەی بچوکن، یان نوخبەی خوێندەوارانن کە زانکۆ، پەیمانگا، قوتابخانەی ئامادەیی و ناوەندییان تەواو کردوە، هەندێکیشیان تەنانەت خاوەنی بڕوانامەی دکتۆران، هەروەها (شێخ عیسمەتوڵڵا) هەوڵیداوە کەسانی ناسراوی سیاسەتمەدار، یان بە لایەنی کەمەوە کارمەندەکانیان بهێنێتە ناو تەڤگەرەکەی خۆیەوە، سەرۆك شارەوانی پێشوی شاری تورکستان بە ئاشکرا

ئەوەی رادەگەیاند، کە هەواداری شێخ عیسمەتوڵڵایە، بە هەرحاڵ ئەم خۆڕاگەیاندنانە زیاتر حاڵەتی هەڵاوێردراون، چونکە تا ئێستاش خاوەن پلەو پۆستی باڵای زۆر هەن لەم شارەدا، کە پەیوەندیان بەم بزاڤەوە نەکردوە.

(شێخ عیسمەتوڵڵا) لە کاتی قسەکردن لەسەر سیاسەتی دەوڵەتی کازاخستان بیروڕای خۆی بە وریاییەوە و بە جۆرێك نیشانیدەدات، کە تیایدا وەفاداری خۆی بۆ حکومەت دەردەبڕێت، بەم بۆنەیەوە کەس ناتوانێت لە هیچ پێگەیەکی سیاسییەوە دژ بەو قسە بکات، موریدەکانی ئـەوە دەگـێـڕنـەوە، پێش چـوار سـاڵ، حکومەتەکەی (نەزەر بایف) لە نەشونماکردنی خێرای بزاڤەکەی شێخ نیگەران بوو، بە تایبەت و بە دەستی ئەنقەست بەخششەکانی پەیڕەوکارە قۆزاقەکانی بۆ شێخ دوادەخست، دەسەڵاتدارەکانی ئەم شارە تەنانەت قسەیان لەسەر هەڵوەشاندنەوەی مافی مانەوەی شێخ لەم وڵاتـەدا کـردوە، دواتـر شێخ بە شێوەیەکی کتوپڕ و نهێنی تێڕوانینی پۆزەتیڤی خۆی لە بەرامبەر حکومەتەکەی (نەزەر بایف)دا، نیشاندا، لە دژایەتیکردنی کەوت، دۆخەکەی هێور کردەوە، بە قسەی قوتابییەکانی، ئەو بە بەڵگەو بیانوی سەرکوتکردنی بزوتنەوەی وەهابی لە ئۆزبەکستان، سەرۆك کۆماری ئەم وڵاتە تێڕوانینی پۆزەتیڤی بەرامبەر شێخ هەبووە، بە پیاوێکی باش تەماشایکردوە، دەگوترێت شێخ عیسمەتوڵڵا لە کاروباری کۆکردنەوەی پارەیشدا زۆر کارامەیە، تەواو ئاگای لەو راستییەیە تەنها مەزهەب نەیکردوەتە خاوەن دەسەڵاتو قەڵەمڕەو، بەڵکو توانای سیاسیو خاوەن دەسەڵاتی پەیڕەوکارەکانی لەناو کۆمەڵگەدا هۆکارن بۆ گەورەیی.

پێکهاتەی ئۆرگانیکی ئەنجومەنەکەی شێخ عیسمەتوڵڵا شێوە هەرەمییە، بە دەستەواژەیەکی تر، رابەرانی ناوچەکانو شارە جیاوازەکان بەشێوەیەکی راستەوخۆ لە ژێر فەرمانی خودی شێخ عیسمەتوڵڵادان و کۆنترۆڵیکردون، بەم حاڵەشەوە لەناو نزیکترینی پەیرەوکارەکانیدا کێشمەکێشمی نهێنی بە مەبەستی گەیشتن بە پلەی جێنشینی ئەسڵیی شێخ لە ئارادا هەیە، هەرچەندە (شێخ عیسمەتوڵڵا) ئێستا (شێخ عیزەتوڵڵا) ی، بە جێگرەوەی خۆی ناساندوە و داناوە، بەڵام سێ کاندیدی تر لە هەوڵی دەستخستنی ئەم پلەیەدان، لە کۆتاییدا دەبێت بگوترێت ئەم بزوتنەوەیەی شێخ عیسمەتوڵڵا وەك زۆرینەی بزوتنەوەکانی نەقشبەندی لەڕوی رێکخراویو رێکوپێکییەوە سەرکەوتوە.

3. شێخ ظهورالدین غوری نەقشبەندی شەهریخانی:

ئەم پیاوە، یەکێکی ترە لە کەسایەتیە ناسراو و دیار و خاوەن قەڵەمڕەوەکانی رێبازی نەقشبەندی لە ئۆزبەکستان، کە باوكو باپیریشی لە سۆفییە نەقشبەندییەکان بوون، ئەم شێخە لە ساڵی (1927) لە شاری (شاریخان)، زۆر دور نییە لە ئەندیجانەوە لە دایکبووە، لەساڵی (1950)دا، تاکە موریدی (خواجە نەزەردیهقان بایف) بووە، دواتر لەژێر چاودێری سۆفییە تاجیکیەکاندا مایەوە، وەك (مەولەوی کوهستانی) و (محەمەد شەریف حیصاری) و لای ئەمانە وانەی دەخوێند، هەروەها یەکێك بووە لە ئەندامانی ئەکادیمیای میللی سۆفیزمو فەرهەنگی سۆفیگەری (تصوفو صوفیلیك مدنیتی)، ساڵی (1995) لە بوخارا دامەزراوە، ساڵی (2000)دا، مەدالیای فەخری

لەلایەن سەرۆك كۆمار (كەریم ئۆف)ـەوە، پێبەخشرا.
شێخ زهـورەدیـن غـوری چەند باسێکی دەربــارەی دابونەریتو سروتەکانی ڕێبازی نەقشبەندی - موجەدیدی نوسیوە، بە باشی ئەم باسانە و ڕەوشەکانیان دەزانێت، بەڵام بە پێچەوانەی ئیبراهیم حەزرەتەوە هەوڵدەدات، ژمارەی پەیڕەوانی خۆی بۆ کەمتر لە دە کەس! سنوردار و کەمبکاتەوە، هەرچەندە ئەو هەرگیز دیاریو خەڵاتو بەخششی هەوادارەکانیشی ڕەتناکاتەوە.

4. شێخەکانی تری سۆفیگەری لە تاجیکستانو کازاخستان:

ئەو ڕێکخراوانەی پێشەوایەتی سۆفیگەری دەکەن لە تاجیکستان، وەك نەقشبەندییەکانی ئۆزبەکستان لەڕوی نەخشەی ریزبەندیو پلەبەندی ڕێکخستنەوە ڕێکوپێك نین، (ئیسماعیل عەبدولوەهاب زادە قەهاری) ڕابەری بزاڤی قادریو پێشنوێژی مزگەوتی وەحدەتە لە باشوری (دوشەنبە)، لای باپیـرە گەورەی خۆی (تورجان زادە) جێگری پێشوی سەرۆك وەزیرانی تاجیکستان وانەی خوێندوە، بەڵام ئەو دەنگۆیەش بڵاوە، کە ئەم پیاوە لە پێش دابونەریتو سروتەکانی ئەواندا شارەزایی بووە، بە بیـروڕای خەڵکێکی زۆر (ئیسماعیل عەبدولوەهاب زادە قەهاری) خاوەنی هزرێکی بەرژەوەندخوازە، دژی جەنگە لە تاجیکستانو بە تایبەتی بەشداریکردنی خەڵکی ناوچەکە تیایدا، هەر ئەمەشە کە خەڵکی بە هۆکاری کەمی پەیڕەوکارانی دەزانـن، (شێخ قوربان عەلـی) کە لەم دواییەدا تەریقەتی خۆی لە کازاخستان دانـا، ڕێکخست، پەیڕەوکاری زۆری لـەم وڵاتـەو لە

کازاخستاندا هەن، لەوانە کارمەندانی ناو شارو بازرگانانو تەنانەت هەندێك هێزی پۆلیسی ناوچەییش هەواداری ئەون، ئەم پیاوە بە پشتبەستن بە توانای زۆرو زاڵی خۆی لە ناو پەیڕەوکارەکانیدا، چەندینجار لە کاتی گفتوگۆدا لەگەڵ رۆژنامەنوسان رەخنەی لە گەندەڵی دەسەڵاتدارانی ناوچەیی گرتوە، (شێخ قوربان عەلی) بە ئاشکرا دروستکردنی پارتێکی سیاسی بەناوی نەقشبەندی پێشنیارکردوە، دەتوانرێت سەبارەت بە بەرنامەکانی ئەم پارتە ئاماژە بەوە بدرێت، کە کاردەکات بۆ روبەروبونەوەی بیری توندڕەوی ئاینیو تیرۆریزم، بە هەرحاڵ، لەوانەیە زانیاری کەمی ئەو لە مێژوی نەقشبەندی، هۆکار بێت، بۆ بەرگریکردنی لە بوونی پارتێکی سیاسی نەقشبەندی.

(حاجی ئیسماعیل پیر محەمەد زادە)، یەکێکە لە رابەرانی رەسەنی رێبازی نەقشبەندی لە تاجیکستان، پێشنوێژی مزگەوتە لەناوچەی (قیسار) لە تاجیکستانو مامۆستای هونەری زیکرکردنە، ئەمیش هەر دژی جەنگ بووە، لە تاجیکستاندا، زۆر چالاکانە دژی بەشداریکردنی رابەرە مەعنەوییەکان لەم شەڕەدا قسەیکردوە، بە هەرحاڵ ئەم پرسە کاریگەری زۆری لەسەر ژمارەی مورید و پەیڕەوکارانی دانەناوە، تا ئێستاش خاوەنی هەوادار و موریدی زۆرە.

لەسەرەتای نەوەدەکاندا، بە پێچەوانەی ئۆزبەکستانەوە زۆر لە سۆفیەکانی وڵاتی تاجیکستان لە بەشداریکردن لە چالاکیە سیاسییەکان بێزاربوون، تەنانەت هەندێکیان بە توندی ئیدانەی روبەڕوبوونەوەی چەکدارییان لە وڵاتەکەیاندا کرد، لەم پێوەندیەدا (خواجە ئەکبەر تورجان زادە) لەم پرسەدا هەڵاوێردراوە، کە ئەم پیاوە لە پاشماوەی یەکێك لە گروپەکانی سۆفیگەرییە، کە پەیڕەوکارانی

ڕەوتـی سۆفیگەریان وەلانـاوە، بەم حاڵەتەیشەوە لە سەردەمی سۆڤێتدا خاوەنی چەند قوتابیەك بوو، (تورجان زادە) کەسایەتییەکی ئاڵۆزی هەیە، هەرچەندە عەوداڵی بە دەستهێنانی پێگەو توانایە، وەك ڕابەرێکی مەزهەبی بنەماڵەی (شەریف ئیشانەکان)، بەڵام هەوڵینەداوە خۆی وەك ڕابەرێکی سۆفیگەری دەربخات، هەندێك کەس چالاکییەکانی (تورجان زادە) وەك بەشێك لە کەلەپور و یادگاری سۆفییەکان دادەنێن، بەڵام هەندێکی تر ڕایان وا نییە، (بابا جانف) ڕایوایە هیچ بنەمایەك لەم بارەیەوە بوونی نییە، تا بەرەو پێشچوونو بانگەشەکانی تورجان زادە وەك شێوازێکی سۆفیزمی سیاسی ناوبنرێت، لەبەر ئەم هۆکارە بەڵگە هێنانەوەی (بابا جانف) بەوەی، کە (تورجان زادە) سەرەڕای ئەوەی پێشینەی سۆفیگەری هەیە، خۆی وەك ڕابەری ئەنجومەنێك یان گروپێکی سۆفیگەری نەناساندوە، بەڵگە هێنانەوەیەکی لە پاشتـرە.

(داود خان غوری ئۆرتیکف) لە ڕابەرانی سەرەتایی مسوڵمانانە، لە ناوچەی (نەمەنگان) لە کۆتایی هەشتاکانو سەرەتای نەوەدەکانی سەدەی ڕابـردودا، دروست ئەو کاتەی کە حکومەتی سیکۆلار لە نەمەنگان ڕوبـەڕوی مەترسیو قەیرانی ئاشکرا بووبوویەوە، داودخان ئەم ڕابەرایەتیەی بە دەستەوە بوو، ئەم شێخە لە ساڵی (1931) لە دایکبووە، شەش ساڵ دوای لەدایکبوونی، (ئۆرتیق خان)ـی، باوکی کوژراوە، داودی نەوجەوان بە هۆی باپیرەگەورەیەوە (ئاشون خان تورا) پەروەردە کراوە، لەوەوە ڕەوشەکانی دابونەریتو سرووتەکانی سۆفیگەری لە بابەتی یادی خودا (زیکر)و هەڵپەڕکێی سۆفیانەو زیکر بە دەنگی بەرز فێر بووە، باگراوندی مەعنەوی (ئاشون

خان ئورا) دەگەڕێتەوە بۆ شێخەکانی ئەنجومەنی قادری، هەرچەندە بە هۆی (خواجە ئافاق)ـەوە، پەروەردە و فێرکردنی دەستکەوتبوو، کە ئەم خواجە ئافاقە پەیوەندی بە دەسەڵاتدارانی کاشغەرەوە هەبوو.

ئاستی سیاسی بوونی (داودخان) کەمتر نەبوو لە ئاستی کەسایەتییەکانی تری بزاڤی وەهابیو سەلەفی ئەو سەردەمە، ئەم پرسە بەسەر (ئۆدیل خانی ئەندیجانی) یشدا، پراکتیزە دەکرێت، یەکێکی ترە لە کەسایەتییەکانی سۆفیزم لە کۆتایی هەشتاکانو سەرەتای نەوەدەکانی سەدەی رابردو، لە ناوچەی نەمەنگان، هەروەها یەکێك بووە لە کەسایەتییە خاوەن ڕێزەکانی ئەو سەردەمە، ریزبەندی مەعنەوی دەگاتەوە سەر (خواجە عوبەیدوڵڵای ئەحرار) و هەروەها ماوەیەکی کەم لای (هیندوستانی) و (رەحمەتوڵڵا عەللامە) و (عەبدولوەلـی غوری) وانەی خوێندوە، دواتر بە مەبەستی خوێندن چووە بۆ لای (حەکیم جان غوری) و وانەی خوێندوە، هەرچەندە (ئۆدیل خان) هەوڵیدەدا پەیوەندی خۆی لەگەڵ ئەم رابەرە سەلەفیانەدا بپارێزێت، بەڵام ئەوان لەوبارەیەوە رەخنەیەکی زۆریان لێگرتوە، چونکە بە پێی بیروباوەڕی ئەوان ئیسلام سۆفیگەری رەتدەکاتەوە، لەگەڵ ئەمەشدا (ئۆدیل خان) هەوڵیدەداو هاوکاریدەکرد، بەمەبەستی کۆکردنەوەی گەنجان بۆ شەڕ لە تاجیکستان.

(داودخـان) و (ئۆدیل خان)، هەردووکیان تا ئێستاش زیندونو خاوەن چالاکیـن، بەڵام هێشتا هەر مەترسی گیرانو ئازاردانیان لەسەرە، (داودخـان) چەندەها جار لێکۆڵینەوەی لەگەڵدا کراوە، جارێکیان چەند مانگێکیش زیندانیکرا، (ئۆدیل خان) بە هۆی سیاسەتی سەختی

دەسەڵاتدارانی ئۆزبەك بەرامبەر بە ئیسلامی سیاسی وازی لە چالاکی سیاسی ئاشکرا هێناوە، وەك پێشنوێژی مزگەوتێك لە (ئەندیجان) خزمەتدەکات، دژی سیاسەتە دژە مەزهەبییەکانی دەسەڵاتدارانە، چونکە باوەڕیوایە کە ئەگەر مسوڵمانان زۆرینەی دانیشتوانی وڵاتێك پێکدەهێنن، دەبێت مافی دامەزراندنی ئەنجومەنەکانو پارتی سیاسیشیان هەبێت، هەروەها باوەڕیوایە دەبێت مسوڵمانان مافی بوونی نوێنەریان هەبێت لە ئەنجومەنی دەسەڵاتی وڵاتدا.

گوتراوە کە (ئۆدیل خان)و قوتابییەکانی، خۆیان دەپارێزن لە هاوکاریکردنی ئیبراهیم حـەزرەتو پەیڕەوکارانی، چونکە ئەوان بە سۆفی دەستکرد دەزانن، لەنێوانیاندا دژایەتیەکی سروشتی هەیە، نیشانەی زەقو زیاتری لاوازی (ئۆدیل خـان) ئەوەیە، کە ئێرەییەکی نهێنی بەرامبەر بە ئیبراهیم حـەزرەت هەیە، بۆیە رەخنەی لێدەگرێت تا پەیڕەوکارەکانی بۆ لای خۆی رابکێشێت، (ئۆدیل خان) بۆ وەرگرتنی قوتابی، ئەو کەسە دەخاتەژێر تاقیکردنەوەیەکی تاکە کەسی بە پێی شەریعەت، هەرکەس لەو تاقیکردنەوەیەدا دەربچێت، ئیتر وەك قوتابی وەردەگیرێت.

ئایا نوێکردنەوەی رەوتی سۆفیگەری پڕۆسەیەکی سیاسییە؟!

سۆفیزمی ئێستا، هەندێك کەس بە (سۆفیگەری نوێ) ناوزەدیدەکەن، تەنها گرتنەبەری رەوشێکی تایبەتی ژیـان نییە بۆ ئەندامەکانی، بەڵکو ئایدۆلۆژیایەکە زۆر بەشێوەیەکی بەهێز بارگاوییە بۆ بە سیاسیبوون،

بە تایبەتی کە هەوادارانی کەسانێکی وەك ئیبراهیم حەزرەت بۆ چارەسەری گرفتە کۆمەڵایەتیو داراییەکانی خۆیان، چارەسەری مەعنەوییان لەم پیاوە دەوێت.
سۆفیزم لە سەرجەم وڵاتانی ئەم ناوچەیەدا خاوەنی پێگەیەکی بەهێزە، بەڵام تا ئەو شوێنەی کە دەربارەی بەرهەمە بڵاوبووەکان و وتووێژەکان لەگەڵ کەسانی پسپۆڕ بەم بوارە ئەنجامدراوە، ئەو راستییە رونبووەتەوە، کە گەشەکردنی ئەم ئەنجومەنانە زیاتر گەشەکردنێکی چەندێتی بووە، نەوەك چۆنیەتی، ئەم توانا مەعنەوییە تا خێراتر زیندوبکرێتەوە، ئەوا بەو رێژەیە ئەگەری ئەوە هەیە، کە رۆشنبیران بلکێن بە رەوتی سۆفیزمەوە، ئەم کارە بە پێی خۆی توانیویەتی توانای هزری سۆفیگەری زیادبکات.
هێزی راکێشانی کۆمەڵایەتی سۆفیگەری بە تایبەتی لە ئەنجومەنەکانی وەك ئەنجومەنی ئیبراهیم حەزرەت روو لە بەرفراوانیو زیادییە، پەیڕەوانیان زیاتر خەڵکانی سادەن، کە زۆریان نەخوێندووە، زۆر شارەزای دنیا نین، زۆرینەی رابەرانی سۆفیگەری زیاتر لە زانایانی مزگەوتەکان لەگەڵ واقیعو جیهانبینیدا سەروکارییان هەیە، ئەم تەریقەتانە بۆ کەسانی تازە پەیڕەوکار کلیلێکە بۆ گەڕانێکی نوێ بەدوای خوداوەندا، بە دەستەواژەیەکی تر کۆبوونەوەی کەسانی رۆحانیو مەعنەوی، لە ژێر رابەرایەتی شێخێکی کاریزماییدا، هاوکاری ئەو کەسەدەکات هەست بە یەکپارچەیی ئامانجو توانای ئەنجومەنەکە بکات، خۆی بە مرۆڤێکی جیاتر لە پێشو بزانێت، بە سیاسیبوونی گروپەکانی سۆفیگەری، بێگومان بە هەمان پێوانە ئەگەری بوونی جیاوازی لە نێوان وەچە

کۆن و نوێیەکەی بواری سۆفیزمدا بوونی هەیە، دەکرێت بۆ حاڵەتێکی لەم جۆرە ئاماژە بە پەیوەندییەکانی نێوان (ئیبـراهیم حەزرەت) و (قوربان عەلـی شێخ) بکرێت، (قوربان عەلـی) قوتابی خۆی هەن، بە تەواوەتی خۆی لە (ئیبـراهیم حەزرەت) جیاکردوەتەوە، بە کەمی چاوی بەو دەکەوێت، لەمەش گرنگتر ئەوەیە، کە (قوربان عەلـی) بە پێچەوانەی مامۆستاکەی، مەیلی بە لای کاری سیاسیدا هەیە.

ئاڕاستەگرتنی سۆفیزم لە داهاتودا پەیوەندی دەبێت بە رەفتارەکانی وەچەی دووەم و لەوانەیە سێیەمی رابەرانی سۆفیگەریو هەڵبژاردنی ئەندامانەوە، ئەگەر رۆشنبیرانی سیکۆلاریزم زیاتر بلکێن بە رەوتی سۆفیگەرییەوە، ببنە ئەندامی ئەنجومەنەکانی سۆفیزم لە ئۆزبەکستان، ئەوا ئەو کاتە شێوەی گشتی بزاڤەکە بە خێرایی گۆڕانکاری بەسەردا دێت، هەروەها ئەگەری بەرزبوونەوەی خێرایان هەیە، لە زنجیرەی پلەبەندی بازنەکانی کەسە نوخبەکان و بە دەستهێنانی پلەی رابەرایەتی ئەنجومەنەکە، ئەم پرسە دەتوانێت ئەم گروپانە بە سیاسەتەوە بلکێنێت، چونکە حەز و ئارەزوە بەرزەفڕە سیاسییەکانی رۆشنبیران بە هۆی نەبوونی ئازادییە مەدەنییەکانەوە بەدینەهاتوە، هەروا ماوەتەوە، تەڤگەرەکانی سۆفیگەری ئەم شێوازەیان لە پێشتردا، لە سەردەمی تەیمورییەکاندا، دوای ئەوانیش جێبەجێدەکرد، لە هەر یەکێك لە دەوڵەتانی ئاسیای ناوەڕاستدا کەلەپوری مەعنەوی سۆفیگەری لەدوای سەردەمی سۆڤێت بووەتە بەشێك لە ئایدۆلۆژیای میللی. بە هەرحاڵ، ئەم دەوڵەتە نوێیانە هێشتا رێگەیەکیان نەدۆزیوەتەوە بۆ بە یەك پارچە نواندنی ماناداری

کەلەپوری سۆفیزم لەگەڵ هەر جۆرە بیرکردنەوەیەکی میللیدا، بە شێوازێکی نەخوازرا و شەرعییەتیان بە پێگەی ئەم گروپە سۆفیانە داوە.
ئێستاش زیندوکردنەوەی سۆفیگەری بە دوو ڕەوشی جیاواز دەستپێکردوە، بە شێوەی جوڵانەوەی سیاسییە چالاکەکان، هاوکات ڕەتکردنەوەی ژیرانە لە بەشداری سیاسیدا، ڕابەرانی گروپی چالاکییە سیاسییەکان لە ئەستۆی (داودخان غوری ئارتیکیف) دایە، لە ناوچەی نەمەنگان، (ئۆدیل خان) لەناوچەی ئەندیجان، ئەوانەی چالاکی سیاسیی ڕەتدەکەنەوە، لە وێنەی ئیبراهیم حەزرەتو پەیڕەوانی ئەون، (داودخان)و (ئۆدیل خان) کەسایەتییە بە دەسەڵاتو دیارەکانی نەوەدەکانن، بەڵام لەمڕۆدا، ئیبراهیم حەزرەت پێگەی باڵاتر و بەرزترە، ئیبراهیم حەزرەتو شێخ ئۆدیل خانی ئەندیجانی هەردووکیان قوتابی (ئیشان عبدالرحمان جون) بوون، هەردووکیان کێبڕکێی یەکتری دەکەن بۆ بەدەستهێنانی پەیڕەوکاری زیاتر، لە دەرەنجامدا ئەم دوو کەسە تا ئەو پەڕ دژی یەکترن، ڕەخنە لە یەکدی دەگرن.
گوتراوە کە تەنها ژمارەیەکی کەمی ڕابەرانی سۆفیگەری بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لە بواری سیاسەتدا بەشداریدەکەنو زۆرینەیان جەختدەکەنەوە لەسەر هێمنایەتی ئاینیو ڕووبەڕووبوونەوەی ماددیەت لە وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاستدا، لەگەڵ ئەمەشدا بە پێی بارودۆخێکی تایبەت دەگونجێت ئەنجومەنەکانی سۆفیگەری لە ئاسیای ناوەڕاستدا زیاتر لەسیاسەتەوە بگلێن، هیچ دەوڵەتێکی ئەم ناوچەیە تا ئێستاش شێوازی پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ ئەم گروپانەی سۆفیزمدا پێناسە نەکردوە، هەرچەندە

هەموویان رایانوایە کە رابەرانی سۆفیزم کاریگەری زۆر گرنگیان هەیە لە بە ئیسلامکردنی سەرلەنوێی کۆمەڵگەدا هەیە، ئەمە ئەو شتەیە، کە خاوەنی پەیامی سیاسی بەهێزە بۆ چینی دەسەڵاتداران.
خودی سۆفیگەری تەڤگەرێکی سیاسی نەبووە، بەڵکو رێکخراوێکی مەزهەبییە، کە مێژوەکەی سیاسی بوونی رێکخراوەکەمان پیشاندەدات، سەبارەت بە تایبەتمەندییەکانی سۆفیگەری دەتوانرێت، ئاماژەبکرێت، بە پابەندیو سوننەتگەرایی پەیڕەوکارەکانیو لە هەمانکاتدا جوڵەکردنیان بە مەبەستی چاکسازی، کە لەڕێی نەخشەی زنجیرەییو پلەبەندی رێکخراوەکەوە سەرچاوەدەگرێت، سۆفییەکان ئەو جۆرە رابەرانەشیان هەیە، کە بە مەبەستی پێشخستنی پێگەی خۆیان لەناو ئەنجومەنەکاندا لە هەوڵی بێوچاندان، ئەم شێواز و نەخشەیە بە تەواوەتی گونجاوە بۆ ئامادەگیو بەشداریکردن لە سیاسەتدا.
مێژو ئەوە پیشاندەدات تەنانەت لەو سەردەمانەشدا، کە ئارامی سیاسی باڵی کێشا بوو، زۆرینەی ئەم ئەنجومەنانە تا ئاستێك هەر دژبەرایەتییان لەگەڵ سیاسەتدا هەبووە، لە دوای سەدەی پانزەهەمی زایینییەوە، رێبازی نەقشبەندیو قادری، پێکهێنەری ئەنجومەنە سیاسییەکانی قەوقاز، ئاسیای ناوەڕاست، تورکیا، کاشغەر بوون و ژیاننامەی رابەرانیان دەتوانێت ببێتە نمونەیەك بۆ رابەرانی ئەمڕۆیان، لەبەرئەوەی کە ئەوان تەنها بە هۆی گۆڕینی شەریعەت بۆ (یاسا) لەلایەن دەوڵەتەوە، چوونە ناو کێبڕکێی تەنگژەو سیاسەتەوە.
بڕێك لە رابەرانی سۆفیگەری تا ئێستاش لە ئاسیای

ناوەڕاستدا هەر چالاکن، کە مەترسی سیاسەتە ئیلحادییەکانیان لە یادە و زیاتر جەختدەکەنەوە لەسەر دابونەریتو سروتی سوننەتی سۆفیگەری، ئێستا دەبێت پرسیاربکرێت، کە ئەندامانی وەچەی نوێتری رەوتی سۆفیگەری لەگەڵ ئاگاداریان لە مێژوی تەریقەتەکەیان، چۆن تێکەڵی سیاسەت دەبن؟

وەڵامی ئەم پرسیارە پەیوەندی بە بارودۆخی سیکۆلاریزم و داخراوی ئاینیی، پەیوەندی نێوان مەزهەبەکان، دەوڵەت، ئامانجە رەسەنە کۆمەڵایەتییەکانو ئابوری خەڵکەوە هەیە، ئایا سەرۆك کۆمارەکان هەروەك (ئیسلام کەریمۆڤ) دەزانن، کە چۆن سوود لە دیدگاکانی سۆفیگەری وەربگرن بە مەبەستی بەدیهێنانی هاوسەنگییەکی ناوچەیی لە نێوان سۆفییەکان و مۆدێرنەکاندا؟ کارێکی لەمجۆرە زیرەکیو لێهاتوویی پێویستە، کە لەم دەیەی کۆتاییدا لێهاتویی لەمجۆرەمان لە ئۆزبەکستاندا بەرچاونەکەوتووە، تا ئێستاش گەشەکردنی دژایەتی لە نێوان ڕابەرانی سۆفیگەری و ڕابەرانی مەزهەبی تردا دەگونجێت ببێتە سەرەتای کێشمەکێشمێك کە تەشەنە بکاتە سەر ژینگە سیاسیەکەیش.

سۆفیزم، ڕێگرێکی تەواو نییە لە تیرۆریزم، بە لایەنی کەمەوە لەڕوی تیۆرییەوە توندڕەوی گروپە حەنەفییەکان دەتوانێت ببێتە هاوکارێکی زیاتر لەگەڵ سۆفییەکان و گروپە نوێیە سەلەفییەکانو سەرەڕای ئەمەش هەروەك مێژوی سەرەتای نەوەدەکان پیشانمانی دەدات، ئەندامانی ئەم سێ گروپە توانای هاوکاری یەکترییان هەیە، بە تایبەتی ئەگەر بەهۆی سیاسەتە ئیلحادییەکانی حکومەتەوە لە بەرامبەر تەواوی

کۆمەڵگە ئیسلامییەکانی ناوچەکە ڕاپێچی یەك ئاڕاستە بکرێن.
کرۆکی پرۆسەی فێرکردنی دوو وەچەی دواینی ڕابەرانی سۆفیگەری بە تایبەتی ڕابەرانی گروپەکانی نەقشبەندی ئۆزبەکستان، کە باڵاترین توانایان هەیە بۆ بەشداری سیاسی، دیاریکەری هاوسەنگی یەکێتییە لەنێوانیاندا، بە هەرحاڵ ئەگەری ئاگاداربوونی وەچەکانی دواتری ڕابەرانی سۆفیگەری لەگەڵ رابردوی ئەنجومەنەکانیان، بۆ وێنە ڕابـردووی سیاسی رەوتی نەقشبەندی، زیاتر بووە، بێداری بیری مێژویی نەقشبەندی دەتوانێت ببێتە کارەکتەرێکی گرنگ بۆ بە سیاسیی بوون، یان بە لایەنی کەمەوە ببێتە هۆی جوڵاندنی بەرەو ناو سیاسەت، هەر بەو شێوازەی کە لە کتێبەکەی (ئەحمەد جون مەخدوم) دا هاتوە، تایبەتمەندی جیاکەرەوەی ڕەوتی نەقشبەندی بۆ ئەو ڕاستییە دەگەڕێتەوە، کـــــە (بەردەوام ڕەگ و ڕیشەی ستەمکاران‌و دەسەڵاتداران هەڵدەکێشن) .
بە هەرحاڵ هیچ کام لەم بابەتانە مەحاڵ نیـن، سۆفیزم دەتوانێت وەك دژبەرێکی ئیسلامی ڕادیکاڵی کار بکات، بەڵام هەوڵەکانی دەوڵـەت بۆ سودوەرگرتنی ئاشکرا لە سۆفیگەری لەوانەیە مەبەستی تری لە پشتەوەبن، کـاردانـەوەی لە سەر روبـدات، ئەگەر حکومەت بە ئاڕاستەی هاندانی پیاوانی ئاینی بۆ بەرپاکردنی ڕوانگەیەکی هاوبەش هەوڵبدات باشتـرە، کەمکردنەوەی جیاوازی دیدگاکان و بەرژەوەندی لە نێوان کەسانی مەزهەبیدا باشترین رێگەیە بۆ پاراستن و بەرفراوانکردنی دەوڵەتێکی سیکۆلاریست.
جیاوازی دیدگاکان تەنانەت لە کۆمەڵگەی حەنەفیشدا

سودمەندە، چونکە حەنەفییەکان زۆر بە باشی ئامادەن بۆ ڕوبەڕوبوونەوەی ئایدیا ڕادیکاڵەکانی ناوەوەو دەرەوە، ئێستاش زیندووکردنەوەی سۆفیزم هاوکارە بە ئاڕاستەی هێشتنەوەی ئەمجۆرە فرەیی‌و دژایەتییە لە نێوان مسوڵمانانی حەنەفیدا، بە هەرحاڵ ئەگەر دەوڵەتان دەیانەوێت سود وەربگرن لە ئایدۆلۆژیای سۆفیگەری وەك ڕێگەیەك بۆ بە دەستهێنانی پارێزبەندی بە مەبەستی ئاسانکاری مەزهەبی و ئامانجەکانی سیکۆلاریزم، ئەوا کارێکی لەمجۆرە دەکرێت، دەرەنجامی پێچەوانەیشی لێبکەوێتەوە، دەوڵەتانی ئاسیای ناوەڕاست دەبێت بە وردی شێوازەکانی سۆفیزم و کاریگەرییە مێژوییەکانی لەم ناوچەیەدا بخوێننەوەو لەبەرچاوبگرن، تێکستە دێرینەکانی سۆفیگەری بە تایبەتی ڕاڤەی تێکستەکانی ڕەوتـی نەقشبەندی، نەك تەنیا هەڵگری پێودانگە ڕەوشتییەکانە، بەڵکو بنەماکانی چالاکی سیاسی ڕابەرانی سۆفیگەریش لە خۆگرتوە، ئەم تێکستە بڵاوکراوانە بە شێوەیەکی بەربڵاو خەریکە خەڵکی دەیانناسێت.

بەهۆی ئەو سیاسەتانەی کە وڵاتانی ئەم ناوچەیە گرتویانەتەبەر، سۆفیگەری تا ئێستاش مەترسییەکی ئەوتۆ نەبووە لەسەر ئایدیۆلۆژیای سیکۆلاری ئەوان، لە ئێستادا ئیسلامگەرا نوێکانن کە چوونەتە ناو سیستمی دەوڵەتەوە، سۆفییەکان لەمڕۆدا مەترسی نیـن، بەڵام بارودۆخ دەتوانێت، وەچەی نوێتـری ڕابەرانی سۆفیگەری بکات بە دوژمنانی داهاتوی دەوڵەت.

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ساڵی چاپ	وەرگێڕ	نووسەر	ناوی بەرهەم	ژ
2014	ڕێباز مستەفا		ئاشنابوون بە [illegible]	1
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە سیمیۆلۆژیا	2
2014	[illegible] مستەفا		ئاشنابوون بە کیرکەگۆر	3
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	4
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە کارڵ پۆپەر	5
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە [illegible]	6
2014	[illegible]		ئاشنابوون بە [illegible]	7
2014	ڕێباز مستەفا		ئاشنابوون بە [illegible]	8
2014	[illegible]		ئاشنابوون بە [illegible]	9
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە جان جاک ڕۆسۆ	10
2014	مستەفا [illegible]		ئاشنابوون بە [illegible]	11
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە [illegible]	12
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە [illegible]	13
2014	[illegible]		ئاشنابوون بە جۆن لۆک	14
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە [illegible]	15
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە [illegible]	16
2014	[illegible]		ئاشنابوون بە [illegible]	17
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە [illegible]	18
2014	[illegible]		[illegible]	19
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە [illegible]	20
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە [illegible]	21
2014	کۆمەڵێک نووسەر		ئاشنابوون بە سیمۆن دی بۆڤوار	22

23	ئاشنابوون بە ڤێرجینیا وولف	لیلیان یووسف		2014
24	ئاشنابوون بە یورگن هابرماس	کۆمەڵێک نووسەر		2014
25	ئاشنابوون بە دریدا	کۆمەڵێک نووسەر		2014
26	مەکری ئیسلامییەکانی کوردستان	ماجید خلیل		2015
27	کۆبی سۆز	عومەر ئیسی زەنگ	فائق حسێن عەلا وەسیم	2014
28	سەفەران بۆ سەمەرکەند	سەروان عەبدوڵا		2014
29	کەسەکان	سابیر عەبدوڵا کەریم		2014
30	بەرانبا	کۆمەڵێک نووسەر	ڕێبوار فەتاح	2015
31	لە فەلسەفەوە بۆ کۆمەڵگا	تاهیر حسێن، فەزیل مستەفا		2015
32	پرسیارەکانی فەلسەفەی مۆدێرن	تاهیر حسێن (ئامادەکار)		2015
33	کۆمەڵە بیرۆکەکانی سەرووی مێژووە	ئیرما بیلبر	رالف کێن ئیسماعیل	2015
34	فەلسەفە و دەسەڵات	کۆمەڵێک نووسەر		2015
35	کۆبوونەوەی چاوساغی پرسیارەکانی فەلسەفە تێزکا و ڕەخنە	ماجید خلیل		2015
36	گۆڕانی ڕژێم و شۆڕشەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست سەدەی بیستەم	سەرچاوەی عەبدوڵا غەففاری	سابیر عەبدوڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە ڕۆرتی	شوان حسەن		2015
38	ئاشنابوون بە هایدگەر	کۆمەڵێک نووسەر		2015
39	ئاشنابوون بە فوکۆ	کۆمەڵێک نووسەر		2015
40	ئاشنابوون بە هایدگەر	کۆمەڵێک نووسەر		2015
41	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015

42	ئاشنابوون بە ژیل دۆلۆز 2	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
43	ئاشنابوون بە حەنا ئارێنت	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
44	ئاشنابوون بە هیگل	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
46	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
47	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
48	ئاشنابوون بە سلاڤۆی ژیژەک	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	جەلال حەمید		2015
57	بۆچی مارکس لە سەرحەق بوو؟	تێری ئیگڵتۆن	[illegible]	2015
58	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
59	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
60	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
61	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی 1	[illegible]		2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی 2	[illegible]		2015
64	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
65	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015
66	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵەیەک نووسەر		2015

2015	[illegible]		[illegible] 3	67
2015	[illegible]		[illegible] 3	68
2015	[illegible]		[illegible]	69
2015	[illegible]		[illegible]	70
2015	[illegible]		[illegible]	71
2015	[illegible]		[illegible]	72
2015	[illegible]		[illegible] 1	73
2015	[illegible]		[illegible] 2	74
2015	[illegible]		[illegible] 3	75
2015	[illegible]		[illegible]	76
2015	[illegible]		[illegible]	77
2015	[illegible]		[illegible]	78
2015	[illegible]	[illegible]	[illegible]	79
[illegible]	[illegible]		[illegible]	80
2014	[illegible]	[illegible]	[illegible]	81
2014	[illegible]		[illegible]	82
2014	[illegible]		[illegible]	83

[illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە سپینۆزا	[illegible]
[illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible] - [illegible] جەلال	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە دریدا	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]
[illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]
[illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]
[illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	ئاشنابوون بە بێرتراند ڕاسڵ	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]
[illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	ئاشنابوون بە ئەفلاتوون	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە ڕۆزا لۆکسمبۆرگ	[illegible]
[illegible]	کۆمەڵەی نووسەر	ئاشنابوون بە ڕۆزا لۆکسمبۆرگ	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

105	[illegible]	سۆران عەلی	2014
106	[illegible]	[illegible]	2014
107	[illegible]	سۆران عەلی	2014
108	[illegible]	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2014
109	[illegible]	[illegible]	2014
110	[illegible]	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2014
111	[illegible]	[illegible]	2014
112	[illegible]	[illegible]	2014
113	[illegible]	[illegible]	2014
114	[illegible]	[illegible]	[illegible]
115	[illegible]	[illegible]	2014
116	[illegible]	[illegible]	2014
117	کارل مارکس و لیۆن ترۆتسکی	[illegible]	2014

[illegible]	[illegible]	[illegible]	118
[illegible]	[illegible]	[illegible]	119
[illegible]	[illegible]	[illegible]	120
[illegible]	[illegible]	[illegible]	121
[illegible]	[illegible]	[illegible]	122
[illegible]	[illegible]	[illegible]	123
[illegible]	[illegible]	[illegible]	124
[illegible]	[illegible]	[illegible]	125
[illegible]	[illegible]	[illegible]	126
[illegible]	[illegible]	[illegible]	127
[illegible]	[illegible]	[illegible]	128
[illegible]	[illegible]	[illegible]	129
[illegible]	[illegible]	[illegible]	130
[illegible]	[illegible]	[illegible]	131
[illegible]	[illegible]	[illegible]	132
[illegible]	[illegible]	[illegible]	133
[illegible]	[illegible]	[illegible]	134
[illegible]	[illegible]	[illegible]	135

136	ژنێك لەناو سەردەستەی میلیشیاكاندا	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	2016
137	ماركس و رەخنەی سیاسەت	هاوار محەمەد	2016
138	لەبڵاوكراوەكانی كۆمەڵەی رەنجدەرانی كوردستان	یوسف محەمەد بەرزنجی	2016
139	فەلسەفە لەئێستادا	دانا شوانی	2016
140	تیۆری زانینی زانستییانە	دكتۆر حەمید عەزیز	2016
141	ماركس و ئازادی	دانا شوانی	2016
142	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	2016
143	سەلەفییەت لەكوردستانی ئێران	ماجد خەلیل	2016
144	هەژموونی نەوت	سۆران عەلی	2016
145	دەوڵەت	سمكۆ محەمەد	2016
146	مێژووی ئابوری جیهان	محەمەد چیا	2016
147	لەتوڵەیتوڵەوە بۆ ناوزەنگ	خەڵەف غوفوور	2016
148	پارت و رێكخراوە سیاسییەكان لە توركیا	محەمەد فاتح	2016
149	دەقی شیعری كوردی لەڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە	د. لوقمان رەئوف	2016
150	تیۆری چوارەمی سیاسەت	وریا غەفوری	2016
151	هونەری شێوەكاری نوێ	رامیارمەحمود	2016
152	جیهانگیری لە ڕوانگەی جیاوازەوە	حەسەن بارام	2016
153	فەلسەفەی هانا ئارێنت	ئارام مەحمود ئەحمەد	2017
154	نەوت بەرامبەر زەوی	سابیر عەبدوڵلا كەریم	2017
155	پوختەی سەرمایەی ماركس	بابان ئەنوەر قادر	2017
156	چوارینەی دیموكراسی	خالید كەریم محەمەد	2017

157	النفوذ الهلال الشيعي	علی محمد صالح	2017
158	دەسەڵاتی نەرمی قەتەر	ئەرسەلان حەسەن عەبدولڕەحمان	2017